

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Lyginamosios politikos magistro programa

Saulė Skirkevičiūtė
II kursas

„SPALVOTŲJŲ REVOLIUCIJŲ“ TEORIZAVIMAS:
GALIMYBĖS IR RIBOTUMAI

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė dr. Ž. Šatūnienė

Vilnius, 2008

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIS

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas magistro darbas „*Spalvotųjų revoliucijų teorizavimas: galimybės ir ribotumai*“ yra:

1. Atliktas savarankiškai ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose.
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje.
3. Nedaro nuorodų į kitus darbus, jeigu jie nėra nurodyti darbe.
4. Pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Saulė Skirkevičiūtė

(parašas)

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Skirkevičiūtė S. „*Spalvotųjų revoliucijų*“ *teorizavimas: galimybės ir ribotumai*, Lyginamosios politikos specialybės magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė dr. Ž. Šatūnienė. – V., 2008. – 85 p.

Reikšminiai žodžiai: spalvotosios revoliucijos, posovietinė demokratizacija, hibridiniai režimai, revoliucinė situacija, politinis nestabilumas, elito kaita, masių protestas, demokratinis pokytis, posovietinė visuomenė, valdžios elitas, autoritarinis valdymas, neformalioji galia, elito galia, saugumo struktūros, verslo įtaka, Vakarų įtaka, užsienio veiksniai, vidaus veiksniai, režimo pažeidžiamumas, Gruzija, Ukraina, Baltarusija.

Šiame darbe analizuojamos XXI a. I deš. posovietines „spalvotasias revoliucijas“ nulėmusios priežastys, siekiant apibrėžti posovietinių politinių sistemų atsivėrimo pokyčiams galimybes. Nagrinėjami trys valstybių atvejai – Gruzija, Ukraina ir Baltarusija, iš kurių du pirmieji – sėkmingų „spalvotųjų revoliucijų“ pavyzdžiai įvykusio dalinio valdžios elito pokyčio prasme, tuo tarpu Baltarusijoje bandymai inicijuoti „spalvotuosius“ pokyčius nepavyko.

Tiriama pokytinius procesus NVS erdvėje paremianti užsienio įtaka bei vidaus veiksniai, vertinant posovietinės visuomenės ir valdžios elito būklę „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste. Siekiama nustatyti, kurie iš tiriamų veiksnių - posovietinių šalių ryšiai su Vakarais, nepasitenkinimas ir įtampos socialiniame lygmenyje ar posovietinio režimo nulemtos sąlygos - turėjo didžiausios įtakos revoliucinės situacijos susidarymui. Atitinkamai bandoma nustatyti, kodėl kai kuriais posovietinių šalių atvejais mėginimai pakeisti valdžios elitą buvo nesėkmingi.

TURINYS

ĮVADAS	6
1. Revoliucinių situacijų teorinės prielaidos	11
2. Išorinių veiksnių vaidmuo „spalvotose revoliucijose“	15
2.1. Pokyčius skatinančios Vakarų įtakos tyrimo galimybės	15
2.1.1. Ekonominio ryšio su Vakarais tendencijos	17
2.1.2. Geopolitinio ryšio su Vakarais svertai posovietinės transformacijos procese	22
2.1.3. Transnacionalinės pilietinės visuomenės įtaka posovietinei demokratizacijai	28
2.1.4. Posovietinių šalių socialinis ryšys su Vakarų visuomenėmis	33
2.2. Vakarų įtakos „spalvotosioms revoliucijoms“ įvertinimas	35
3. Vidaus veiksnių „spalvotose revoliucijose“ analizė	38
3.1. Visuomenės būklės pokyčiai	38
3.1.1. Visuomenės nepasitenkinimą politiniu režimu apsprendžiantys veiksniai	39
3.1.1.1. Posovietinių visuomenių socio-ekonominės sąlygos	40
3.1.1.2. Posovietinių visuomenių vertybinės orientacijos	44
3.1.2. Visuomenės būklės pokyčių įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste	50
3.2. Elito būklės pokyčiai	52
3.2.1. Posovietinių režimų specifika: tarp demokratijos ir autoritarizmo	52
3.2.1.1. Posovietinių režimų formalios politinio „žaidimo“ taisyklės	55
3.2.1.2. Posovietinio valdžios elito neformalios galios resursai	59
3.2.2. Elito būklės pokyčių įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste	66
4. „Spalvotosios revoliucijos“: politinio pokyčio galimybių posovietinėse šalyse konceptualizavimas	69
IŠVADOS	75
SUMMARY	78
Šaltinių ir literatūros sąrašas	79

ĮVADAS

S. Huntingtono teorijoje išskirta trečioji demokratizacijos banga apima XX a. pab. – XXI a. pr. rinkimines „revoliucijas“ Lotynų Amerikoje, Artimuosiuose Rytuose, Afrikoje, Vidurio bei Rytų Europoje ir kt. Tačiau kiti autoriai – pavyzdžiui, M. McFaulas bei T. Kuzio – yra linkę XXI a. pr. demokratinius pokyčius posovietinėje erdvėje išskirti į atskirą tyrimo grupę – taip vadinamą „ketvirtąją bangą“¹. Iš tiesų, šio amžiaus pradžia buvo ypač turtinga pokyčiais posovietinėje erdvėje - Bulgarijoje, Rumunijoje, Slovakijoje, Kroatijoje, Serbijoje ir Juodkalnijoje, Gruzijoje, Ukrainoje, Kirgizijoje. Visos šios šalys patyrė daugiau ar mažiau sėkmingus bandymus nuversti senąjį (arba autoritarinį) valdžios elitą, tačiau įtvirtinti jose demokratinius režimus buvo nelengva užduotis. Dar kelete posovietinių valstybių - Armėnijoje (2005), Azerbaidžane (2005), Uzbekistane (2005), Kazachstane (2005), Baltarusijoje (2006) – taip pat buvo bandoma nuversti valdantįjį elitą, tačiau nesėkmingai. Bet kuriuo atveju visi šie atvejai parodė, kad toje pačioje laiko ir geografinėje-geopolitinėje – buvusios SSRS įtakos - erdvėje XXI a. pr. plito santykinai panašūs pokytiniai procesai. Būtent šiai kategorijai priskirtini procesai – posovietinės „spalvotosios revoliucijos“, pasirinkus trejetą nevienodai sėkmingų atvejų (Ukrainos, Gruzijos ir Baltarusijos), yra nagrinėjami šiame darbe.

XXI a. pradžios „spalvotosios“ rinkiminės revoliucijos² yra itin ryškūs pokyčių procesų posovietinėje erdvėje pavyzdžiai. Tarpusavyje jie turi nemažai panašumų, pirmiausiai – bendrą istorinę patirtį. „Spalvotųjų revoliucijų“ šalims taip pat yra būdingas geopolitinis balansavimas tarp Rytų ir Vakarų, specifinio nedemokratinio režimo (konkurencinio autoritarizmo) funkcionavimas, prasta pilietinės visuomenės būklė. Be to, atvejus sieja panaši „spalvotųjų“ įvykių raida - rinkimai tapo taikių masinių protestų katalizatoriumi. Minėtų panašumų egzistavimas leidžia ieškoti bendro „spalvotųjų revoliucijų“ paaiškinimo, t. y. jų teorizavimo, ką

¹ Skirtingos demokratizacijos teorijos pateikia skirtingus konceptualinius šio proceso „laikmačius“: pavyzdžiui, M. McFaul išskiria trečią ir ketvirtą demokratizacijos bangą, aptardamas struktūrinius šių procesų tarpusavio skirtumus. Taip pat T. Kuzio ir daugelis kitų autorių linkę XXI a. I deš. įvykius posovietinėse šalyse priskirti atskirai tyrimo objektų grupei, taip vadinamai ketvirtajai bangai. Žr. Michael McFaul, „The Missing Variable: The „International System“ as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization“, *CDDRL Working Papers*, Stanford, 2006; Taras Kuzio, „Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Post-Communist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave“, *Georgia Washington University*, 2007.

² „Spalvotosios revoliucijos“ ir „rinkiminės revoliucijos“ iš esmės yra persidengiančios kategorijos, tačiau pirmoji sąvoka yra kiek siauresnė nei antroji: „spalvotąsias revoliucijas“ laikomi masinių protestų banga, prasidėjusi 2003m. įvykiais Gruzijoje. Labiausiai „spalvotųjų revoliucijų“ kategorija politiniame ir akademiname diskurse įsitvirtino po 2004 m. pab. prezidento rinkimų Ukrainoje.

ir bandoma atlikti šiame darbe. Kitaip sakant, šio darbo tikslas yra apibrėžti demokratinio pokyčio posovietinėse šalyse galimybių struktūrą, įvertinant bei konceptualizuojant esmines „spalvotųjų“ perėjimų priežastis, drauge atsižvelgiant į esamus apribojimus galimiems apibendrinimams, t. y. identifikuojant „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo keblumus.

Reikia pažymėti, kad revoliucinis aspektas šiame darbe nėra sureikšminamas, todėl kasdieniame žodyne prigijusi oranžinės, rožių, džinsų ar kitokios „revoliucijos“ sąvoka sąmoningai ir nuolat tekste yra rašoma „su kabutėmis“. Priimama nuostata, kad „spalvotieji“ įvykiai turi tam tikrą revoliucijos bruožų, tačiau tai nėra revoliucijos klasikine prasme. Aptariamų pokytinių procesų ribotumas „spalvotąsias revoliucijas“ skatina vertinti žymiai nuosaukiau – kaip dalinį režimo pokytį, bandymą įvykdyti perversmą, nesėkmingą bandymą įvykdyti perversmą ir pan. Iš esmės, šiame tyrime laikomasi nuostatos, kad „spalvotoji revoliucija“ įvyko, jei rinkimai posovietinėje šalyje atnešė reikšmingus pokyčius valdančiojo elito tarpe. Tuo tarpu, jei valdantieji nepasikeitė, laikoma, kad „spalvotoji revoliucija“ neįvyko arba tiesiog nebuvo sėkminga. Kitaip tariant, „spalvotosios revoliucijos“ sėkmė šiame darbe yra traktuojama siaurai – kaip įvykęs valdžios elito pokytis, atsiribojant nuo bet kokių kitų „revoliucinių“ pasekmių arba „porevoliucinio“ laikotarpio vertinimų. Būtent toks sąvokų apibrėžimas geriausiai atitinka darbo tikslą - išanalizuoti pokyčius paskatinusius ir atvirkščiai – pokytį „sulaikiusius“ veiksnius posovietinėse šalyse.

Kaip minėta, tyrimas apima kelis išimtinai posovietinius „spalvotųjų revoliucijų“ atvejus - Gruziją (2003), Ukrainą (2004) ir Baltarusiją (2006). Tokį pasirinkimą apsprendė tai, jog visi šie atvejai laikomi ypač ryškiais „spalvotųjų revoliucijų“ pavyzdžiais, nepaisant to, kad vienur (Ukrainoje ir Gruzijoje) įvyko tam tikri pokyčiai valdžios elito tarpe, kitur (Baltarusijoje) bandymas įvykdyti „revoliuciją“ buvo nesėkmingas. Būtent sėkmingų ir nesėkmingo „spalvotųjų revoliucijų“ atvejų analizė bei lyginimas turėtų užtikrinti analizės išvadų pagrįstumą.

„Spalvotosios revoliucijos“ mokslinė prasme yra be galo įdomus ir aktualus reiškinys. Tačiau būtent tokio tyrimo objekto pasirinkimą apsprendė dar ir tai, kad kol kas pastebima tam tikra akademinė sumaištis, aiškinantis šių pokytinių procesų priežastis ir reikšmę posovietinėje erdvėje. Galima išskirti keturias ryškiausias „spalvotųjų revoliucijų“ aiškinimo stovyklas:

1. DEMOKRATINIS PROVERŽIS. Dalis autorių³ „spalvotuosius“ įvykius interpretuoja kaip demokratijos proveržį posovietinėse šalyse, kuomet piliečiai mobilizuoja pastangas,

³ Valerie J. Bunce, A. Karatnycky, M. McFaul, V. Silitski ir kt.

siekdami nuversti autoritarinius šalies lyderius. Akcentuojamas režimo pokytis kaip demokratinių iniciatyvų išdava. Šis požiūris paremtas tranzitologine paradigma.

2. DIFUZIJA. Akcentuojamas demokratizacijos „sniego gniūžtės“ efektas, t. y. teigiama, kad kiekvienas sėkmingas „spalvotasis“ atvejis paskatino revoliucinį elgesį kitose šalyse. Tarptautinės difuzijos⁴ teorija apima „spalvotosios epidemijos“ išplitimo geografinėje erdvėje galimybių aiškinimą bei posovietinių režimų reakcijų į politinius pokyčius kaimynystėje variacijas⁵. Daug dėmesio skiriama Vakarų įtakai bei įsitraukimui į regiono reikalus.

3. KONSPIRACIJA. Šis požiūris sako, kad „spalvotosios revoliucijos“ buvo išimtinai „užsienio projektas“, skrupulingai surežisuotas ir įgyvendintas „iš išorės“. Šis aiškinimas išplito kaip reakcija į neramumus iki tol daugiau Rusijos satelitais nei Vakarų partnerėmis laikytose posovietinėse šalyse. Sąmokslų teorijos neabejotinai yra politiškai angažuotos ir vienpusės, todėl jų galimas indėlis į „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimą yra minimalus.⁶

4. POSOVIETINĖ DINAMIKA. Šis aiškinimas remiasi žiūros „iš vidaus“ perspektyva ir paplito, įvertinus, jog pokyčiai posovietinėje erdvėje yra nebūtinai vienakrypčiai - tai paprastai apsprendžia posovietinių šalių vidaus charakteristikos. Panašu, kad tam tikros valstybės struktūros tam tikru metu ir tam tikromis sąlygomis tampa kritinės: viena vertus – jos atveria galimybes pokyčiams, tačiau kita vertus – jų neužtvirtina ir galimai gražina sistemą atgal.⁷ Šiuo atveju pasitelkiama struktūralistinė prieiga.

Aišku viena – reikalingas nuoseklus teorinių svarstymų apie „spalvotąsias revoliucijas“ peržiūrėjimas, pasiremiant empiriniais pastebėjimais bei sudėliojant naujus akcentus posovietinių šalių pokytinių procesų analizėje.

Tyrimo uždaviniai:

I. Teorinių gairių pokytinių procesų analizei apibrėžimas, remiantis klasikinėmis revoliucijų teorijomis, ir šių gairių pritaikymas posovietinių šalių „spalvotųjų revoliucijų“ atvejams tirti. Šiame etape svarbu išsiaiškinti politinio nestabilumo priežastis (veiksnius) bei galimas politinės sistemos reakcijas į iššūkius.

II. Išorės veiksnių, paskatinusių ar galėjusių paskatinti „spalvotųjų revoliucijų“ bangą posovietinėje erdvėje, analizė, identifikuojant esminius Vakarų įtakos posovietinių šalių demokratizacijos procesui kanalus trimis nagrinėjamų valstybių atvejais.

⁴ Difuzija – kaip naujų idėjų, institucijų, politinės praktikos bei elgesio būdų plitimas geografinėje erdvėje (*aut.past.*).

⁵Žr. V. J. Bunce, F. Weir, A. Wilson, T. Kuzio ir kt.

⁶ Žr. „Окаянные дни (Damned days)“, <http://youtube.com/view_play_list?p=750B3DFE9932AA2A>.

⁷ Žr. Paul D'Anieri, „Explaining the success and failure of post-communist revolutions“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 331-350.

III. Vidaus veiksnių įtakos politinio pokyčio galimybėms Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos atvejais įvertinimas, nustatant posovietinių visuomenių būklę bei galimo nepasitenkinimo politine sistema priežastis ir identifikuojant esmines posovietinių režimų charakteristikas, ribojančias ar priešingai - stiprinančias valdžios elito galias kontroliuoti pokytinius procesus šalyje.

IV. Pokyčio galimybių posovietinėse šalyse konceptualizavimas, įvertinant išorinių bei vidaus veiksnių įtaką „spalvotųjų“ revoliucinių situacijų susidarymui ir nustatant, kurie iš nagrinėtų veiksnių apsprendžia valdžios elito pokytį posovietinėse šalyse, „įstrigusiose“ konkurencinio autoritarizmo situacijose. Taip pat įvertinamos pagrindinės kliūtys posovietinių „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimui.

Pirmojoje darbo dalyje, apibrėžiant tyrimo objekto – „spalvotųjų revoliucijų“ – vietą esamuose teoriniuose rėmuose, yra identifikuojami veiksniai, apsprendžiantys revoliucinę situaciją. Kitose darbo salyse šių veiksnių empirinė analizė organizuojama, taikant atskiras metodologines tyrimo schemas, kurios yra pasirenkamos atsižvelgiant į veiksnių ir jų grupių specifika. Faktiškai šis darbas yra trijų atvejų lyginamoji analizė, pasitelkiant kokybinius (turinio analizės) ir kiekybinius indikatorius. Santykinis Ukrainos ir Gruzijos atvejų panašumas („spalvotosios revoliucijos“, pagal aukčiau pateiktą apibrėžimą, šiose šalyse laikomos sėkmingomis) leidžia nustatyti tam tikras bendrąsias „spalvotųjų revoliucijų“ priežastis. Tuo tarpu Ukrainos ir Gruzijos atvejų kontrastas su Baltarusija („revoliucija“ šioje šalyje nepavyko, nors tokių bandymų buvo) leidžia patikrinti, ar identifikuotus panašumus tarp Ukrainos ir Gruzijos iš tikrųjų galima pagrįstai laikyti tais veiksniais, kurie gali lemti pokytinius procesus konkurencinio autoritarizmo situacijoje ilgam „įstrigusioje“ posovietinėje šalyje.

Pagrindinė darbe keliamą hipotezę (A) - „spalvotąsias revoliucijas“ posovietinėse šalyse lėmė valdančiojo elito galios praradimas. Šią hipotezę paremia dvi antrinės hipotezės: (a) - išoriniai veiksniai neapsprendė „spalvotųjų revoliucijų“ sėkmės; (b) - socialiniame lygmenyje reikšmingų pokyčių neįvyko, todėl visuomenės vaidmenį „spalvotosiose revoliucijose“ galima laikyti labai ribotu.

Atliekant tyrimą, buvo pasiremta darbo tematikai artimų autorių – Lucan A. Way, S. Levitsky, A. Wilson, A. Aslund, D. Marples, H. E. Hale, Ch. H. Fairbanks, P. D'Anieri, M. McFaul, T. Kuzio, V. J. Bunce (ir kt.)⁸ – darbais. Taip pat naudojama įvairių tyrimų centrų⁹,

⁸ Lucan A. Way, Steven Levitsky, „The dynamics of autocratic coercion after the Cold War“; „Ties That Bind? Leverage, Linkage, and Democratization in the Post-Cold War World“, *International Studies Review*, Vol.7, No.3, 2005 10, 519-524.

tarptautinių organizacijų,¹⁰ nevyriausybinių organizacijų,¹¹ vyriausybinių institucijų pateikiami statistiniai duomenys bei analitika.

Andrew Wilson, „After the Orange Revolution: The Nature of Post-Soviet Democracy in Ukraine and Russia“, Cambridge, 2007.

David R. Marples, „Color revolutions: The Belarus case“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 351-364.

Henry E.Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 305-329.

Charles H. Fairbanks, „Revolution Reconsidered“, *Journal of Democracy*, 2007, Vol. 18, No. 1.

Paul D'Anieri, „Explaining the Success and Failure of Post-communist revolutions“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 331-350.

Michael McFaul, „Transitions from postcommunism“, *Journal of Democracy*, 16 (3), 2005; „The Missing Variable: The „International System“ as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization“, *CDDRL Working Papers*, Stanford, 2006.

Taras Kuzio, „Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Post-Communist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave“, *Georgia Washington University*, 2007.

Valerie Bunce, Sharon Wolchik, „Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia“, *Transnational and National Politics in Postcommunist Europe*, 2006; „International diffusion and postcommunist elector“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 283-304.

⁹ Fabrizio Tassinari, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 271, 2007 06.

Michael Emerson, G. Noutcheva, *Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation*, CEPS Working Document No. 214, CEPS, Brussels, 2004, 30.

Kristi Raik, „Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU's Policy towards the Eastern Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02.

Belarus: Reform Scenarios, red. Ruta Vainiene, Elzbieta Klokowska, Josef Ploskonka, Vladislav Romanov, *Stefan Batory Foundation*, Warsaw, 2003, 308.

¹⁰ Pasaulio banko, Tarptautinio valiutos fondo ir kt.

¹¹ USAID, IREX, *The Heritage Foundation*, *Transparency International* ir kt.

1. Revoliucinių situacijų teorinės prielaidos

„Spalvotosios revoliucijos“ nėra revoliucijos klasikine prasme, tai - revoliucinės situacijos, kurių išdava – dalinė valdžios elito kaita. Taip suvokiant „spalvotąsias revoliucijas“, išryškėja tiesioginis jų panašumas su politiniu nestabilumu. Tiesa, pastarasis gali būti įvairus. Mažas politinis nestabilumas yra dažnas ir normalus reiškinys, kurį patiria iš esmės visos valstybės. Tuo tarpu didelis politinis nestabilumas jau nurodo kritinę politinės sistemos būklę ir gali prilygti revoliucinei situacijai. Būtent toks nestabilumas (ar revoliucinės situacijos susiformavimas) ir yra šio tyrimo objektas, todėl svarbu tiksliau apibrėžti minėtąsias sąvokas ir identifikuoti revoliucinių situacijų (didelio nestabilumo) susidarymo teorines prielaidas.

Apžvelgus klasikinę revoliucijų teorijų literatūrą, pirmiausia pastebėtina tai, kad politinio nestabilumo aiškinimas dažnai remiasi matymo „iš apačios“ perspektyva, kitaip tariant – revoliucinės situacijos priežasčių ieškoma visuomenėse. Pasak Ch. Tilly'io, nestabilumas yra kolektyvinio veiksmo pasekmė¹²: masių interesai virsta požiūriais ir įsitikinimais, kurie savo ruožtu organizuojami į kolektyvinį veiksma, vedantį politinio nestabilumo link. Tad kolektyviniam veiksmui mobilizuotos masės iš esmės laikomos politinio nestabilumo šaltiniu ir revoliucinės situacijos „kaltininku“. Tuo tarpu kolektyvinis veiksmas neretai perauga į prievartą, tačiau jos imasi ne tiek kolektyviniai veikėjai, kiek valdžios agentai¹³. Taigi, politinę prievartą nestabilumo kontekste Ch. Tilly'is identifikuoja santykiuose tarp valdžios elito ir jam besipriešinančių kolektyvinių veikėjų – mobilizuotų masių. Visgi, pasak S. J. Andriole ir G. W. Hopple, toks revoliucinės situacijos aiškinimas yra palyginti ribotas – politinis nestabilumas prilyginamas kolektyvinio veiksmo buvimui¹⁴, tuo tarpu apie elito represyvumo, jo konspiracijų ir valdžios perversmų santykį su politiniu nestabilumu nekalbama išvis. Be to, reikia pripažinti, kad smurtas ir prievarta gali kilti ir iš pačių masių – elito represijos gali būti tik bandymas pažaboti kolektyvinį smurtą. Kita vertus, politinis nestabilumas nebūtinai turi būti siejamas su smurtu. Prievarta gali ir nepasireikšti, tačiau tai nereiškia, kad negalima identifikuoti politinio nestabilumo apraiškų.

¹² Žr. Charles Tilly, „Revolutions and Collective Violence“, 1975, 483-555; *Handbook of Political Science*, III, (ed. F.Greenstein, N.Polsby); *From Mobilization to Revolution*, 1978; „Speaking Your Mind Without Elections, Surveys, or Social Movements“, 1983, 461-478 (*Public Opinion Quarterly* 47).

¹³ Ten pat.

¹⁴ Žr. Stephan J.Andriole, Gerald W.Hopple, *Revolution and Political Instability: Applied Research Methods*, London, 1984, 15.

Visgi politinio nestabilumo, kaip apspręsto veiksnių „iš apačios“, aiškinime svarbu yra tai, kad politinis nestabilumas čia dažniausiai siejamas su tam tikrų grupių siekiu, jog būtų pripažintas jų vaidmuo valstybėje. Kitaip tariant, įvairios savo padėtimi nepatenkintos socialinės klasės (pavyzdžiui, valstiečiai), etninės, religinės grupės yra linkusios sukelti įtampas ir galios konfliktus. Pavyzdžiui, A.Kohlis regionines ir etnines grupes priskiria prie labiausiai savęs apibrėžimo reikalaujančių grupių, o tuo pačiu – ir pagrindinių galios konflikto iniciatorių¹⁵. Tai gali vesti prie kolektyvinio veiksmo (kitai - reikalavimų) ir represijų ciklo, taigi - politinių neramumų ar netgi valstybės žlugimo. Visais atvejais turime reikalą su politiniu nestabilumu. Tad A. Kohlis daro prielaidą, kad fragmentuotos visuomenės turi didesnę potencialą destabilizuoti politinę sistemą. Tačiau ši prielaida nėra visais atvejais teisinga. Marginaliniai interesai paprastai nebūna reikšmingi politiniam stabilumui dėl menkų išteklių sutelkimo galimybių. Tad logiška būtų manyti, kad diferencijuotos ir fragmentuotos visuomenės nors ir nėra stabilios, tačiau tai nebūtinai veda prie revoliucinės situacijos. Tiksliau tariant, tokios visuomenės be papildomų sąlygų arba veiksnių (katalizatorių) yra „iššaldomos“ ilgo laikotarpio menko intensyvumo politinio nestabilumo būklėje – revoliucinė situacija nesusidaro, padėtis nesikeičia.

Bet kuriuo atveju, revoliucines situacijas apibrėžiant kaip didelio intensyvumo politinio nestabilumo apraiškas, žiūros „iš apačios“ perspektyvą būtina papildyti žiūros „iš viršaus“ perspektyva. Ne tik masių, bet ir elito situaciniai bei struktūriniai veiksniai apibrėžia ir paaiškina nestabilumą. Pasak T.Skocpol, reikšmingiausios įtampos ir destabilizuojantys konfliktai kyla ne tarp skirtingų interesų grupių, o elito-masių vertikalėje, taip pat itin svarbūs pokyčiai pačiame elito sluoksnyje (elito-elito horizontalėje)¹⁶. Tik tokio masto įtampų atveju galima tikėtis esminių pokyčių – iki tol egzistavusios tvarkos suardymo ir jos pakeitimo visiškai nauja tvarka. Pabrėžtina tai, kad radikalūs pokyčiai apima ne tik valstybės struktūras, politinio režimo pobūdį, bet ir vertybines, ideologines transformacijas. Tiesa, pagal T. Skocpol, visi pokyčiai – tiek socialiniai, tiek politiniai - eina išvien, vienas kitą paremdami ir skatindami¹⁷.

Ch.Tilly atkreipia dėmesį ir į tai, kad valstybė iki tam tikro įtampos lygmens gali priešintis galimam revoliuciniam pokyčiui. Dažnai senasis režimas gana greitai sureaguoja ir

¹⁵ Atul Kohli, „Can Democracies Accommodate Ethnic Nationalism? Rise and Decline of Self-Determination Movements in India“, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 56, No.2 (May, 1997) 325-344.

¹⁶ Žr. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative analysis of France, Russia, and China*, USA: Cambridge University Press, 1999.

¹⁷ Ten pat.

eliminuoja konkurentus, stebi bei kooptuoja „iššūkio“ iniciatorius¹⁸. Rutininė įtampa tarp tam tikrų socialinių grupių, elito bei masių, kaip tvirtina J. A. Goldstonas, egzistuoja nuolat ir yra neišvengiama, - revoliucinė situacija tokiu atveju gali ir nesusidaryti.¹⁹ Tačiau, kai centrinė valdžia (valstybė) praranda gebėjimą dominuoti santykyje su kitais įtakingais politiniais veikėjais²⁰ ir/ar imama reikšti išskirtines pretenzijas perimti valstybės valdymą²¹, revoliucija tampa tikėtina. Be to, J. A. Goldstonas pabrėžia, kad valstybę išrinka krizė tuomet, kai valstybė imama traktuoti kaip neefektyvi ir neteisinga, tačiau, ar ši įtampa pasieks aukščiausią laipsnį, priklauso nuo pačios valdžios lankstaus atsako - gebėjimo prislopinti įtampą ir prisitaikyti prie naujų sąlygų, taip pat nuo valdžios elito organizuotumo ir vieningumo bei visuomenės mobilizacijos laipsnio²². Taigi tokiu atveju labai svarbu, kokius išteklius (finansinius, organizacinius, karinius ar ideologinius) kontroliuoja kiekviena veikėjų grupė. Taigi panašu, kad revoliucinės situacijos rezultatas nebūtinai gali būti revoliucija. Pasak J.A.Goldstono, didelės įtampos ir krizės gali būti „užbaigtos“ nesėkmingu revoliucijos bandymu, sėkminga reforma (valdžios lankstumo atveju), elito perversmu (elito organizuotumo atveju) ar elito maištais (elito neorganizuotumo atveju), pilietiniu karu (jei elito maištą paremtų visuomenės sukilimai)²³.

Visa tai, pasiremiant Ch.Tilly'io aiškinimu, leidžia skirti du revoliucijų komponentus – minėtąsias revoliucines situacijas ir revoliucines pasekmes. Būtent ši atskirtis pasitarnauja skiriant revoliucijas nuo nerevoliucijų. Iš esmės, revoliucines situacijas galima apibrėžti per varžovų, iššūkių egzistuojančiai politinei sistemai atsiradimą, kai esamas valdžios elitas nesugeba tinkamai į tuos iššūkius atsakyti. Taigi, revoliucinės situacijos atveju labai svarbu, kad veiksmai „iš apačios“ susilauktų reakcijos „iš viršaus“ (kitaip sakant - paveiktų valdžios elito būklę) ir atvirkščiai – veiksmus „iš viršaus“ (elito maištą, susipriešinusį elitą) paremtų reikšminga visuomenės dalis²⁴. Tuo tarpu revoliucinės pasekmės, kitaip nei revoliucinės situacijos, yra kritinis revoliucijų komponentas: revoliucinės situacijos susidarymas nebūtinai reiškia, jog įvyko revoliucija, tuo tarpu jei identifikuojamos revoliucinės pasekmės – revoliucija įvyko. Todėl iš šių dviejų konceptų tik revoliucinių situacijų aiškinimas yra adekvačiai pritaikomas „spalvotųjų revoliucijų“ analizei (iš tiesų būta nemenkų iššūkių sistemai, į kuriuos

¹⁸ Charles Tilly, *Big structures large processes huge comparisons*, New York: Russel Sage Foundation, 1984.

¹⁹ Žr. Ch.Tilly, J.A.Goldstone.

²⁰ Jack A. Goldstone, *Revolutions : theoretical, comparative, and historical studies*, Belmont: Thomson Wadsworth, 2003.

²¹ Žr. Charles Tilly, *Big structures large processes huge comparisons*, New York: Russel Sage Foundation, 1984.

²² Žr. Jack A. Goldstone, *Revolutions : theoretical, comparative, and historical studies*, Belmont: Thomson Wadsworth, 2003.

²³ Ten pat.

²⁴ Žr. Charles Tilly, *Big structures large processes huge comparisons*, New York: Russel Sage Foundation, 1984.

valdžia nesugebėjo atsakyti), tuo tarpu kyla didelių problemų su revoliucinėmis pasekmėmis. Būtent pasekmių vertinimai „spalvotuosius“ atvejus išskiria iš bendros revoliucijų tyrimų grupės – nė vienu atveju nepavyko įvesti radikaliai naujos tvarkos.

Taigi, kaip buvo pastebėta, analizuojant revoliucinių situacijų priežastis, svarbu identifikuoti bei pasverti pokyčius, įtampas, struktūrinius ir situacinius veiksnius visuomenės ir elito lygmenyse bei atskleisti abiejų šių segmentų tarpusavio santykį didelio politinio nestabilumo kontekste. Negana to, daugelis autorių pabrėžia, kad revoliucinės situacijos gali būti ne tik valstybių vidaus veiksnių ir procesų išdava, jos įtakojamos ir tarptautinio konteksto²⁵. Pasak T. Skocpol, dažniau revoliucinės situacijos susidaro tose valstybėse, kurios tarptautinėje arenoje užima nepalankias pozicijas, kitaip sakant - yra jautrios ir/ar pažeidžiamos užsienio veiksnių²⁶. Be to, įvertinus tiek išorės, tiek vidaus spaudimą pokyčiams, galima kalbėti apie revoliucinių situacijų multiplikaciją geografinėje erdvėje – iš vienos valstybės didelio masto politinis nestabilumas gali persimesti į gretimą valstybę ir taip išplisti visame regione.

Šioje dalyje nubrėžti teoriniai revoliucinių situacijų analizės rėmai nusako tolesnes „spalvotųjų revoliucijų“ analizės gaires, patį tyrimą organizuojant pagal klasikinių revoliucijų autorių išskirtas revoliucinės situacijos priežastinių veiksnių grupes – pirmiausiai nagrinėjant išorinių veiksnių įtaką revoliucinių situacijų susidarymui posovietinėje erdvėje, vėliau pereinant prie vidaus veiksnių - visuomenės ir elito vaidmens analizės „spalvotųjų“ įvykių kontekste.

²⁵ Apie tai kalbama T.Skocpol, Ch.Tilly, J.A.Goldstone darbuose.

²⁶ Žr. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative analysis of France, Russia, and China*, USA: Cambridge University Press, 1999.

2. Išorinių veiksnių vaidmuo „spalvotose revoliucijose“

Didelio politinio nestabilumo situacijų teorinės prielaidos primygtinai siūlo į analizę įtraukti platesnį - tarptautinį - kontekstą. Atitinkamai, išorinės aplinkos svarba išryškėja ir nagrinėjant „spalvotąsias revoliucijas“. Geopolitinis tiriamų posovietinių šalių kontekstas bei iš to kylantis jų išorinio suvereniteto ir užsienio politikos orientacijų neapibrėžtumas leidžia teigti, kad Gruzija, Ukraina ir Baltarusija, nepaisant skirtingo savi-izoliacijos laipsnio, yra jautrios (angl. – *sensitive*) Vakarų (JAV ir ES) bei Rusijos galios pusiausvyros svyravimams. Be to, nekyla abejonių, kad išskirtinė posovietinių šalių geostrateginė padėtis „provokuoja“ pagrindinių strateginių veikėjų įsitraukimą į regiono valstybių politinius procesus.

Tai leidžia daryti prielaidą, kad tam tikros išorinės įtakos gali ar galėjo prisidėti prie posovietinių šalių pokytinių procesų, tačiau tai pamatuoti nėra lengva dėl šios įtakos subjektų ir objektų gausos, pačios įtakos pobūdžio.

2.1. Pokyčius skatinančios Vakarų įtakos tyrimo galimybės

Išorinės įtakos revoliucinėms situacijoms gali būti dvejopos – tiek skatinančios, tiek slopinančios pokytį. Pavyzdžiui, Rusija, siekianti išlaikyti posovietines šalis savo įtakos zonoje, yra suinteresuota *status quo* išlaikymu jose, todėl jos veikimas regione yra ribojantis ir tam tikrais momentais – slopinantis pokytį. Tuo tarpu JAV veikia priešingai – siekdama plėsti ir stiprinti savo įtaką „pilkojoje zonoje“, remia posovietinių šalių demokratizaciją bei integraciją į Vakarų. Tai yra pokytį skatinanti įtaka aptariamoms valstybėms.

Negalima nesutikti, kad „Rusijos faktorius“ buvo reikšmingas „spalvotose revoliucijose“ – ilgą laiką santykinai su Rytų kaimyne nusverdavo nagrinėjamų valstybių kontaktus su Vakarais²⁷. Šis, galima sakyti, abipusis Rusijos ir kitų NVS šalių ryšys iki šiol yra posovietinę specifiką apibrėžianti konstanta. Kita vertus, pagrįstai galima teigti, kad alternatyvi Vakarų įtaka turėtų būti santykinai atsverianti, ardanti Rusijos dominavimą regione. „Spalvotosios revoliucijos“ neretai ir vertinamos kaip tam tikras Vakarų laimėjimas, nepaisant to, kad jos buvo nukreiptos išimtinai į vidaus procesus. Įvertinant, kad šis darbas orientuotas į demokratinį pokytį posovietiniame regione nulėmusių veiksnių analizę, šioje dalyje apsiribojama „spalvotąsias revoliucijas“ paremiančios užsienio įtakos tyrimu, tiksliau tariant – matuojamas Vakarų skverbimosi į posovietines šalis „svoris“ ir dinamika.

²⁷ Pavyzdžiui, Ukrainos užsienio politika apspręsta multivektoriškumo – nuolatinio balansavimo tarp Rytų ir Vakarų bei aiškių prioritetų.

Gana aiškius užsienio įtakos analizės rėmus pasiūlo S. Levitsky ir L. A. Way, atkreipdami dėmesį į kelis svarbius aspektus – valstybės pažeidžiamumą (angl. *vulnerability*) išorės spaudimui ir valstybės ryšių su Vakarais intensyvumą²⁸. Pirmuoju atveju turimos omenyje užsienio veikėjų įtakos aptariamoms šalims galimybės, paremtos gebėjimu daryti išorinį spaudimą. Akivaizdžiausiai šia prasme Vakarų įtaka reiškiasi per ekonominę ir karinę JAV bei Europos pranašumą, identifikuojamą ekonominių sankcijų, diplomatinio spaudimo ir kitų panašių priemonių efektyvumu. Visgi gebėjimą daryti spaudimą, pasinaudojant valstybių pažeidžiamumais, smarkiai riboja Vakarų užsienio politinės darbotvarkės kompleksiskumas, dažniausiai neleidžiantis sutelkti reikiamų užsienio politikos išteklių vieno konkretaus klausimo sprendimui. Dar labiau Vakarų „svoris“ sumažėja, jei bandomas įtakoti valstybes remia alternatyvi regiono galia su savo politiniais, ekonominiais ir kariniais ištekliais, kaip šiuo atveju – Rusija. Tad nors Vakarų spaudimo apraiškos yra nesunkiai atpažįstamos, visgi tai nėra pakankamas parametras matuoti įtaką²⁹.

Kur kas patikimesnis kelias, aiškinantis Vakarų vaidmenį „spalvotose revoliucijose“, yra nagrinėjamų šalių ryšių su Vakarais, jų intensyvumo analizė. Reikia pastebėti, kad egzistuoja įvairaus pobūdžio ryšių su užsieniu. Neretai jie tarpusavyje persipina, skatindami ir paremdami vienas kitą. Tad šiame darbe Vakarų įsitraukimą į Ukrainos, Gruzijos ir Baltarusijos politinį gyvenimą bandoma apčiuopti tiriant šiuos ryšius³⁰:

- *ekonominis ryšys*, apimantis užsienio prekybos su Vakarais (JAV ir ES) apimtį bei prekybinių santykių dinamiką, taip pat tiesioginių užsienio investicijų srautus ir pan.
- *geopolitinis ryšys* arba posovietinių šalių instituciniai ryšiai su Vakarais, taip pat – regiono valstybių vieta (svarba) strateginiuose Vakarų šalių ir aljansų strategijose.
- *ryšys su transnacionaline pilietine visuomene*, apimantis nevyriausybinių organizacijų (NVO) įsitraukimo į posovietinį regioną mastą ir iš to kylančias pasekmes.
- *socialinis ryšys* arba posovietinių visuomenių „vakarietiško“ laipsnis, kurį parodo migracijos srautai, diaspora, Vakaruose išsilavinimą gavusių piliečių dalis.

Nesunkiai galima įsivaizduoti, jog tam tikro (tarkime, ekonominio) ryšio egzistavimas ir/ar intensyvėjimas gali įtakoti daug platesnį kontekstą, paveikti įvairias sritis (visuomenę, politiką) bei turėti ilgalaikių pasekmių valstybės funkcionavimui. Būtent per intensyvius ryšius su Vakarais atsiranda didesnis stimulus pokyčiams „iš vidaus“ nei tiesioginio Vakarų spaudimo,

²⁸ Steven Levitsky, Lucan A. Way, „Ties That Bind? Leverage, Linkage, and Democratization in the Post-Cold War World“, *International Studies Review*, Vol.7, No.3, 2005 10, 519-524.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Pagal Steven Levitsky, Lucan A. Way teorinį modelį; ten pat.

sprendžiant siaurą, konkrečią problemą, atveju³¹. Pažymėtina, kad tarpusavyje persidengiantys ryšiai su išore veikia įvairiomis kryptimis, įtakoja skirtingus vidaus politinius veikėjus bei procesus ir tokiu būdu Vakarų demokratijų įtaka netiesiogiai retransliuojama į vidinį nepasitenkinimą posovietiniu režimu bei spaudimą pokyčiui.

2.1.1. Ekonominio ryšio su Vakarais tendencijos

Ekonominę politiką galima laikyti viena iš labiausiai pro-aktyvių tarptautinio bendradarbiavimo sričių, turinčių bene didžiausią potencialą tarpusavyje „surišti“ net ir skirtingas politines trajektorijas pasirinkusias valstybes. Būtent per ekonominius santykius ir jų sukurtus priklausomybės ryšius atsiveria galimybės vienai valstybei ar jų grupei įtakoti kitas, šiuo atveju – Vakarams paveikti, pritraukti, perorientuoti posovietines valstybes.

Tradiciškai valstybių ekonominio tarpusavio ryšio indikatoriumi laikomas prekybinių santykių intensyvumas. Tačiau prieš vertinant trijų posovietinių valstybių – Ukrainos, Gruzijos ir Baltarusijos – išorinių prekybinių santykių tendencijas, reikėtų išryškinti bendrus NVS regiono, kaip ekonominės sistemos, ypatumus. Akivaizdžiausias jų – santykinis šios sistemos uždarumas, kitaip sakant – ryški ekonominė regionalizacija, reiškianti, jog vyrauja prekybiniai santykiai tarp regiono šalių. 1994-2003 m. NVS pastebimos netgi didėjančio regioninės ekonomikos uždarumo tendencijos (žr. 1 lentelę). Taigi, kitaip nei Vidurio Rytų Europos ir Baltijos valstybės, gana sparčiai tuo laikotarpiu integravęsi į pasaulio ekonomiką ir kreipę savo tarptautinę prekybą Vakarų link, NVS dėl politinių imperatyvų bei kitų priežasčių (išorinių prekybos suvaržymų; ekonominio neišsivystymo; organizacinių, institucinių bei infrastruktūrinių kliūčių) plėtojo subregioninę ekonominę politiką, pakankamai atribotą nuo Vakarų.³²

Visgi, vertinant tris nagrinėjamus valstybių atvejus atskirai pastebimos didėjančio prekybos atvirumo tendencijos. Aišku, santykinai didelis Baltarusijos prekybos atvirumo rodiklis didžia dalimi atspindi šios valstybės prekybos „rusocentriniame“ bloke intensyvumą, kai tuo tarpu prekyba su ES-15 šalimis iki šio dešimtmečio pradžios plėtojama palyginti ribotai. Panaši situacija ir Gruzijos bei Ukrainos atvejais. Tačiau jau 2003 m. rodikliai rodo, kad visų trijų valstybių prekyba su ES smarkiai intensyvėja – ne tik mažėja prekybos su šiuo regionu suvaržymai, bet ir didėja prekybos apimtis.

³¹ Ten pat.

³² Žr. *From Disintegration to Reintegration: Eastern Europe and the Former Soviet Union in International Trade*, red. Harry G. Broadman, The World Bank, USA, Washington, 2006, 444.

1 lentelė. Tarptautinės prekybos atvirumas

	<i>Faktinis PA*</i> (proc.)		<i>PA realizavimas**</i> (p/g regionus)			
	1995	2003	1994		2003	
			NVS	ES-15	NVS	ES-15
Baltarusija	31,2	36,2	0,57	0,19	3,03	1,13
Gruzija	7,3	12,2	0,52	0,12	0,99	1,15
Ukraina	17,3	18,3	0,75	0,25	1,63	1,41
<i>NVS</i>	20,6	19,9	0,78	0,60	1,89	1,56
<i>ES-8***</i>	36,8	54,4				

* Faktinis prekybos atvirumas – šalies eksporto ir importo suma, skaičiuojama procentais nuo BVP.

** Prekybos atvirumo realizavimas – yra santykis tarp faktinio ir numanomo (potencialaus) prekybos atvirumo ir rodo, kiek šalis išnaudoja tarptautinės prekybos atvirumo teikiamų galimybių. Numanomas prekybos atvirumas yra apskaičiuojamas, remiantis teoriniu modeliu, kuris įtraukia tokius faktorius, kaip valstybės dydis, prieinamumas prie rinkų, pajamų lygis ir kt.

*** ES-8 – Vidurio Rytų Europos ir Baltijos valstybės, 2004 m. įstojusios į ES (Čekija, Estija, Vengrija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Slovakija ir Slovėnija).

Šaltinis: Pasaulio banko 2005 m. atlikto tyrimo duomenys, žr. *From Disintegration to Reintegration: Eastern Europe and the Former Soviet Union in International Trade*, red. Harry G. Broadman, The World Bank, USA, Washington, 2005.

Pavyzdžiui, Baltarusijos eksportas į ES 1996-2003 m. išaugo dvigubai (žr. 2 lentelę), tačiau sudaro vos 20 proc. eksporto į NVS dalies. Tuo tarpu Gruzijos ir Ukrainos didžioji eksportuojamos produkcijos dalis aptariamam laikotarpiu taip pat tenka NVS šalims, tačiau 2003 m. ES rinkose realizavo palyginti didelę eksporto dalį, sudarančią atitinkamai – 63 proc. ir 37 proc. eksporto į NVS. Be to, šių abiejų valstybių prekybos atvirumo realizavimo lygis prekybiniuose santykiuose su ES šalimis 2003 m. jau kur kas mažesniu skirtumu atsilieka nuo prekybinių santykių regiono viduje³³. Akivaizdu, kad nuo šio dešimtmečio pradžios Ukraina ir ypač Gruzija palaipsniui ima perorientuoti prekybą „eurocentrinio“ bloko link, tuo tarpu Baltarusija vis dar išlieka „rusocentriniame“ bloke.

2 lentelė. Eksporto į NVS ir ES šalies tendencijos 1996-2003 m.

	Eksportas į NVS (mln. USD)			Eksportas į ES (mln. USD)		
	1996	2000	2003	1996	2000	2003
Baltarusija	4098	5122	6206	527	693	1194
Gruzija	149	295	471	52	258	298
Ukraina	9299	7706	10695	1836	2575	3972

Šaltinis: Jungtinių Tautų Prekybos statistikos duomenų bazė (COMTRADE), žr. <<http://comtrade.un.org/>>.

Jei aptariamų šalių eksporto tendencijos daugiau pasako, kiek šios šalys skverbiasi į Vakarus, tai importo į šias šalis rodikliai reflektuoja atvirkštinį ryšį, t. y. kiek Vakarų yra NVS rinkose. Panašu, kad importo į Ukrainą ir Gruziją atžvilgiu Vakarai, o ypač ES, daug labiau konkuruoja su NVS regiono šalimis, t. y. nusileidžia labai neženkliai (žr. 3 lentelę). Mažiausiai iš

³³ Ten pat.

NVS importuoja Gruzija. Pastarosios pranašumą tarptautinėje prekyboje „vakarietiškos“ rinkos ekonomikos prasme patvirtina faktas, kad Gruzija PPO nare tapo dar 2000 m. ir nuo to laiko ji išlaiko didžiausią palankumą turinčios šalies statusą. ES, JAV, Japonija, Kanada ir kitos išsivysčiusios šalys jai suteikė preferencinį statusą. Rinkos ekonomikos modelio perėmimo prasme „ikirevoliuciniu“ periodu šiek tiek nuo Gruzijos atsilikusi, tačiau pastaraisiais metais aplenkusi Ukraina vien dėl savo ekonomikos dydžio turi daug didesnę lygiaverčio bendradarbiavimo su Vakarais potencialą, tačiau šaliai reikėjo ir kur kas daugiau laiko bei pastangų pertvarkyti savo pramonę pagal rinkos ekonomikos taisykles. Apskritai, lyginant šias abi šalis galime pastebėti ir vienos, ir kitos privalumų bei trūkumų ekonominėje integracijoje į Vakarus. Tiek Ukrainos, tiek Gruzijos situaciją komplikuoja priklausomybė nuo regiono energetinių išteklių. Kaip minėta, Gruzija anksčiausiai pradėjo persiorientuoti ekonominių santykių su „išoriniu pasauliu“ link ir sparčiausiai diegia rinkos ekonomikos taisykles. Tačiau šis ryšys išlieka asimetrinis, kadangi Gruzijos ekonomika yra nepakankama – šalis yra itin priklausoma dar ir nuo vartojimo prekių importo³⁴. Tad šiuo aspektu Ukraina „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu buvo šiek tiek geresnėje padėtyje.

3 lentelė. Importo į Gruziją ir Ukrainą tendencijos 2003-2006 m.

	2003		2004		2005		2006	
	Mln. USD	proc.	mln. USD	proc.	mln. USD	proc.	mln. USD	proc.
Importas į GRU								
VISO	1 141,2	100	1 845,6	100	2 490,0	100	3 677,7	100
JAV	90,7	8	110,9	6	146,9	6	129,6	4
Europa (ES*)	409,4	36	604,4	33	627,4	25	947,8	26
NVS	370,1	32	654,9	35	996,8	40	1 401,5	38
Importas į UKR								
VISO	23 020,8	100	28 996,0	100	36 141,1	100	45 034,5	100
JAV	498,3	2	763,6	3	710,1	2	879,1	2
Europa (ES*)	8 166,3	35	9 994,1	34	12 670,1	35	16 800,3	37
NVS	11 508,4	50	14 873,9	51	17 030,3	47	20 184,9	45

Šaltinis: Duomenys paimti iš Gruzijos statistikos departamento metinės ataskaitos (*Yearbook of Georgia Statistics Department (2007)*, žr. <www.statistics.ge/index.php?plang=1>) ir Ukrainos valstybės statistikos komiteto duomenų bazės (žr. <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>).

Baltarusijos užsienio prekybos duomenys (žr. 4 lentelę) rodo, kad šalies prekybiniai santykiai su Rusija yra dominuojantys tiek prekių eksporto, tiek ypač importo atžvilgiu. Kaip ir Ukraina, Baltarusija iš SSRS laikų paveldėjo gerai išplėtotą pramoninę bazę, kurią perorientuoti į pramonę, veikiančią laisvos rinkos sąlygomis, nėra lengva. Be to, šalies vyriausybė kol kas ir nėra tuo itin suinteresuota pirmiausia dėl to, kad prekybos ryšiams su Rusija palaikyti reformos

³⁴ Žr. *Georgia Investment Guide: Economic Overview*, <http://www.investmentguide.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=153>, žiūrėta [2008 02 26].

nėra reikalingos – Rusija superka apie 70 proc. Baltarusijos karinės pramonės produkcijos. Nepaisant to, kad Baltarusija nemažai eksportuoja ir už regiono ribų, importo iš kitų, ne NVS, valstybių dalis, palyginti su Ukraina ir Gruzija, išlieka maža. Be to, 2007 m. ES pašalino šią valstybę iš bendrųjų preferencijų sistemos. Tai rodo, kad prekyba su Baltarusija Vakarams nėra tas kanalas, kurį būtų stengiamasi išnaudoti santykiuose su šia šalimi.

4 lentelė. Baltarusijos užsienio prekyba 2006-2007 m.

		2006 m. (mln. USD; proc.)		2007 m. (mln. USD; proc.)	
<i>Viso</i>	<i>Eksportas</i>	1392,3	100	2476,7	100
	<i>Importas</i>	1752,7	100	2600,5	100
NVS šalys	Eksportas	698,5	50	1 045,5	42
	Importas	988,2	56	1 931,5	74
<i>Iš jų Rusija</i>	Eksportas	567,7	41	757,2	31
	Importas	870,2	50	1 784,0	69
Ne NVS šalys	Eksportas	693,8	50	1 431,2	58
	Importas	764,5	44	669,0	26
<i>Iš jų Vokietija</i>	Eksportas	36,6	3	43,7	2
	Importas	247,4	14	127,4	5

Šaltinis: Baltarusijos statistikos ir analizės ministerijos duomenys, (žr. <<http://www.belstat.gov.by>>).

Šalia prekybinių santykių kitas svarbus ekonominio Vakarų skverbimosi ir suartėjimo su posovietiniu regionu kanalas, kurį reikėtų aptarti atskirai, yra užsienio investicijos. Pastebėtina, kad visose trijose šalyse investicinis klimatas yra gana skirtingas.

Gruzija viena iš pirmųjų posovietinių šalių ėmėsi rinkos ekonominių reformų investicijų srityje įgyvendinimo. 1998 m. priimtas sprendimas derinti visus ekonominio reguliavimo aspektus su Europos Bendrijos normomis. 2000 m. priimtu įstatymu išplėsta privatizavimo programa, kas dar labiau pagerino Gruzijos investicinį klimatą. Be to, tais pačiais metais stabilizavosi ir valiuta. Visgi, kapitalą iš užsienio į šią valstybę pritraukti iki šiol kliudo politinis nestabilumas šalyje. 2000-2004 m. šalį pasiekė palyginti nedidelis kiekis TUI – 1,25 mlrd. USD, iš kurių daugiausia – 24 proc. – investicijos iš JAV, 12 proc. – iš Jungtinės Karalystės, 11 proc. – Rusijos.³⁵ Tad pagrindinis stabdys užsienio investicijų srautams į Gruziją yra ne įstatyminė bazė, bet korupcija ir administracinė sistema³⁶. Tačiau tai nekliudo investicijoms iš Vakarų dominuoti.

Kiek kitokia situacija susiklostė Ukrainoje, kuri tarp pereinamosios ekonomikos Rytų Europoje šalių vienintelė susidūrė su tokiu dideliu atotrūkiu tarp ekonominio potencialo ir faktinio ekonomikos veikimo. Iki 2000 m. šalį pasiekusios TUI sudarė mažiau nei 4 mlrd. USD

³⁵ JAV Valstybės departamento Europos ir Eurazijos reikalų biuro duomenys, žr. <<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3211.htm>>, [žiūrėta 2008 02 28].

³⁶ *Georgia Investment Guide*, <http://www.investmentguide.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=153>, žiūrėta [2008 02 26].

(pavyzdžiui, to paties laikotarpio Lenkijos ir Vengrijos TUI rodikliai buvo atitinkamai – 40 ir 20 mlrd. USD, tad Ukraina nė iš tolo tam neprilygo). Kaip ir Gruzijos atveju, didelė kliūtis TUI į Ukrainą buvo nesuvaldoma korupcija. Negana to, Ukrainos vyriausybė, kitaip nei Gruzijos valdžia, neskubėjo sukurti palankios teisinės bazės užsienio kapitalui ir kiek įmanoma stengėsi kontroliuoti investicinius projektus, nacionaliniams investuotojams sudarydama palankesnes sąlygas nei užsienio kompanijoms, nepaisydama savo paios 1996 m. priimto įstatymo, turėjusio užtikrinti geresnes sąlygas užsienio investicijoms. Visgi, kaip ir Gruzijoje, didžiausias srautas TUI Ukrainą pasiekia iš Vakarų, pirmiausia - JAV (apie 17 proc. visų TUI).³⁷ Tad šia prasme ryšys su Vakarais neabejotinai nusveria ryšį su regiono šalimis.

Tuo tarpu Baltarusija, lyginant su Gruzija ir Ukraina, yra labiausiai „užsitvėrusi“ nuo užsienio investicinių injekcijų šalis. Kaip jau buvo minėta, didžioji dalis pramonės (apie 80 proc.) šioje šalyje yra sutelkta valstybės rankose, investicinis klimatas vertinamas kaip itin nepalankus. 2007 m. duomenimis, daugiausia į Baltarusiją investavo Rusija – 29,6 proc. visų TUI³⁸. Kita vertus, nemažai investicijų šalį pasiekia iš Didžiosios Britanijos - 19,8 proc., kas sudaro apie 800 mln. USD.³⁹ Tokiais tempais Didžioji Britanija netrukus gali tapti pagrindine užsienio investuotoja Baltarusijoje. Be kita ko, atsiradusi įtampa tarp Minsko ir Maskvos dėl pastarosios padidintų dujų kainų Baltarusijai turėtų paskatinti šią šalį perorientuoti ekonominius santykius „eurocentrinio“ bloko link.

Apibendrinant galima pasakyti, kad palaiapsniui diegdamos rinkos ekonomikos mechanizmus, Ukraina, Gruzija ir Baltarusija vis sparčiau vysto ekonominį dialogą su Vakarais, ypač ES šalimis. Tačiau šis procesas neapsieina be įtampų ir kliūčių tiek dėl pačių regiono valstybių delsimo reorganizuoti savo pramonę bei perorientuoti ją Vakarų rinkoms, tiek dėl vakariečių protekcionistinės politikos nekonkurencingų prekių importo atžvilgiu. NVS tarptautinės prekybos rodikliai rodo, kad pagrindiniai eksporto srautai neišeina už regiono ribų. Vieningos ekonominės erdvės⁴⁰ kūrimas bei panašios iniciatyvos tik patvirtina tai, kad regionas dar yra pakankamai uždaras, o ekonominiai ryšiai su Vakarų valstybėmis – asimetriniai. Kita vertus, sparčiai augantys importo iš Europos valstybių į NVS šalis tempai rodo, kad Vakarų pasiūlyta ekonominės integracijos alternatyva neišvengiamai koreguoja posovietinių šalių

³⁷ JAV Valstybės departamento Europos ir Eurazijos reikalų biuro duomenys, žr. <<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3211.htm>>, [žiūrėta 2008 02 28].

³⁸ Baltarusijos užsienio reikalų ministerija, žr. <<http://www.mfa.gov.by/en/>>.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Vieninga ekonominė erdvė (VEE) – pagal 2003 m. Ukrainos, Rusijos, Baltarusijos ir Kazachstano susitarimą pradėtas įgyvendinti ekonominis projektas NVS erdvėje, kurio galutinis tikslas – ekonominės projekte dalyvaujančių šalių sąjungos sukūrimas.

ekonomines politikas. Matome, kad Gruzijos ekonomika sparčiausiai perėmė rinkos taisykles, tuo tarpu Ukraina turi didžiausią potencialą plėtoti ekonominius santykius su Vakarais, tačiau jos didelei ekonomikai persiorientuoti reikia ir kur kas daugiau laiko. Baltarusija, kaip labiausiai ekonomiškai orientuota į „rusocentristinį“ bloką šalis, ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl politinių priežasčių turi daugiausiai problemų šiame dialoge. Tačiau šios šalies pramoninės bazės privalumai leidžia daryti prielaidą, kad ekonomika yra būtent tas kanalas, per kurį Vakarams būtų galima veiksmingai įtakoti šią šalį, ir tai galėtų duoti abipusės naudos. Tuo tarpu perimtas rinkos ekonominis modelis ir galimybės lygiavertiškai prekiauti su Vakarais gali atverti kanalus socialinio, politinio ir kitų valstybinio gyvenimo sričių modelių iš Vakarų į Rytus retransliavimui.

2.1.2. Geopolitinio ryšio su Vakarais svertai posovietinės transformacijos procese

Nuo Šaltojo karo pabaigos iki pat 2004 m. JAV (NATO) ir ES požiūriai į Europos kaimynystę buvo komplementiški, t. y. papildantys vienas kitą.⁴¹ JAV siekis suvienyti Europą, palaipsniui eliminuojant skiriančias linijas ir įtraukiant Vidurio Rytų Europą į euroatlantinę bendruomenę buvo lygiagrečiai paremiamas nuosekliais ES žingsniais įgyvendinant plėtros strategiją, kurios tikslas - užtikrinti tinkamą posovietinės erdvės transformaciją ir integraciją į europinių demokratijų bloką. Tačiau panašu, kad palaipsniui JAV ir ES tikslai, juos paremiančios priemonės bei „užkulisiniai“ interesai Europos Rytų šalių atžvilgiu ėmė išsiskirti.

Pirmiausia - ES integracija į plotį pasirodė nesuderinama su gilesnės integracijos principu. Išryškėjo plėtros politikos šalutinis efektas – ES vidinio vientisumo silpnėjimas, o tai gerokai išbalansavo visą ES politinę sistemą. Tad galimos alternatyvos buvo dvi - toliau beatodairiškai tęsti plėtros politiką, silpninant ES iš vidaus ir mažinant jos, kaip tarptautinio subjekto, įtaką tarptautinėje arenoje arba pristabdžius plėtrą į išorę stiprinti ES vidinį integralumą ir užsitikrinti reikšmingos tarptautinės veikėjos statusą.⁴² Pasirinktas tarpinis variantas – Europos kaimynystės politika (EKP) – kaip alternatyva plėtrai, tačiau be aiškių perspektyvų ir apibrėžto galutinio ES santykio su EKP dalyvėmis formato. Akivaizdu, kad EKP nėra kaimyninių šalių pilnavertės integracijos į ES instrumentas, nepaisant to, kad Ukraina ir Gruzija iki šiol neatsisako aspiracijų tapti ES narėmis. Tuo tarpu egzistuoja prielaida, kad

⁴¹ Fabrizio Tassinari, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 271, 2007 06.

⁴² Ten pat.

perėjimas į konsoliduotos demokratijos santvarką gali vykti kur kas sparčiau ir efektyviau su narystės ES perspektyva nei jos neturint⁴³.

5 lentelė. Ukrainos, Gruzijos ir Baltarusijos santykių su ES status quo

<i>EKP dalyvės</i>	<i>Teisinis santykių pagrindas</i>	<i>Pažanga</i>	<i>Pagrindinis šalies tikslas</i>
<i>BALTARUSIJA</i>	1995 m. – PBS, neįsigaliojo.	<p>Nuo 1997 m. – „sąstingis“:</p> <ul style="list-style-type: none"> - suspenduojama PBS ir santykiai dėl šalies nepažangumo palaipsniui vis blogėja, nutraukiama techninė parama <p>Nuo 2004 m. – „sankcijų“ laikotarpis:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ES Tarybos ataskaitoje išreiškiama bendroji pozicija įvesti apribojimus vizų išdavimui. - po 2006 m. rinkimų – tolesnės sankcijos ir apribojimai, apimantys ir ekonomines „bausmes“. <p>Perspektyvos:</p> <ul style="list-style-type: none"> - įgyvendinami paramos demokratijai projektai (pav.: nepriklausomos informacijos sklaidą šalies viduje skatinančioms programoms skirta 2 mln. eurų). - Tolesnė santykių pažanga priklausys nuo demokratizacijos procesų šalyje. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ekonominis bendradarbiavimo interesas. - Neturi eurointegracinių ambicijų.
<i>GRUZIJA</i>	1999 m. – PBS (ratifikuota). 2006 m. – EKP VP.	<ul style="list-style-type: none"> - Įgyvendintas PBS. <p>Nuo 2006 m. pradėtas įgyvendinti EKP VP:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2007 m. VP įgyvendinimo ataskaitoje paminima pažanga teisės, demokratijos ir ekonomikos srityse. - atliekama laisvos prekybos zonos sukūrimo galimybių studija. 	- Integracija į ES.
<i>UKRAINA</i>	1998 m. – PBS (ratifikuota). 2004 m. – EKP VP.	<ul style="list-style-type: none"> - Įgyvendintas PBS. - Įvykdytas EKP VP. <p>Nuo 2005 m. – „dinamika“:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Įvestas dvišalis bevizis režimas. - Pasirašytas Savitarpio memorandumas dėl bendradarbiavimo energetikos srityje. - 2007 m. pradėtos derybos dėl sustiprinto bendradarbiavimo sutarties. <ul style="list-style-type: none"> - 2008 m. pradėtos derybos dėl laisvos prekybos režimo. 	- Integracija į ES.

Pastaba: Siekiant palyginti Ukrainos ir Gruzijos santykių su ES pažangą, lentelėje pateikiami faktai įtraukia ir pastarųjų „porevoliucinių“ metų postūmius, priimanč nuostata, kad ši pažanga, nors ir paspartinta „revoliucinių“ įvykių, visgi yra tęstinis „projektas“, o ne spontaniškas „spalvotųjų“ įvykių rezultatas.

Šaltinis: lentelė sudaryta darbo autorės.

Nepaisant to, ES neretai įvardijama kaip demokratizuojantis gravitacijos modelis posovietinėms šalims.⁴⁴ Būtent europeizacija, kaip europinės dimensijos skverbimasis į

⁴³ Alina Mungiu-Pippidi, „EU Enlargement and Democracy Proress“, *Democratisation in the European Neighbourhood*, red. M.Emerson, CEPS, Brussels, 2005, 17.

nacionalines politikos arenas, atspindi ES strategiją kaimynių atžvilgiu ir nurodo konkrečius EKP kanalus Ukrainos, Gruzijos, Baltarusijos demokratizacijai (žr. 5 lentelę).

Baltarusijos santykiai su ES užsimezgė dar 1991 m., ES pripažinus Baltarusijos nepriklausomybę, – taigi anksčiausiai iš visų trijų nagrinėjamų šalių atveju. Tačiau Baltarusija, priešingai nei Ukraina ir Gruzija, neįvykdė įsipareigojimų pagal 1995 m. suderintą Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą (PBS), kuris ir nebuvo ratifikuotas. Apskritai, ES ir Baltarusijos santykiai, nepaisant ekonominių ir ribotų socialinių mainų, kasmet vis blogėja. Todėl akivaizdu, kad nepaisant to, jog 1991-2005 m. Baltarusiją pasiekė ES paramos už 222,1 mln. eurų, esama politinė situacija šalyje indikuoja, kad EKP bendradarbiavimo formatas negali duoti naudos nei vienai pusei – Baltarusija išlieka „apatiška“ europiniams standartams, tuo tarpu ES nėra galimybių priversti šią kaimynę „mąstyti“ kitaip. Tad Baltarusijos ir ES dialogas išlieka formalus ir neefektyvus. Tuo tarpu visai kitoks ES santykių su Ukraina ir Gruzija lygmuo.

2007 m. kovą ES ir Ukraina pradėjo derybas dėl naujos sustiprinto bendradarbiavimo sutarties, peržengiančios PBS ir VP rėmus ir reikšmingai priartinančios šią šalį prie ES. Šiuo atžvilgiu Ukraina santykiuose su ES yra labiausiai pažengusi iš visų EKP Rytų dimensijos šalių. Taigi, Gruzijai eurointegracijos prasme tenka vyti Ukrainą – šios šalies EKP Veiksmų planas patvirtintas dvejais metais vėliau, tačiau pradiniam įgyvendinimo etape kol kas didelių problemų nekyla.⁴⁴ Šios Ukrainos ir Gruzijos santykių pažangos su ES iliustracijos, visgi panašu, kad tenka „porevoliuciniam“ laikotarpiui, tačiau negalima paneigti, kad tai – 1998-1999 m. užsimezge (daug vėliau nei Baltarusijos atveju) abiejų šalių gana sėkmingo dialogo su ES pasekmė. Be to, tai leidžia adekviau palyginti Ukrainos ir Gruzijos santykių su Vakarais intensyvumą. Tad apibendrinant, abi šalys – Ukrainą ir Gruziją, priešingai nei Baltarusiją, reikėtų vertinti kaip sėkmingas EKP dalyves, turinčias tikslą tapti pilnateisėmis ES narėmis, o šis interesas šiuo metu yra labai svarbus santykių su ES „variklis“.

Visgi, EKP ir demokratizacijos ryšį šiame kontekste vertinti yra gana sudėtinga dėl kelių priežasčių. Pirma, nėra aišku, kiek ES iš tiesų yra suinteresuota ir pasirengusi provokuoti demokratinius procesus kaimynėse - tai reikalauja laiko ir nemažų pastangų, kai tuo tarpu ES viduje nestokojama problemų. Antra, europeizacijos kaimynystėje strategija, paremta

⁴⁴ Michael Emerson, G. Noutcheva, *Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation*, CEPS Working Document No. 214, CEPS, Brussels, 2004, 30, žr. <http://iis-db.stanford.edu/pubs/20744/Europeanisation_and_democratisation_Stanford_28.9.4.pdf>, [žiūrėta 2008 03 15].

⁴⁵ *Communication from the Commission to the Parliament and the Council: Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007*, Commission of the European Communities, Brussels, 2008 04 03, COM(2008) 164, žr. <<http://www.delgeo.ec.europa.eu/en/press/1over.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 28].

sąlygiškumo ir socializacijos principais⁴⁶, yra pernelyg trumparegiška⁴⁷. Viena vertus, kiek pasyvus ES vaidmuo gali pasiteisinti trumpo ir vidutinio laikotarpio perspektyvoje – „primesta“ tvarka neįsivertintų taip, kaip pačių kaimynių apsisprendimas, kokią kelią rinktis. Kita vertus, nepaisant EKP sukurtų kanalų europinių institucijų ir idėjų sklaidai, kaimynių paskatos europeizuotis be narystės perspektyvų ilgajame laikotarpyje gali išsekti. Galima teigti, kad ES demokratizacinis potencialas santykiuose su kaimynėmis priklauso nuo pastarųjų iniciatyvumo ir aktyvumo⁴⁸. Tai reiškia, kad ES vaidmuo pokytiniuose procesuose NVS erdvėje yra netiesioginis ir dėl to pakankamai ribotas.

Tačiau ES nėra vienintelė strateginė veikėja regione – svarbūs ir JAV interesai nagrinėjamų valstybių atžvilgiu. Kaip jau minėta, nuo pat Šaltojo karo pabaigos JAV itin rėmė posovietinių valstybių demokratinės transformacijos procesus. Tačiau parama ženkliai sumažėjo po 2001 m., kuomet Vašingtonas ir Maskva nusprendė susivienyti „kare prieš terorizmą“. Atitinkamai, 2002 m. JAV Nacionalinėje saugumo strategijoje⁴⁹ mažai dėmesio skiriama demokratijos plėtrai pasaulyje, tiksliau sakant - šis tikslas tarnauja kitiems tikslams: aljansų „prieš“ terorizmą kūrimui, stabilumo zonų plėtrai pasaulyje ir aplink save, priėjimui prie energetinių išteklių ir pan. Tai parodo JAV paramos demokratijai politikos instrumentiškumą⁵⁰. Praktika rodo, kad Vašingtonas linkęs suartėti ir su nedemokratiniais režimais, jei tai tarnauja šalies saugumo ir ekonomikos interesams⁵¹. Iš dalies bandymų pakeisti režimą Uzbekistane ir Azerbaidžane nesėkmės paaikškinamos JAV suinteresuotumu, kad tų šalių politinė sistema, nepaisant jos nedemokratinio pobūdžio, išliktų stabili⁵².

⁴⁶ *Sąlygiškumas* - ES ekonominės, politinės ir institucinės iniciatyvos kaimynių atžvilgiu, paprastai suprantamas kaip EKP šalims primestų sąlygų „kartelė“ be pačios ES išsipareigojimų „apdovanoti sėkmingiausiuosius“. Tuo tarpu *socializacijos principas* apskritai negeneruoja aktyvios ES politikos, - jis reiškia tai, kad kaimynės įtraukiamos į įvairiapusių kontaktų bei bendros veiklos tinklą, ir taip joms netiesiogiai pasiūlomas sėkmingos transformacijos modelis. Žr. Boerzel, T.Risse, „When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change“, *European Integration Online Papers*, Vol. 4, No. 15, 2000, <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000/015.htm>>, [žiūrėta 2007 12 08].

⁴⁷ Alina Mungiu-Pippidi, „EU Enlargement and Democracy Proress“, *Democratisation in the European Neighbourhood*, red. M.Emerson, CEPS, Brussels, 2005, 17.

⁴⁸ Fabrizio Tassinari, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 271, 2007 06.

⁴⁹ JAV Nacionalinė saugumo strategija (2002), žr. <<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>>, [žiūrėta 2008 03 02].

⁵⁰ Francis Fukuyama, Michael McFaul, „Should Democracy Be Promoted or Demoted?“, *The Washington Quarterly*, 2007 08, <http://www.thewashingtonquarterly.com/08winter/docs/08winter_fukuyama.pdf>, [žiūrėta 2008 01 15].

⁵¹ Thomas Carothers, „Promoting Democracy and Fighting Terror“, *Foreign Affairs*, 2003, <<http://www.foreignaffairs.org/20030101faessay10224/thomas-carothers/promoting-democracy-and-fighting-terror.html>>, [žiūrėta 2007 11 25].

⁵² Sreeram Chaulia, „Democratization, NGO's and „colour revolutions“, *Open Democracy*, 2006-01-19, <http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/colour_revolutions_3196.jsp>, [žiūrėta 2007 06 15].

Bet kuriuo atveju, „spalvotosios revoliucijos“ Gruzijoje ir Ukrainoje, simbolizuojančios kovą už demokratiją posovietinėse šalyse, tapo dingstimi Dž.Bušo administracijai iš naujo persvarstyti užsienio politikos doktriną – suaktyvėjo kontaktai su „spalvotomis“ šalimis, imtasi bendrų veiksmų su ES Padnestrės konflikto sureguliuavimo klausimais, per JT bei ESBO mechanizmus prisidedama prie saugumo situacijos Pietų Kaukaze reguliavimo. Taip pat, finansuodamas GUAM⁵³, Vašingtonas akivaizdžiai remia alternatyvių „rusocentrinui“ regiono bloką formavimąsi, kas yra reikšminga viso regiono transformacijos perspektyvoje. Visa tai rodo, kad JAV suinteresuota pokyčiais NVS, kurie ribotų kitų regiono galių (pirmiausia - Rusijos) įtakos ekspansiją bei sudarytų sąlygas JAV skverbtis toliau į Rytus.

Pavyzdžiui, Ukrainos geostrateginė reikšmė JAV projektuojamame regiono saugumo modelyje yra iš tiesų nemaža. B.Klintono prezidentavimo laikotarpiu Ukraina buvo trečia didžiausia JAV paramos gavėja⁵⁴. Šalies geostrateginę svarbą parodo ir 1997 m. pasirašytas Ukrainos ir NATO paktas bei nuo 2005 m. pradėtas intensyvus dialogas dėl narystės veiksmų plano. „Porevoliuciniu“ laikotarpiu akivaizdžiai suintensyvėjo dvišaliai santykiai su JAV⁵⁵, reiškiantys, kad Vašingtonas iš esmės pritaria Ukrainos transatlantinės integracijos ambicijoms.

Gruzijos ir JAV santykiai taip pat yra palyginti artimi. JAV aktyviai remia Gruzijos demokratines, ekonomines ir saugumo reformas, nuo 1991 m. suteikė apie 1,7 mlrd. USD paramą. Be to, 2005 m. pasirašytas paramos paketas penkeriems metams garantuoja Gruzijai „papildomus“ 295,3 mln. USD iš JAV.⁵⁶ Tokį pozityvų dialogą, panašiai kaip ir Ukrainos atveju, apsprendžia ne tik individualus šalies suinteresuotumas plėtoti dialogą su Vakarais, bet ir išskirtinė šalies geostrateginė padėtis – Gruzijos artumas energetinių išteklių turtingoms Juodosios jūros regiono šalims, Rusijai, Turkijai.

Tuo tarpu Baltarusijos, konkrečiau – A.Lukašenkos režimo atžvilgiu, panašiai kaip ir ES, JAV nusiteikusi griežtai. Nuo 1997 m. Vašingtonas paskelbė vykdysiąs „selektyvaus įsitraukimo“ į dialogą su Baltarusijos valdžia politiką⁵⁷. Tai ne tik apribojo dvišalius kontaktus, bet ir lėmė sumažėjusią JAV paramą Baltarusijos vyriausybei. Kita vertus, buvo išplėstas bendradarbiavimas su nevyriausybiniais veikėjais pilietinės visuomenės stiprinimo srityje,

⁵³ Regioninė NVS bendradarbiavimo organizacija, kurioje dalyvauja *Gruzija, Ukraina, Azerbaidžanas ir Moldova*, traktuojama kaip atsveriančio Rusijos įtaką „centro“ formavimasis, žr. F.Stephan Larrabee, „Russia and Its Neighbours: Integration or Disintegration?“, 2001, 851, <<http://web.nps.navy.mil/~relooney/C40Larra.pdf>>.

⁵⁴ Fabrizio Tassinari, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, CEPS Working Document, No. 271, 2007 06.

⁵⁵ Pavyzdžiui, 2006 m. JAV Ukrainai suteikė rinkos ekonomikos statusą, Ukraina panaikino vizų režimą atvykstantiems iš JAV ir pan.

⁵⁶ JAV Valstybės departamento Europos ir Eurazijos reikalų biuras, žr. <<http://www.state.gov>>.

⁵⁷ Ten pat.

atitinkamai perorientuota ir finansinė parama (žr. 6 lentelę). 2004 m. Kongresas vienbalsiai priėmė Demokratijos Baltarusijoje aktą, kuriuo siekiama paremti demokratiją ir žmogaus teises šalyje. Pastaruoju metu Baltarusijos valdžia tiek iš JAV, tiek iš ES sulaukia kritikos bei sankcijų, kas rodo šios NVS valstybės sąlyginę izoliaciją nuo Vakarų.

Akivaizdu, kad Vakarų politika buvo vienokia Baltarusijos ir visiškai kitokia – „ikirevoliucinių“ Gruzijos bei Ukrainos atžvilgiu. Galima patvirtinti, kad JAV ir ES politika šia prasme yra konvergentiška. Visgi nesutarimai išryškėja, kai kalbama apie tai, kokią vietą aktyviausios Europos kaimynės turėtų užimti euroatlantinių institucijų sąraangoje.

Pastaraisiais metais NATO tampa globalias saugumo problemas sprendžiančiu valstybių bloku, kas, panašu, neturėtų prieštarauti Aljanso plėtrai į Rytų Europą, įtraukiant Gruziją ir Ukrainą. Tuo tarpu, kaip matėme, ES požiūris į kaimynių žiedą yra labiau ribotas plėtros prasme. Visgi, narystę NATO Ukrainai ir Gruzijai priartinanti pozityvi JAV retorika negali būti vertinama pernelyg optimistiškai. Vėlgi, aiškumo dėlei galima pasiremti pastarųjų metų situacija. Pavyzdžiui, JAV pozityvizmą 2008 m. balandį vykusiame NATO viršūnių susitikime nustelbė grupės ES narių su Prancūzija bei Vokietija priešakyje išsakytas *veto* šių valstybių Narystės veiksmų planui. Tad panašu, kad JAV pozicija Aljanse jau nėra dominuojanti. Be to, iš dalies pagrįstos abejonės dėl NATO pajėgumų apginti naujas nares bei Gruzijos ir Ukrainos narystės „indėlio“ šios saugumo struktūros tolesniam funkcionavimui. Kita vertus, Ukrainos ir Gruzijos narystę NATO atitolina ne tiek Aljanso nepajėgumas ar narių nesutarimai dėl plėtros, kiek abiejų valstybių vidaus problemos⁵⁸. Gruzija negali tapti NATO nare, kol nėra atrastas tinkamas „užšaldytų“ konfliktų Abchazijoje ir Pietų Osetijoje sprendimo būdas. Tuo tarpu užduotis Ukrainai - išspręsti visuomenės ir dalies elito neigiamo nusistatymo Aljanso atžvilgiu klausimą. Šie abiejų NVS valstybių įstojimą į NATO „apsunkinantys“ veiksniai paremiami ir priešiška Rusijos pozicija Aljanso plėtros į Rytus atžvilgiu – pasitvirtina savotiškas Ukrainos ir Gruzijos kaip Vakarų interesų ir santykių su Rusija „įkaičių“ vaidmuo.

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad institucinių Vakarų santykių su Ukraina ir Gruzija „pristabdymai“ parodo ES ir NATO narių abejonės bei neryžtingumą šių valstybių euroatlantinės integracijos atžvilgiu, kas riboja Vakarų strategijos NVS regiono atžvilgiu efektyvumą. Tokia situacija buvo iki „spalvotųjų revoliucijų“ ir aiškumo dėlei pateiktos „porevoliucinės“ iliustracijos patvirtina, kad šia prasme niekas nesikeičia. Tačiau tai nepaneigia šių šalių geostrateginės svarbos Vakarams. Juolab, kad „izoliacijos bei bausmių“ doktrina grindžiami

⁵⁸ Fabrizio Tassinari, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 271, 2007 06.

JAV, ES santykiai su Baltarusija, kuriuose nėra jokio integracinio diskurso, išryškina ne tik Vakarų strategijos skirtumus NVS valstybių atžvilgiu, bet ir vis dėlto patvirtina Vakarų suinteresuotumą demokratiniais pokyčiais bei „spalvotųjų revoliucijų“ epidemija regione. Taigi, nepaisant to, kad Vakarų santykiai su „revoliucinėmis“ šalimis neišvengia „stabdymų“, demokratizacija išlieka nors ir tarpinis, bet privalomas tikslas Vakarų projektuojamoje NVS regiono strategijoje.

2.1.3. Transnacionalinės pilietinės visuomenės įtaka posovietinei demokratizacijai

Panašu, kad valstybės ar jų blokai nėra optimaliai efektyvūs veikėjai paramos demokratijai srityje. Jie nėra pajėgūs pilnai ištraukti į kompleksinius ir sudėtingus demokratizacijos kitose šalyse procesus dėl jau aptartų institucinio suartėjimo „stabdžių“, politinių darbotvarkių kompleksškumo, atitinkamų resursų ir politinės valios stokos. Pavyzdžiui, ES paramos pilietinei visuomenei politika daugiausiai reiškiasi ir taikoma šalims-kandidatėms, panaudojant vietinius pilietinės visuomenės plėtros fondus⁵⁹. Tuo tarpu visų kitų šalių atžvilgiu ES paramos demokratijai pastangos matomos nebent tuomet, kai organizuojamos rinkimų stebėjimo misijos, kurių rezultatai ir išvados dažniausiai nesulaukia tolesnių ES veiksmų⁶⁰. Tai labai riboja ES „demokratizacinį potencialą“ NVS regiono šalims. Taip pat jau buvo minėta, kad paramos demokratijai politika iki šiol didžiosioms Vakarų valstybėms tarnavo daugiau kaip tarpinis uždavinys galutiniams tikslams pasiekti, o toks demokratinės užsienio politikos instrumentinis traktavimas tik dar labiau išryškina Vakarų strategijos trūkumus.

6 lentelė. Pagrindinių Vakarų donorų parama Ukrainai ir Baltarusijai 1998-2004 m. (mln. eurų)

Donoras	UKRAINA			BALTARUSIJA		
	Parama VISO	Parama demokratijai	Parama NVO	Parama VISO	Parama demokratijai	Parama NVO
JAV	1222,1	370,2 (~30 proc.)	77,09 (~6 proc.)	35,52	32,07 (~90 proc.)	17,80 (~50 proc.)
ES	826,2	133,8 (~16 proc.)	16,4 (~2 proc.)	84,22	-	4,4 (~5 proc.)
Vokietija	228,2	2,52 (~1 proc.)	-	43,87	6,37 (~15 proc.)	-
JK	77,5	11 (~14 proc.)	0,76 (~1 proc.)	1,77	0,23 (~13 proc.)	0,03 (~2 proc.)
Švedija	31,5	16,1 (~51 proc.)	0,92 (~3 proc.)	12,57	8,22 (~65 proc.)	3,7 (~29 proc.)
Olandija	16,9	5,19 (~31 proc.)	-	5,21	1,92 (~37 proc.)	-

Šaltinis: Europos Komisija, OECD, *International Development Statistics (IDS) online*,
 žr.: < <http://www.oecd.org/dac/stats/idsonline> >.

⁵⁹ Kristi Raik, „Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU’s Policy towards the Eastern Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02.

⁶⁰ Michael Meyer-Resende, „Exporting Legitimacy: The Record of EU Election Observation in the Context of EU Democracy Support“, *CEPS Working Paper*, No. 241, 2006 03.

Visgi „spalvotosioms revoliucijoms“ naujai aktualizavus paramos demokratijai politiką NVS ir pasaulyje, atsiskleidė naujo pobūdžio – nevalstybinių - veikėjų įtaka demokratizacijos procesams. Transnacionalinės nevyriausybinės organizacijos (NVO) plačių tinklų ir tikslingai parengtų programų dėka, kitaip nei iš išorės veikiančios nacionalinės valstybės, skverbiasi į politinius procesus iš vidaus. Tai leidžia daryti prielaidą, kad NVO demokratinis potencialas NVS regione yra kur kas didesnis. Tačiau negalima teigti, kad taip eliminuojamas ar dubliuojamas valstybių vaidmuo paramos demokratijai srityje. Iki šiol valstybiniai biudžetai išlieka svarbiu NVO finansavimo šaltiniu. Pavyzdžiui, 1998-2004 m. laikotarpiu apie pusę visos JAV paramos Baltarusijai buvo skirta toje šalyje veikiančioms NVO paremti (žr. 6 lentelę). Tuo tarpu Ukrainos atveju, kur režimas - atviresnis užsienio įtakai, tiesioginė oficiali JAV parama demokratijai „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu penkis kartus pranoko netiesioginės paramos (NVO veiklai) dalį. Taigi NVO yra tarytum nauja strategija ir tinkamesnė Vakarų įtakos posovietinėms šalims forma, ypač kai turime reikalą su tiesioginiam bendradarbiavimui demokratijos srityje nepasiduodančiu režimu ir bet kokios galimybės įtakoti demokratinis procesus yra labai ribotos⁶¹. Be to, NVO, kaip naujas Vakarų valstybių užsienio politikos instrumentas, leidžia šioms savotiškai nusišalinti nuo tam tikrų politinės darbotvarkės klausimų⁶². Būtent JAV pirmoji perleido demokratijos skatinimo politikos praktikas nevyriausybinėms organizacijoms (NVO) ir jų administruojamiems fondams⁶³. Tuo tarpu ES, neskaitant atskirų jos narių (pavyzdžiui, Vokietijos), dar neišplėtojo bendradarbiavimo su NVO mechanizmų.

Kita vertus, nevyriausybinės organizacijos palaipsniui tampa vis labiau savarankiškais tarptautinių santykių subjektais⁶⁴, o tai įgalina jų įtaką „spalvotosioms revoliucijoms“ vertinti atskirai nuo kitų demokratinis procesus paskatinusių tarptautinės bendruomenės veiksmų.

Iki šiol buvo gana plačiai sutariama, jog posovietinėse šalyse pilietinė visuomenė (į kurią dažniausiai orientuojama NVO veikla) yra labai silpna⁶⁵ – nėra nei tinkamos terpės, nei paskatų jai plėtotis ir stiprėti. Tuo tarpu tarptautinės NVO, tokios kaip „Amnesty International“, „Freedom House“, USAID, IREX ir kt., veikia įvairiomis kryptimis, neretai papildydamos

⁶¹ Francis Fukuyama, Michael McFaul, „Should Democracy Be Promoted or Demoted?“, *The Washington Quarterly*, 2007-08.

⁶² Sreeram Chaulia, „Democratization, NGO's and „colour revolutions“, *Open Democracy*, 2006-01-19.

⁶³ Valerie Bunce, Sharon Wolchik, „Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia“, *Transnational and National Politics in Postcommunist Europe*, 2006, <http://sitemaker.umich.edu/comparative.speaker.series/files/bunce_american_democracy_promotion.pdf>, [žiūrėta 2007 05 11].

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Kristi Raik, Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU's Policy towards the Eastern Neighbourhood, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02.

žiniasklaidą, atlikdamos jos funkcijas, prisidėdamos prie kovos su korupcija ir pan. Tai reiškia, kad pradiniam etape šios organizacijos, tarsi kompensuojančios pilietinės visuomenės silpnumą posovietinėse šalyse, vidutinio ir ilgojo laikotarpio perspektyvoje prisideda prie šių šalių pilietinės visuomenės kūrimo ir stiprinimo. Iš esmės pagrindinė šių organizacijų veiklos pereinamojo laikotarpio šalyse misija yra išjudinti procesus ir neleisti sistemai judėti atgal⁶⁶. NVO šiame kontekste laikomos vienomis aktyviausių „spalvotųjų“ revoliucinių situacijų iniciatorių.

7 lentelė. NVO skaičiaus kaita posovietinėse šalyse

Šalis	NVO skaičius	2000-2001	2004-2005	2006
Baltarusija	VISO	~ 2500*	2300	2321
	iš jų aktyvios	-	-	-
Gruzija	VISO	> 3000	-	-
	iš jų aktyvios	500-800	-	-
Ukraina	VISO	~ 33000	~ 40000	> 47000
	iš jų aktyvios	~ 4000	~4000	4000-5000

* - spėjama, kad dar tiek pat NVO 2000-2001 m. Baltarusijoje veikė nelegaliai, t. y. nebuvo registruotos.

Šaltinis: Jungtinių Valstijų tarptautinės plėtros agentūra (USAID), *NGO Sustainability Index For Central and Eastern Europe and Eurasia*, žr.: <http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/>.

Kaip matome 7 lentelėje, daugiausiai NVO įsikūrusios teritoriškai didžiausioje iš aptariamų valstybių - Ukrainoje. 2000-2006 m. laikotarpiu šioje šalyje pradėjo veikti dar virš 14 tūkst. naujų NVO, iš kurių aktyvių dabar jau priskaičiuojama 1 tūkst. daugiau nei 2000 m. Tad praktiškai atstovaujama kiekvienai demografiniai grupei šalyje. Svarbu pažymėti, kad ypatingų teisinių kliūčių NVO veiklai „ikirevoliucinėje“ Ukrainoje nebuvo. Nepaisant ilgos registracijos procedūrų trukmės, jau įregistruotų NVO praktiškai neįmanoma uždaryti. Tai nulėmė nuolatinį NVO skaičiaus augimą Ukrainoje. Atskirais atvejais veikla buvo ribojama nebent grynai politinio pobūdžio NVO atžvilgiu arba tiesiog dėl vietinės valdžios pareigūnų korupcijos. Galbūt pagrindiniu NVO veiklos Ukrainoje trūkumu galima laikyti netolygų teritorinį šių organizacijų pasiskirstymą – didžioji dalis NVO visgi įsikūrusios pagrindiniuose šalies miestuose, tuo tarpu atokiuose regionuose veikiančių NVO fiksuojama kur kas mažiau, be to, jos veikia pakankamai izoliuotai. Visgi, esminis Ukrainos NVO išskirtinumas iš kitų posovietinių šalių yra tai, kad Ukrainos nevyriausybinės organizacijos netiesiogiai buvo remiamos iš vidaus, todėl net kilo problemų dėl užsienio donorų paramos absorbavimo galimybių. Šis netikėtas paramos pertekliaus paradoksas parodo, kad Ukrainoje per NVO kanalus susiformavo labai palanki

⁶⁶ Ten pat.

demokratizacijai užsienio ir vidaus veiksmų jungtis. Tai iš esmės patvirtina ir išankstinę prielaidą, jog „oranžinė revoliucija“ buvo remiama iš vidaus⁶⁷.

Gruzijoje NVO priskaičiuojama kur kas mažiau nei Ukrainoje, tačiau tikslus skaičius nėra žinomas, nes nėra bendrų registracijos sąrašų. Pažymėtina, kad Gruzijos NVO veikimo sąlygas komplikuoja gana silpna teisinė bazė⁶⁸, registracijos mokesčiai bei korupcija, tačiau apskritai teisinė aplinka NVO veiklai vertinama šiek tiek geriau nei Ukrainos atveju (žr. 8 lentelę). Be to, santykinai aukštas viešosios nuomonės apie NVO indeksas rodo, kad pagrindinės Gruzijos NVO sugebėjo sėkmingai plėtoti bendradarbiavimo ryšius su žiniasklaida. Tačiau priešingai nei Ukrainoje, Gruzijos NVO yra itin priklausomos nuo užsienio donorų paramos – 2000 m. apie 95 proc. finansinių injekcijų šaltiniai buvo tarptautiniai. Tai lemia finansinį NVO sektoriaus neužtikrintumą, o tuo pačiu riboja NVO veiklos galimybes bei efektyvumą.

8 lentelė. NVO padėtis Baltarusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje

	1998	2000	2002	2004	2006
Baltarusija					
BENDRAS įvertinimas	-	5.7	5.3	5.6	5.9
<i>Teisinė aplinka</i>	-	7.0	6.5	6.9	7.0
<i>Organizaciniai pajėgumai</i>	-	5.0	4.7	4.6	4.9
<i>Finansinės galimybės</i>	-	6.0	5.7	6.2	6.5
<i>Viešoji nuomonė</i>	-	6.0	5.2	5.6	6.0
Gruzija					
BENDRAS įvertinimas	3.4	4.0	4.2	3.9	4.0
<i>Teisinė aplinka</i>	3.0	3.0	3.9	3.5	3.3
<i>Organizaciniai pajėgumai</i>	4.0	4.0	4.0	3.8	3.9
<i>Finansinės galimybės</i>	4.0	5.0	4.9	4.8	5.0
<i>Viešoji nuomonė</i>	2.0	5.0	4.4	3.7	3.8
Ukraina					
BENDRAS įvertinimas	4.2	4.4	4.0	3.8	3.6
<i>Teisinė aplinka</i>	4.6	5.0	4.5	3.6	3.6
<i>Organizaciniai pajėgumai</i>	3.7	4.0	3.5	3.9	3.7
<i>Finansinės galimybės</i>	4.6	5.0	5.0	4.6	4.3
<i>Viešoji nuomonė</i>	3.9	5.0	5.0	4.1	4.0

Pastaba. Padėtis vertinama 1-7 balų skalėje: kuo indeksas arčiau 7, tuo NVO padėtis blogesnė.

Šaltinis: Jungtinių Valstijų tarptautinės plėtros agentūra (USAID), *NGO Sustainability Index For Central and Eastern Europe and Eurasia*, žr.: <http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/>.

Baltarusijos atveju matome, kad 2000-2001 m. veikiančių NVO skaičius prilygo Gruzijos NVO skaičiui, tačiau pastaruoju metu dėl naujų valdžios suvaržymų nevyriausybinė organizacijų veiklai pastebimas NVO skaičiaus mažėjimas. Tai rodo, kad „spalvotosios revoliucijos“ iššaukė neigiamą vyriausybės reakciją į pokytinius procesus NVS erdvėje. Šiuo

⁶⁷ Taras Kuzio, „The Opposition’s Road to Success“, *Journal of Democracy*, 2005, Vol. 16, No. 2, 117-130.

⁶⁸ Gruzijos NVO veiklos nereguliuoja jokie atskiri teisės aktai, tuo tarpu apmokestinamos jos buvo kaip privačios kompanijos.

metu Baltarusijoje veikia apie kelis šimtus visiškai nepriklausomų NVO, tuo tarpu nemažai valdžios uždarytų organizacijų tęsia savo veiklą veikdamos slaptai. Panašu, kad Baltarusijos NVO funkcionavimui didžiausia kliūtis – teisinė aplinka (žr. 8 lentelę). Registracija sudėtinga ir brangi (apie 100-200 USD), užsienio parama turi būti tvirtinama valdžios ir apmokestinta iki 30 proc. Be to, įregistruotos NVO privalo veikti nuolatinėje valdžios priežiūroje. Akivaizdu, kad tokios sąlygos komplikuoja ir varžo užsienio paramos srautus, daugelis donorų nusprendžia palikti šią šalį – galima sakyti, Vakarais apima apatija, todėl paklausa paramai Baltarusijoje šiuo metu yra paradoksaliai didesnė nei paramos pasiūla.

Apskritai, Gruzijoje ir Ukrainoje bendras NVO klimatas buvo ir yra gana palankus šių organizacijų „demokratiškosios programų“ įgyvendinimui. Tuo tarpu Baltarusijos situacija išskirtinė. Viena vertus, NVO yra pagrindiniai kanalai, per kuriuos Vakarai bando „įžiebt“ demokratiškus procesus šioje šalyje. Kita vertus, NVO veiklai sąlygos itin nepalankios, be to, didžioji dalis visuomenės, įtakota režimo propagandos, NVO atžvilgiu nusiteikusi gana neigiamai. Tai minimizuoja Vakarų „demokratizuojančios“ įtakos Baltarusijai galimybes.

Galime daryti išvadą, kad NVO turi nemažą demokratizacijos potencialą, ypač nepilnai autoritarinio režimo šalyse, kuriose yra didesnės veiklos galimybės. Per protestus, provokacijas, spaudimo bei kontrolės mechanizmus išardoma politinė rutina. Be to, NVO funkcionuoja kaip visuomenės sensoriai. Kita vertus, NVO poveikis posovietinių šalių politiniams procesams gali būti tik dalinis dėl kelių priežasčių. Pirma, pilietinė visuomenė vis dar išlieka pakankamai silpna, kas rodo NVO veiklos šioje srityje nepakankamumą. Antra, nemažos visuomenės dalies NVO veikla taip ir nepasiekia – pagrindinės NVO, palaikančios nuolatinę ryšį su Vakarais, laikomos savotiškais „elito klubais“, o tai jas gerokai atitolina nuo masių⁶⁹. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad labiau uždaroje autoritarinėse politinėse sistemose – tokiose, kaip Baltarusija, požiūris į NVO išlieka skeptiškas, kas tiesiog blokuoja NVO „misiją“. Taip pat NVO pozicijas posovietinėse šalyse silpnina resursų trūkumas. Ukraina šiame kontekste yra geresnėje padėtyje nei Gruzija – čia pilietinė visuomenė turi pakankamai vidinių išteklių, todėl užsienio donorų parama jau tampa pertekline, kai tuo tarpu Gruzija yra visiškai priklausoma nuo finansinių srautų iš užsienio. Šiuo atžvilgiu Baltarusija gerokai nusileidžia tiek Gruzijai, tiek Ukrainai – nėra nei pakankamų resursų, nei sąlygų finansavimui užsitikrinti. Iš esmės, NVO potencialą įtakoti demokratiškus procesus posovietiniame regione riboja šalių vidaus politinis kontekstas, todėl

⁶⁹ Franz Nuscheler, „Civil-Society Actors: A Democratic Corrective for International Organizations?“, *Dialogue on Globalization*, Berlin, 2003 03, < <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/02046.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 20].

nepaisant NVO pastangų veikti procesus iš vidaus, nevyriausybinių organizacijos gali ir likti neefektyviais užsienio „biurais“ svetimoje šalyje.

2.1.4. Posovietinių šalių socialinis ryšys su Vakarų visuomenėmis

Visi iki šiol aptarti Vakarų ir NVS valstybių tarpusavio ryšiai, potencialiai prisidėję ar galintys prisidėti prie demokratinių procesų posovietinėse šalyse, galbūt su maža transnacionalinių NVO išimtimi, iš esmės apima valstybinio lygmens (elitas-elitas) politines, ekonomines bei institucines transakcijas. Tačiau tai mažai tepasako apie gilesnio pobūdžio - socialinį - Vakarų ir posovietinių visuomenių tarpusavio ryšį. Tuo tarpu socialinio artumo egzistavimas suteiktų rimtą pagrindą kalbėti apie vakarietišku vertybių, idėjų ir socialinių normų sklaidą posovietinėje erdvėje, užtikrinančią ne tik demokratinio pokyčio galimybes, bet ir šio pokyčio įsitvirtinimą bei tęstinumą.

Visgi specifinė istorinė bei valstybingumo patirtis ganėtinai riboja Ukrainos, Gruzijos bei Baltarusijos ryšių su Vakarų visuomenėmis paieškas. Tokiems ryšiams užsimegšti bei plėtotis reikia nemažai laiko. Kita vertus, NVS regiono visuomenių ryšį su išoriniu pasauliu galėtų indikuoti migracijos srautai bei aptariamų valstybių diaspora Vakaruose. Šia prasme išskirtinis yra Ukrainos atvejis. Šalies vakariniai regionai yra labiausiai socialiai „susieti“ su Vakarais – iš ten emigravo daugiau kaip 3 mln. gyventojų (2 mln. ukrainiečių šiuo metu gyvena JAV, 1 mln. – Kanadoje, virš 300 tūkst. – Brazilijoje)⁷⁰. Ši Ukrainos teritorijos dalis tuo pačiu laikoma ir labiausiai paliesta Vakarų įtakos - joje mažiausiai reikšėsi rusifikacija⁷¹. Tuo tarpu Gruzija, kitaip nei Ukraina, yra labiau teritoriškai nutolusi nuo Vakarų, todėl esmingų emigracijos į Vakarų srautų iki 1990 m. nėra užfiksuota – pagrindiniai gyventojų judėjimai apsiriboja regiono šalimis. Baltarusijos atvejis specifinis tuo, kad šioje šalyje stipriausiai reikšėsi rusifikacijos įtaka⁷². Būtent tai kreipia pagrindinį Baltarusijos gyventojų migracijos srautą, apsprendžia kontaktus su užsieniu bei visuomenės orientacijas.

Visgi, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje situacija pasikeitė – žlugus SSRS, atsirado galimybių bei paskatų regiono gyventojams emigruoti į Vakarų. Iš esmės gana akivaizdžią posovietinę emigracijos bangą nulėmė socio-ekonominės priežastys, t. y. geresnių gyvenimo sąlygų, geriau apmokamo darbo paieškos. Baltarusija yra vienintelė iš nagrinėjamų šalių

⁷⁰ Olena Malynovska, „Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy“, *Migration Policy Institute*, 2006, <<http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?id=365>>, [žiūrėta 2008 04 05].

⁷¹ Taras Kuzio, „National identity and civil society in Ukraine: explaining the Yushchenko phenomenon“, *RFE/RL Newslines*, 19, 2002 01 30, <<http://www.taraskuzio.net/media/yushchenko.pdf>>, [žiūrėta 2006 05 04].

⁷² 1999 m. gyventojų surašymo duomenimis Baltarusijoje gyvena 62,4 proc. rusų tautybės žmonių. Žr. *Migration Information Source*, <<http://www.migrationinformation.org/>>.

imigracijos šalis, o kadangi daugiausia imigruojančių - iš Rusijos ir kitų regiono šalių, tad nėra prielaidų socialiniam ryšiui su Vakarais užsimegzi. Be to, dėl politinių priežasčių, konkrečiai – pastaraisiais metais A. Lukašenkos režimo įvestų asmenų judėjimo laisvės suvaržymų⁷³ - Baltarusijoje didžioji visuomenės dalis apskritai nepalaiko ryšių su užsieniu ir ši socialinė izoliacija vis didėja⁷⁴. Tuo tarpu Ukrainos ir Gruzijos, kaip emigracijos šalių, visuomenės neabejotinai turi intensyvesnių kontaktų su Vakarais. 1992-2002 m. duomenimis apie 2,6 mln. žmonių išvyko iš NVS (tame tarpe net 540 tūkst. – iš Ukrainos)⁷⁵. Tačiau ši gyventojų išvykimo iš regiono banga paaiškinama tuo, kad daugelis emigrantų visgi buvo repatrijuoti vokiečiai ir žydai, o tai nesuteikia pagrindo kalbėti apie Vakarų ir posovietinių visuomenių suartėjimą. Juolab, kad posovietiniu periodu padidėjęs ukrainiečių ir Gruzijos piliečių mobilumas iš esmės neišėjo iš už regiono ribų⁷⁶. 1990-2000 m. iš Gruzijos dėl socio-ekonominių priežasčių išvyko iki 1 mln. gyventojų, daugiausiai - į Ukrainą, Rusiją. Taigi, kitaip sakant, padidėję migracijos srautai⁷⁷ iš esmės atitiko migracijos regione mastus. Šalia to, nuo 2000 m. emigracijos iš NVS srautai vis mažėja⁷⁸. Tai nesukuria pastovaus ir kokybiško socialinio posovietinių šalių ryšio su Vakarais. Kalbant apie „vakarietiško“ importą arba vakariečių imigraciją į NVS, situacija dar kuklesnė - oficialios imigracijos į NVS rodikliai yra labai maži, ypač Baltarusijos atveju.

Kokybiškoms socialinėms transakcijoms apčiuopti patikimesnis rodiklis nei kad bendri migracijos srautai galėtų būti pastaraisiais metais sparčiai populiarėjančios jaunimo studijų išvykos į Vakarų universitetus. Teoriškai šis kanalas yra optimalus kalbant apie vakarietišku, demokratinių idėjų sklaidą. 2004 m. Ukrainos studentai studijoms užsienyje dažniausiai rinkosi Vokietiją ir Rusiją (iš viso apie 18 tūkst. studentų), trečioje vietoje – JAV (beveik 2 tūkst.)⁷⁹. Baltarusijos atveju absoliučiai dominuojanti studijų kryptis – Rusija (virš 6 tūkst.), kitos kryptys – Vokietija ir Lenkija (viso apie 3 tūkst.)⁸⁰. Pažymėtina, kad Baltarusijoje priimtose švietimo įstatymo pataisose pastaraisiais metais riboja studentų migraciją į užsienį⁸¹. Kiek senesni 2000-2001 m. Gruzijos duomenys rodo, kad čia beveik trečdalis studentų, išvykusių mokytis į užsienį,

⁷³ Žr. *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, str. „Belarus: Lukashenka takes lessons from Kyiv“, 2005 02 08, žr. <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].

⁷⁴ Kristi Raik, „Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU’s Policy towards the Eastern Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02, 12.

⁷⁵ Marka Karpia, *Migration Challenges in the European Union’s Eastern Neighbourhood*, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2007.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Išskyrus vokiečių ir žydų atvejį bei daugiausia nelegalią socio-ekonominių sąlygų apspręstą darbo jėgos emigraciją į Vakarus, žr. *Marka Karpia*.

⁷⁸ Žr. Ten pat.

⁷⁹ *Students Abroad (2004)*, *UNESCO Database*, žr. <<http://www.uis.unesco.org>>.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Žr. *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, str. „Belarus: Lukashenka takes lessons from Kyiv“, 2005 02 08.

pasirinko studijas Ukrainoje ir Vokietijoje, 3,8 proc. – Prancūzijoje, 3,2 proc. – Rusijoje⁸². Tad panašu, kad Ukraina ir Gruzija pagal studijų „migracijos“ į Vakarus apimtį lenkia Baltarusiją.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad šioje dalyje aptartos socialinės regiono šalių tendencijos rodo gana skirtingo pobūdžio ir masto trijų posovietinių visuomenių ryšius su Vakarais. Ukrainos atveju egzistuoja gana ryškios socialinio artumo su Vakarais prielaidos. Baltarusijos atveju priešingai - visuomenė izoliuojama nuo bet kokių kontaktų su Vakarais. Šia prasme „revoliucinėms“ Gruzijos ir Ukrainos visuomenėms galimybės užmegzti bei palaikyti kontaktus su užsieniu nebuvo ribojamos, o tai, tikėtina, turėjo įtakos demokratiškesnių iniciatyvų visuomenės lygmenyje atsiradimui ir sklaidai.

2.2. Vakarų įtakos „spalvotosioms revoliucijoms“ įvertinimas

Apibendrinant posovietinių šalių ryšių su Vakarais tyrimą, galima teigti, kad Vakarų įtaka posovietinės demokratizacijos kontekste pakankamai varijuoja Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos atvejais (žr. 9 lentelę). Be to, įvertinant tai, kad Vakarų išitraukimas į posovietinį regioną reiškiasi įvairiais kanalais, t. y. plėtojant skirtingo pobūdžio ryšius su posovietinėmis šalimis, pastebėtina, kad šių ryšių „demokratizacinis potencialas“ taip pat yra gana skirtingas.

Tyrimas parodė, kad Ukrainos ir Gruzijos atveju Vakarų įtaka yra žymiai didesnė nei Baltarusijos atveju. Tuo tarpu neapibrėžtos Ukrainos ir Gruzijos euroatlantinės integracijos galimybės riboja Vakarų išitraukimą į demokratinius procesus tose šalyse. Todėl demokratizacija, kaip ir kiti integracijos į Vakarus klausimai, didžia dalimi perkeliama ant pačios Ukrainos ir Gruzijos pečių. Tuo tarpu į saviizoliaciją nuo „demokratizuojančios“ įtakos linkusi Baltarusija Vakarams kelia nepasitikėjimą ir dingstį susilaikyti nuo aktyvios paramos veiksnių. Be kita ko, Vakarų valstybių vaidmenį Rytų Europos kaimynystėje riboja jų tarpusavio nesutarimai, skirtingi interesai, netinkami mechanizmai kolektyvinei paramos demokratijai politikai įgyvendinti bei atviras santykių su Rusija klausimas. Tačiau aptarta euroatlantinės bendruomenės santykių su Ukraina, Gruzija ir Baltarusija diferenciacija, pastarąją paliekant nuošalyje, suponuoja, jog Vakarai yra reaguojantys į pokytinius procesus NVS regione. Juolab, kad nepaisant institucinių suartėjimo „stabdžių“, Vakarų ir posovietinės erdvės šalys vis labiau susaistomos įvairių kitokio pobūdžio ryšių, ne vien Vakarų intereso plėsti savo įtaką į Rytus.

⁸² Tamar Mikadze, „Economic Crisis and Educational Migration from Georgia“, *NISCAcce Occasional Papers*, 2003, < <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcce/UNPAN007500.pdf>>, [žiūrėta 2008 03 12].

9 lentelė. Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos ryšio su Vakarais įvertinimas

	<i>EKONOMINIS RYŠYS</i>	<i>GEOPOLITINIS RYŠYS</i>	<i>RYŠYS SU NVO</i>	<i>SOCIALINIS RYŠYS</i>
BALTARUSIJA	<p>Būklė <i>Pristabdyta pažanga ir atvirkščia asimetrija.</i></p> <p>Įvertinimas (3)</p>	<p>Būklė <i>Sąstingis ir Vakarų sankcijos.</i></p> <p>Įvertinimas (3)</p>	<p>Būklė <i>„Rezistencinės“ sąlygos, ribota Vakarų parama.</i></p> <p>Įvertinimas (3)</p>	<p>Būklė <i>Apribotos socialinės transakcijos.</i></p> <p>Įvertinimas (3)</p>
GRUZIJA	<p>Būklė <i>Abipusė inercija ir dalinė asimetrija.</i></p> <p>Įvertinimas (1-2)</p>	<p>Būklė <i>Pozityvi dinamika.</i></p> <p>Įvertinimas (2)</p>	<p>Būklė <i>Didelė įtaka užsienio iniciatyva.</i></p> <p>Įvertinimas (2)</p>	<p>Būklė <i>Nedidelės socialinės transakcijos.</i></p> <p>Įvertinimas (2)</p>
UKRAINA	<p>Būklė <i>Didelė pažanga ir dalinė asimetrija.</i></p> <p>Įvertinimas (1-2)</p>	<p>Būklė <i>Pirmavimas ir didžiausia pažanga.</i></p> <p>Įvertinimas (1)</p>	<p>Būklė <i>Didelė įtaka abipuse iniciatyva.</i></p> <p>Įvertinimas (1)</p>	<p>Būklė <i>Žymios socialinės transakcijos.</i></p> <p>Įvertinimas (1)</p>

Pastaba. Lyginamasis Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos ryšio su Vakarais įvertinimas kiekvienoje dimensijoje atitinka 3 vietų skalę: 1 vieta – šalies ryšys Vakarais akivaizdžiai stipriausias, 3 vieta – šalies ryšys su Vakarais akivaizdžiai silpniausias. Jei analizė parodė, kad dvi valstybės turi akivaizdžių privalumų trečiosios atžvilgiu tam tikroje ryšio su Vakarais dimensijoje, tačiau dėl svarbių priežasčių nė vienos iš tų dviejų valstybių negalime laikyti akivaizdžiai pirmaujančia viena kitos atžvilgiu, tuomet abiem šalims priskiriama tarpinė (1-2) vieta.

Šaltinis: lentelė sudaryta darbo autorės.

Akivaizdžiai pasistūmėjęs NVS valstybių ekonominis bendradarbiavimas su Europos šalimis ir JAV rodo, kad palaiptiesiems ekonominių santykių asimetrija bei NVS ekonominis uždarumas turėtų mažėti. Be to, ekonomika iš esmės gali tapti optimaliu kanalu Vakarams įtakoti demokratizacijai nepasiduodančius regiono režimus, tame tarpe – ir Baltarusiją. Tuo pačiu labai tikėtina, kad ekonominė santykių liberalizacija paskatintų Vakarų ir posovietinio regiono socialinius mainus, kas potencialiai prisidėtų prie „giluminių“ demokratinų pagrindų NVS visuomenėse kūrimo. Kol kas socialinis atotrūkis nuo Vakarų visuomenių yra gana ryškus visų trijų nagrinėjamų valstybių atvejais, kiek mažiau – Ukrainos, daugiau – Baltarusijos atveju. Tai didžia dalimi apsprendžia posovietinių valstybių režimo pobūdis. Tad tiek ekonominiu, tiek socialiniu aspektu „revoliucinės“ NVS valstybės – Ukraina ir Gruzija – yra arčiau Vakarų nei izoliuota ir uždara Vakarams Baltarusijos politinė sistema.

Visgi panašu, kad vienas svarbiausių veiksnių demokratiniam proveržiui inicijuoti „spalvotųjų revoliucijų“ šalyse buvo transnacionalinės pilietinės visuomenės įtaka. Būtent demokratinio proveržio ir perėjimo fazėse nevyriausybinė organizacijų strategija yra labiausiai

atliepi besikeičiančioms aplinkos sąlygoms. Be to, svarbu pabrėžti, kad nepaisant to, kad NVO jau galime vadinti nepriklausomais tarptautinių santykių subjektais, šios organizacijos iš dalies yra nauji Vakarų valstybių paramos demokratijai politikos instrumentai, tiksliau sakant – nauja Vakarų demokratijos sklaidos pasaulyje strategija. Tačiau užsienio donoriai efektyviai gali paremti demokratinį „proveržį“ tik tuomet, jei šių donorų remiamos transnacionalinės NVO toje šalyje yra atstovaujamos vietinių organizacijų ir turi pakankamą finansinį bei administracinį lankstumą, įgalinantį greitai reaguoti į besikeičiančias sąlygas⁸³ (pavyzdžiui, kaip Ukrainoje). Tačiau visiškai kitokia situacija Baltarusijoje – čia užsienio paramos teikimo bei NVO veiklos galimybės yra minimalios, nepaisant to, kad NVO vis tiek išlieka pagrindinis instrumentas skleisti šioje šalyje „demokratizuojančią“ įtaką.

Bet kuriuo atveju, tarptautinis kontekstas bei Vakarų parama suformavo palankų klimatą „spalvotiesiems proveržiams“ Gruzijoje ir Ukrainoje kilti. Tačiau taip pat akivaizdu, kad toks Vakarų „geranoriškumas“ bei dėmesys didžia dalimi priklauso nuo pačių valstybių noro „žaisti“ pagal Vakarų taisykles. Tai suponuoja daugiau reakcinį nei inicijuojantį Vakarų vaidmenį demokratinė pokyčių NVS kontekste.

⁸³ Kristi Raik, „Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU’s Policy towards the Eastern Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02, 6.

3. Vidaus veiksmų „spalvotose revoliucijose“ analizė

Demokratinis pokyčius posovietinėje erdvėje komplikuoja visa eilė vidaus faktorių, apimančių politinius, socialinius bei ekonominius valstybinio gyvenimo aspektus. Nepaisant to, Ukrainos ir Gruzijos „spalvotosios revoliucijos“ parodė, kad užsitęsusių demokratinio perėjimo procesus įmanoma paspartinti, juolab, jei prie to prisideda reikšminga išorės parama. Pagal esamas sąlygas ir ženkliai ribotas galimybes Vakarai įtakoja ir Baltarusijos politinės sistemos pokyčius, tačiau kol kas - akivaizdžiai nesėkmingai. Todėl iš esmės, demokratinio proveržio NVS erdvėje užuomazgos, kaip jau ir buvo minėta, remiasi į regiono šalių vidaus faktorius.

Šiame darbe daroma prielaida, kad tam tikra politinių galimybių struktūra, įtraukianti ekonominius, socialinius bei politinius kintamuosius, apsprendė demokratinį pokytį Gruzijoje ir Ukrainoje paskatinusių ir tokį pokytį Baltarusijos atveju ribojančių situacinių ir struktūrinių veiksmų kombinacijas. Siekiant konceptualizuoti šias posovietinių šalių demokratinio pokyčio galimybių struktūras, šioje dalyje vidiniai „spalvotąsias revoliucijas“ įtakoję veiksniai analizuojami dviem lygmenimis – visuomenės ir valstybės (elito). Akivaizdu, kad „spalvotieji“ įvykiai vienaip ar kitaip įtraukė abu šiuos segmentus. Tačiau siekiant įvertinti, kokios priežastys turėjo didžiausios įtakos revoliucinės situacijos susidarymui, svarbu įvertinti posovietinių visuomenių ir valdančiojo elito būklės pokyčius „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste.

3.1. Visuomenės būklės pokyčiai

Esamų posovietinių visuomenių charakteristikas didžia dalimi apsprendė istorinė patirtis (sovietinis palikimas) ir vyraujančio hibridinio režimo (konkurencinio autoritarizmo) sąlygos. Pažymėtina, kad pats režimas nagrinėjamuose atvejuose pakankamai varijuoja autoritarizmo ir demokratijos laipsniu⁸⁴. Todėl galima daryti išankstinę prielaidą, kad vienur (Ukrainoje, Gruzijoje) pilietinei visuomenei augti ir stiprėti buvo geresnės galimybės, kitur (Baltarusijoje) šios galimybės - labai ribotos. Tačiau iš esmės visais trim atvejais turime reikalą su „suvaldytomis“, prislopintomis visuomenėmis. Tai suponuoja tiek egzistuojanti atskirtis tarp piliečių ir valdžios, ir iš to kylantis menkas visuomenės potencialas įtakoti politinį procesą, tiek totalitarinio režimo patirtis, kaip visuomenės politinį pasyvumą paremiantis veiksnys⁸⁵.

⁸⁴ Larry J. Diamond, „Thinking About Hybrid Regimes“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002 04, 21-35.

⁸⁵ Žr. Taras Kuzio, „Regime Type and Politics in Ukraine under Kuchma“, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 38, Issue 2, 2005, 167-190.

Visgi parlamento rinkimų Gruzijoje (2003) ir prezidento rinkimų Ukrainoje (2004) kontekste šių šalių piliečiai sugebėjo mobilizuotai išreikšti nepasitenkinimą esama politine situacija. Baltarusijoje taip pat pastebimos didėjančios pilietinio aktyvumo tendencijos. Atitinkamai kyla klausimas, kas įtakojo dalies piliečių elgesio pokyčius „užslopintų“ visuomenių šalyse ir ar iš tiesų tai rodo kryptingą visuomenės apsisprendimą judėti demokratijos link. Taigi svarbu įvertinti galimą visuomenės įtaką posovietinės demokratizacijos, t. y. sėkmingu „spalvotųjų revoliucijų“ realizavimo, procese.

3.1.1. Visuomenės nepasitenkinimą politiniu režimu apsprendžiantys veiksniai

Kaip jau buvo minėta, demokratiškas „spalvotųjų revoliucijų“ proveržis, palydėtas masinių protestų, daugeliui pasirodė netikėtas. Nepaisant to, kad kai kurie autoriai⁸⁶ mano, jog socio-politiniai neramumai besivystančiose ir įvairių valstybinio gyvenimo sričių transformacijas pergyvenančiose šalyse yra normalus reiškinys, posovietinis regionas yra savotiška šios „taisyklės“ išimtis. Visgi beprecedentis piliečių dalyvavimas masinėse demonstracijose parodo, kad tam tikri visuomenės būklės pokyčiai posovietinėse šalyse „revoliucijų“ kilimo metu jau buvo įvykę. Panašu, kad tai nebuvo spontaniški veiksmai, o ilgai kaupto visuomenės nepasitenkinimo politine situacija ir valdžios elito veiksmais išraiška.

Teorijose galima atrasti nemažai politinių masių nepasitenkinimą išprovokuojančių priežasčių. Pasak T.R.Gurro, politinei sistemai metamas iššūkis „iš apačios“ dėl socialinių suvaržymų bei pasipiktinimo ilgą laiką negerėjančia padėtimi, taip pat – jei visuomenė įsitikinusi savo teisumu dėl vertybinių nuostatų, kurias savo veiksmais ignoruoja ar pažeidžia valdantysis elitas⁸⁷. Suprantama, kad esant ekonominiam nepritekliui, ryškėjant socialinėms atskirtims, atitinkamai plečiasi „nuskriaustųjų“ ratas, potencialiai galintis išreikšti nepasitenkinimą politiniu režimu⁸⁸. Kita vertus, visuomenė gali pajusti diskomfortą, jei valdžia imama suvokti kaip kliudanti siekti individualių tikslų, nekompetentinga, neakumuliuojanti socialiniame lygmenyje atsiradusių vertybinių pokyčių⁸⁹. Bet kuriuo atveju turi atsirasti kritinis atotrūkis tarp to, ko piliečiai tikisi iš valdžios, ir esamos socio-politinės tikrovės.

⁸⁶ Žr. Manoucher Parvin, „Economic Determinants of Political Unrest: An Econometric Approach“, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 17, No. 2, 1973, 271-296.

⁸⁷ Ted Robert Gurr, „The Revolution – Social-Change Nexus: Some Old Theories and New Hypotheses“, *Comparative Politics*, Vol. 5, No. 3, 1973, 359-392.

⁸⁸ Žr. M. Parvin.

⁸⁹ Žr. T. R. Gurr.

Taigi, nagrinėjant visuomenės vaidmenį „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste, t. y. ar Gruzijos ir Ukrainos visuomenėse, skirtingai negu Baltarusijoje, iš tikrųjų buvo susikaupęs ypač didelis nepasitenkinimas politiniu režimu, reikėtų įvertinti aptariamų visuomenių socio-ekonominės ir vertybinės (socio-politinės) charakteristikas.

Viena vertus, socialinį ar ekonominį nusivylimą galima laikyti veiksniu, greičiausiai iššaukiančiu piliečių nepasitenkinimą, nes tai susiję su gyvybiniais žmogaus interesais. Kita vertus, vertybinis nusivylimas išryškėja per kur kas ilgesnį laiką ir rodo įvykusius reikšmingus pokyčius piliečių mąstyme. Užslopinti išryškėjusį vertybinį nepasitenkinimą valdžios elitui yra kur kas sunkiau (o praktiškai ir neįmanoma) nei socio-ekonominio nusivylimo apraiškas, suvaldomas populistine vyriausybės politika ar papildomomis biudžetinėmis dotacijomis. Visgi abu aspektai – tiek visuomenės socio-ekonominės sąlygos, tiek jos požiūris į politines ir pilietines vertybes – galėjo turėti įtakos beprecedenčiam visuomenės politinio nepasitenkinimo proveržiui Gruzijoje ir Ukrainoje. Tačiau visuomenės vaidmenį „spalvotose revoliucijose“ ir apskritai – posovietinės demokratizacijos procese – galima laikyti reikšmingu tik tuo atveju, jei „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu įvyko akivaizdūs vertybiniai pokyčiai pilietinėje sąmonėje. Priešingu atveju visuomenės reikšmė „spalvotuose“ įvykiuose turėjo būti labai ribota ir sąlyginė.

3.1.1.1. Posovietinių visuomenių socio-ekonominės sąlygos

NVS regionas, lyginant su išsivysčiusiomis Vakarų valstybėmis, visuomet pasižymėjo socio-ekonominiu atsilikimu. Šis atsilikimas ypač išryškėjo 1989-1995 m. laikotarpiu. Iki tol SSRS socialinė ir ekonominė sistema veikė pakankamai neblogai – didelės investicijos į socialinį sektorių, aukštas raštingumo lygis išskyrė šio regiono šalis iš kitų valstybių su panašiu vidutinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, lygiu tarpo⁹⁰. Oficialiai nedarbo ir skurdo nebuvo fiksuojama. Situacija kardinaliai pasikeitė posovietiniu nepriklausomybės periodu - beveik visose posovietinėse valstybėse BVP augimas vidutiniškai sumažėjo 50 proc.⁹¹ Ekonominę krizę palydėjusi hiperinfliacija reikšmingai sumažino daugelio gyventojų pragyvenimo lygį bei nulėmė aukštus skurdo regione rodiklius. Visa tai labai iškraipė šių valstybių socialinę sistemą.

⁹⁰ „Poverty in Eastern Europe and the CIS“, *Economic Survey of Europe*, No. 1, 2004, 163-176, <<http://www.unece.org/ead/pub/041/041c7.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 11].

⁹¹ Marka Karpia, *Migration Challenges in the European Union's Eastern Neighbourhood*, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2007.

Galima išskirti tris esmines posovietinės socio-ekonominės transformacijos trajektorijas, apsprendusias reikšmingus socialinės sistemos pokyčius⁹². Pirmasis lūžis apima minėtąją SSRS dezintegraciją ir naujų ekonominių sistemų, grindžiamų naujomis institucijomis, valiuta, mokesčių politika, kūrimą. Tai negalėjo apsieiti be ekonominių ir tuo pačiu socialinių kaštų, susijusių su prarastomis rinkomis bei užkirstu priėjimu prie būtinų resursų – pirmiausiai energetinių išteklių. Situaciją paaštrino socialistinio režimo žlugimas - antrasis socio-ekonominės transformacijos aspektas, paskatinęs perimti naujus - rinkos ekonomikos - mechanizmus. Tai lėmė mažesnę kainų kontrolę bei didesnę nesaugumą dėl darbo vietų ir užimtumo. Trečiasis paminėtinas pokyčio aspektas apima visuminį socialinės struktūros persitvarkymą. Tai reiškia, kad senąją struktūrą pakeitė augančios vidutinių ir žemų pajamų visuomenės struktūros, pasižyminčios socialine nelygybe bei dideliais skurdo rodikliais. Visos šios viena kitą papildžiusios ir paskatinusios socialinės transformacijos suponuoja, kad posovietinės visuomenės radikaliai pasikeitusiomis socio-ekonominėmis sąlygomis patyrė nemažą šoką ir ko nebuvo anksčiau - susidūrė su visišku neužtikrintumu dėl ateities.

10 lentelė. Ekonominės plėtros posovietinėse šalyse indikatoriai

	BVP augimas (proc.)			BVP/1 gyv. (USD)		
	2003	2004	2005	2000	2003	2005
<i>Baltarusija</i>	5,05	11,4	9,2	4,80	6,10	7,710
<i>Gruzija</i>	5,50	6,2	7,7	2,23	2,97	3,615
<i>Ukraina</i>	9,4	12,1	2,6	4,11	5,66	7,156

Šaltinis: Tarptautinis valiutos fondas (TVF), *World Economic Outlook Database 2006*, žr. < <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/01/data/index.htm> >.

Pagal Pasaulio banko 2000 m. klasifikaciją šiame darbe analizuojamos trys NVS valstybės, kaip pereinamosios ekonomikos šalys, pagal pajamas vienam gyventojui išsirikiuoja taip⁹³: Gruzija ir Ukraina priskiriama prie mažų pajamų šalių grupės, tuo tarpu Baltarusija – prie vidutinių pajamų grupės⁹⁴. Panašu, kad nepaisant ženkliai pablogėjusių pragyvenimo sąlygų Baltarusijoje, labiausiai socio-ekonominė krizė paveikė Ukrainą ir Gruziją. Tačiau visų trijų valstybių atvejais didžioji visuomenės dalis svarbiausiu valstybės tikslu laiko aukštą ekonomikos plėtros lygį⁹⁵. Toks požiūris suponuotų, kad posovietinių visuomenių lūkesčiai valdžios atžvilgiu

⁹² Mihaly Simai, „Poverty and Inequality in Eastern Europe and CIS Transition Economies“, *DESA Working Paper* No. 17, 2006, 2, < http://www.un.org/esa/desa/papers/2006/wp17_2006.pdf>, [žiūrėta 2008 04 10].

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Vidutinių pajamų pereinamosios ekonomikos šalių grupė padalinta į du pogrupius – vidutinių didesnių ir vidutinių mažesnių pajamų šalis. Pagal šį grupavimą Baltarusija, kartu su Rusija, Baltijos šalimis (išskyrus Estiją) bei Balkanų regiono valstybėmis, priskiriama antrajam – vidutinių mažesnių pajamų šalių pogrupiui, žr. ten pat.

⁹⁵ *World Values Survey (WVS)*, žr. < <http://www.worldvaluessurvey.org/>>.

iš esmės apsiriboja tvarkos ir socio-ekonominės gerovės palaikymu šalyje. Tai nusveria individo saviraiškos poreikius, aktualius demokratinių visuomenių santykiuose su valstybe.

NVS regiono šalių ekonominio vystymosi rodikliai sparčiai ėmė gerėti po 1998 m. Rusijos krizės. Nuo 2000 m. ženkliai pradėję didėti Ukrainos BVP augimo tempai ir išaugusi BVP dalis vienam gyventojui prisivijo iki tol santykinai trijų nagrinėjamų šalių grupėje pirmavusios Baltarusijos ekonominius rodiklius (žr. 10 lentelę). Tuo tarpu išryškėjo Gruzijos ekonominis atsilikimas – iki 2003 m. pagal BVP vienam gyventojui dalį ši valstybė dvigubai nusileido Baltarusijai ir Ukrainai. Vėlesnių - 2005 m. – duomenimis, vidutinis darbo užmokestis Gruzijoje siekė vos 50 USD/mėn., kai tuo tarpu Ukrainoje ir Baltarusijoje atitinkamai – 220 ir 214 USD/mėn.⁹⁶ Taip pat nedarbo problemos Gruzijoje buvo ryškesnės nei kitų dviejų šalių atvejais (žr. 11 lentelę). Bene mažiausiai problemų šioje srityje turi Baltarusija. Nedaug nuo jos nagrinėjamu laikotarpiu atsilieka ir Ukraina. Taigi kol kas matyti, kad svariausių priežasčių visuomenės socio-ekonominiam nusivylimui akumuliuotis buvo „ikirevoliucinėje“ Gruzijoje.

11 lentelė. Nedarbo lygis 1997-2003 m. (proc.)

	1997	1999	2001	2003
<i>Baltarusija</i>	2,8	2,0	2,3	3,1
<i>Gruzija</i>	8,0	5,6	5,5	-
<i>Ukraina</i>	2,8	4,3	3,7	3,6

Šaltinis: JT Europos ekonomikos komisijos Statistikos departamentas, žr.: <<http://www.unece.org/stats/links.htm>>.

Vertinant pajamų nelygybę posovietinėse šalyse, reikėtų pabrėžti, kad bendra tendencija posovietiniu periodu - didėjanti pajamų diferenciacija. Išimtis šiuo atveju yra Baltarusija, kuriai sėkmingiausiai sekėsi šį veiksnių pažaboti. 1985-1992 m. pajamų nelygybė šioje šalyje sumažėjo 7-15 proc., 1992-2006 m. kiek mažiau – 2-7 proc.⁹⁷ Tuo tarpu Ukrainoje ir Gruzijoje pajamų nelygybė 1992-2006 m. periodu išaugo daugiau kaip 15 proc.⁹⁸ Tai reiškia, kad smarkiai padidėjo skirtis tarp turtingiausių ir vargingiausių šių šalių gyventojų, kas iš esmės turėtų įtakoti didesnę trintį visuomenėje ir nepasitenkinimą valstybės vykdoma socio-ekonominė politika. Visgi, 12 lentelėje matyti, kad bendri Ukrainos ir Baltarusijos pajamų nelygybės rodikliai yra pakankamai artimi. Tuo tarpu pajamų nelygybės Gruzijoje indeksas yra akivaizdžiai didžiausias. Ypač ryškus atotrūkis tarp 10 proc. turtingiausių ir 10 proc. vargingiausių šalies gyventojų.

⁹⁶ Tarpvalstybinis NVS statistikos komitetas, žr.: <<http://www.cisstat.com/eng/commit.htm>>.

⁹⁷ Vugar Bayramov, „Globalization and Inequality in CIS Countries“, *Center for Economic and Social Development (CESD)*, Azerbaijan, 2008, <http://www.networkideas.org/ideasact/Jun07/Beijing_Workshop_07/Vugar_Bayramov.ppt>, [žiūrėta 2008 05 07].

⁹⁸ Ten pat.

Taigi, panašu, kad Gruzijos atvejis nepaneigia teorinės prielaidos⁹⁹, jog pajamų nelygybė iš tiesų gali tapti aktyvaus visuomenės socio-ekonominio nepasitenkinimo priežastis. Tuo tarpu Ukrainos atveju šią prielaidą pagrįsti pakankamo pagrindo nėra, todėl labiau tikėtina, kad masinius protestus šioje visuomenėje išprovokavo kitos priežastys.

12 lentelė. Gyventojų pajamų pasiskirstymas ir nelygybė

	BALTARUSIJA	GRUZIJA	UKRAINA
	2002	2003	2003
<i>Pajamų/vartojimo dalis, tenkanti 10 proc. neturtingiausių</i>	3,4 proc.	2,0 proc.	3,9 proc.
<i>Pajamų/vartojimo dalis, tenkanti 20 proc. neturtingiausių</i>	8,5 proc.	5,6 proc.	9,2 proc.
<i>Pajamų/vartojimo dalis, tenkanti 20 proc. turtingiausių</i>	38,3 proc.	46,4 proc.	37,5 proc.
<i>Pajamų/vartojimo dalis, tenkanti 10 proc. turtingiausių</i>	23,5 proc.	30,3 proc.	23,0 proc.
<i>Santykis tarp 10 proc. turtingiausių ir 10 proc. vargingiausių gyventojų pajamų/išlaidų dalies</i>	6,9	15,4	5,9
<i>Santykis tarp 20 proc. turtingiausių ir 20 proc. vargingiausių gyventojų pajamų/išlaidų dalies</i>	4,5	8,3	4,1
GINI INDEKSAS*	29,7	40,4	28,1

* - Gini indeksu [0;100] matuojama socialinė nelygybė pagal pajamas ir/ar išlaidas: 0 – visiška lygybė, 100 – absoliuti nelygybė. Kuo indeksas arčiau 0, tuo visuomenėje mažesnė socialinė nelygybė.

Šaltinis: 2007 m. Žmonijos vystymosi ataskaita (*Human Development Report 2007*), žr.: < <http://hdr.undp.org/en/> >.

Minėtą dalinę išvadą paremia ir skurdo nagrinėjamosiose šalyse rodikliai (žr. 13 lentelę) – Gruzijoje daugiau kaip pusė žmonių gyvena žemiau nacionalinės skurdo ribos. Baltarusija šiuo atveju yra tik šiek tiek geresnėje padėtyje, tačiau šios šalies absoliutaus skurdo rodikliai yra kur kas mažesni. Tuo tarpu Ukrainoje fiksuojamas santykinai žemiausias skurdo lygis. Tai vėlgi riboja ukrainiečių socio-ekonominio nepasitenkinimo prielaidas.

13 lentelė. Skurdo rodikliai posovietinėse šalyse

Gyventojų dalis (proc.)	Laikotarpis*	BALTARUSIJA	GRUZIJA	UKRAINA
<i>Pragyvenantys už mažiau nei 1 USD per dieną</i>	1990-2005	<2	6,5	<2
<i>Pragyvenantys už mažiau nei 2 USD per dieną</i>	1990-2005	<2	25,3	4,9
<i>Gyvenantys žemiau nacionalinio skurdo lygio</i>	1990-2004	41,9	54,5	19,5

* - duomenys atitinka paskutiniųjų nurodyto laikotarpio metų duomenis.

Šaltinis: 2007 m. Žmonijos vystymosi ataskaita (*Human Development Report 2007*), žr.: < <http://hdr.undp.org/en/> >.

Apibendrinant esamus pastebėjimus, reikėtų pabrėžti tai, kad visų trijų valstybių atvejais socio-ekonominė padėtis nėra tenkinanti visuomenės lūkesčius. Nuo SSRS žlugimo pradžios posovietinės visuomenės patyrė reikšmingus socialinės ir ekonominės struktūros pokyčių kaštus.

⁹⁹ Žr. Edward N. Muller „Income inequality, Regime Repressiveness and Political Violence“, *American Sociological Review*, Vol. 50, no. 1, 1985, 47-61.

Visgi pastarojo dešimtmečio pradžioje NVS šalių ekonomikos atsigavo, santykinai pagerindamos ir nagrinėjamų šalių gyventojų socialines pragyvenimo sąlygas. Baltarusijos atvejis iliustruoja sąlyginai sėkmingą socio-ekonominę politiką – šios šalies visuomenėje pasitenkinimas valdžia dalinai paremtas socialiniu stabilumu, kurį užtikrina politinis režimas, išlaikantis didelę dalį socializmo bruožų. Visgi iš visų trijų nagrinėjamų šalių atvejų socio-ekonominiu nepriteklumi akivaizdžiai išsiskiria Gruzija. Šioje valstybėje „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu ekonominio augimo tempai išliko pakankamai nedideli, nedarbo lygis reikšmingai nemažėjo, išryškėjo didelė pajamų nelygybė bei ypač aukšti skurdo rodikliai. Todėl yra pagrindo manyti, kad Gruzijos visuomenės nepasitenkinimą politiniu režimu didžia dalimi apsprendė socio-ekonominis nusivylimas. Tuo tarpu Ukrainos atveju „ikirevoliucinis“ laikotarpis atitiko ekonominį pakilimą. Skurdo, pajamų nelygybės ir BVP vienam gyventojui rodikliai gerokai pranoko situaciją Gruzijoje. Šiuo požiūriu sąlygos Ukrainoje labiau atitiko Baltarusijos socio-ekonominį kontekstą. Todėl tikėtina, kad „oranžinius“ įvykius masių lygmenyje apsprendė kitokio pobūdžio – ne socialinis ar ekonominis - nepasitenkinimas.

3.1.1.2. Posovietinių visuomenių vertybinės orientacijos

Visuomenės vertybės bei normos yra tas pagrindas, ant kurio formuojamos politinės institucijos ir projektuojama valdžia. Atsiradus trinčiai ir neatitikimui tarp vertybinio pagrindo ir politinio antstato, tikėtina, kad politinei sistemai gali būti mestas iššūkis „iš apačios“.¹⁰⁰ Posovietinių visuomenių atveju, iš sovietmečio paveldėtos socialinės bei vertybinės charakteristikos kreipia bei riboja naujų vertybinių dogmų įsisavinimą bei naujo santykio su valstybe paieškas¹⁰¹. Turint omenyje, kad vertybinės orientacijos visuomenės lygmenyje kinta labai lėtai¹⁰², sudėtinga paaiškinti pilietinį proveržį „spalvotose“ šalyse.

Kyla abejonių, ar „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste pagrįsta kalbėti apie įvykusį socio-vertybinį lūžį posovietinėse visuomenėse. Kita vertus, socio-ekonominės charakteristikos, ypač Ukrainos atveju, nedaug tepasako apie piliečių nusivylimą savo padėtimi, todėl tikėtina, kad Ukrainos ir Gruzijos visuomenių nepasitenkinimą galėjo įtakoti ir vertybinis nusivylimas

¹⁰⁰ Gerard Roland, „Understanding Institutional Change: Fast-Moving and slow-Moving Institutions“, *Studies in Comparative International Development*, 2004, 38, <<http://www.econ.berkeley.edu/~groland/pubs/gr3.pdf>>, [žiūrėta 2007 04 30].

¹⁰¹ Andrew Wilson, „After the Orange Revolution: The Nature of Post-Soviet Democracy in Ukraine and Russia“, Cambridge, 2007, < <http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/03/09/after-the-orange-revolution-an-article-by-andrew-wilson/>>, [žiūrėta 2008 02 15].

¹⁰² Žr. Gerald Roland.

valdžia. Tačiau prieš išskiriant konkrečius piliečių dalyvavimo „spalvotuose“ įvykiuose motyvus, reikėtų apibrėžti nagrinėjamų šalių visuomenėse dar gerokai iki „spalvotųjų revoliucijų“ įsivyravusias vertybines orientacijas ir politines nuostatas.

Bene svarbiausia ir bendriausia nagrinėjamų posovietinių visuomenių politinė charakteristika yra ta, kad Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos visuomenės teikia išskirtinę svarbą tvarkos palaikymui šalyje. Tai akivaizdžiai parodo 1996-2000 m. Pasaulio vertybių apklausų (angl. – *World Values Survey (WVS¹⁰³)*) duomenys (žr. 14 lentelę). Atitinkamai, reikšminga gyventojų dalis mano, kad šalį valdyti turi stiprus lyderis. Tai patvirtina nuomonę, kad demokratinų tradicijų neturėjusios posovietinės visuomenės labiau prijaučia valdžios centralizacijai ir „stiprios rankos“ politikai šalyje. Tai labiau artima autoritarinio, o ne demokratinio režimo kontekstui.

14 lentelė. Visuomenės vertybinės orientacijos ir politinės nuostatos

	<i>BALTARUSIJA</i>	<i>GRUZIJA</i>	<i>UKRAINA</i>
<i>Laisvė yra geriau negu lygybė</i>	53,8 proc. (2000)	-	46,6 proc. (1999)
<i>Lygybė yra geriau negu laisvė</i>	25,7 proc. (2000)	-	36,0 proc. (1999)
<i>Stiprus lyderis yra gerai</i>	48,5 proc. (1996) 33,5 proc. (2000)	60,9 proc. (1996)	38,6 proc. (1996) 47,2 proc. (1999)
<i>Stiprus lyderis yra blogai</i>	39,3 proc. (1996) 50,0 proc. (2000)	31,2 proc. (1996)	32,3 proc. (1996) 32,1 proc. (1999)
<i>Demokratinė politinė sistema yra gerai</i>	65,8 proc. (1996) 67,3 proc. (2000)	84,7 proc. (1996)	55,2 proc. (1996) 63,9 proc. (1999)
<i>Demokratinė politinė sistema yra blogai</i>	16,6 proc. (1996) 8,8 proc. (2000)	8,7 proc. (1996)	13,7 proc. (1996) 11,7 proc. (1999)
<i>Valdžia turi palaikyti tvarką visuomenėje</i>	41,7 proc. (1996) 61,8 proc. (2000)	50,3 proc. (1996)	47,3 proc. (1996) 44,6 proc. (1999)
<i>Valdžia turi gerbti individo laisves</i>	52,8 proc. (1996) 31,1 proc. (2000)	47,6 proc. (1996)	43,6 proc. (1996) 45,4 proc. (1999)

Pastaba. 1996 m. Baltarusijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2092 respondentų, 2000 m. – 1000. 1996 m. Gruzijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2008 respondentai; Ukrainos – 1996 m. - 2811, 1999 m. – 1195.

Šaltinis: *World Values Survey (WVS)*, žr.: <<http://www.worldvaluessurvey.org/>>.

Kita vertus, duomenys nerodo stiprios diferenciacijos tarp autoritarinių ir demokratinų politinių preferencijų visuomenėje. Minėtas palankumas tvarkos šalyje palaikymui ir autoriteto svarbos pabrėžimas paremiamas didelės gyventojų dalies teikiama svarba demokratinėi politinei sistemai ir jos vertybėms, tokioms kaip asmens saviraiškos ir žodžio laisvė. Panašu, kad iš visų trijų valstybių atvejų Gruzijoje pastebimas didžiausias visuomenės palankumas demokratijai - 1996 m. 84,7 proc. piliečių pritarė nuomonei, kad demokratinė politinė sistema yra gerai. Kita vertus, Gruzijos visuomenėje taip pat ryškios ir nesaugumo nuotaikos - stipraus lyderio valdymą

¹⁰³ Žr.: <<http://www.worldvaluessurvey.org/>>.

šioje šalyje palaiko daugiau kaip du trečdaliai gyventojų. Ukrainos ir Baltarusijos visuomenių nuomonė rodo nuo 1999 m. ir 2000 m. stiprėjančias palankumo demokratijai tendencijas. Tačiau apskritai, visų trijų valstybių atveju nėra koreliacijos tarp demokratinėms orientacijoms stiprinimo ir palankumo autoritarinėms nuostatomis silpnėjimo. Pažymėtina, kad nemaža gyventojų dalis demokratiją sieja su nestabilumu, kivirčiais valdžioje ir laikosi nuostatos, kad tokia valdžios forma nėra tinkama tvarkai šalyje palaikyti (žr. 15 lentelę).

15 lentelė. Požiūris į demokratiją

	<i>BALTARUSIJA</i>	<i>GRUZIJA</i>	<i>UKRAINA</i>
<i>Demokratijos sąlygomis ekonomika veikia blogai</i>	32,7 proc. (1996) 22,2 proc. (2000)	27,9 proc. (1996)	32,2 proc. (1996) 28,0 proc. (1999)
<i>Demokratija – nestabilumas, kivirčiai valdžioje, neryžtingumas</i>	52,6 proc. (1996) 28,0 proc. (2000)	43,8 proc. (1996)	46,1 proc. (1996) 42,6 proc. (1999)
<i>Demokratija yra netinkama tvarkai palaikyti</i>	44,9 proc. (1996) 30,7 proc. (2000)	41,0 proc. (1996)	39,0 proc. (1996) 38,3 proc. (1999)
<i>Demokratija neišvengia problemų, bet ji geresnė valdžios forma nei kitos</i>	65,5 proc. (1996) 65,5 proc. (2000)	78,1 proc. (1996)	51,9 proc. (1996) 64,1 proc. (1999)

Pastaba. 1996 m. Baltarusijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2092 respondentų, 2000 m. – 1000. 1996 m. Gruzijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2008 respondentai; Ukrainos – 1996 m. - 2811, 1999 m. – 1195.

Šaltinis: World Values Survey (WVS), žr.: <<http://www.worldvaluessurvey.org/>>.

Visa tai suponuoja išvadą, kad posovietinės visuomenės nebrėžia aiškios takoskyros tarp demokratinio ir autoritarinio valdymo ir savo politines orientacijas bei vertybes formuoja iš šių dviejų ideologijų mišinio. Viena vertus, akivaizdu, jog visuomenės yra „jautresnės“ stabilumo, tvarkos bei ekonominės gerovės palaikymo klausimams. Kita vertus, esami pastebėjimai leidžia teigti, kad masėms demokratijos pagrindai ir vertybės yra pakankamai svetimas ir nepažįstamas dalykas, vertinamas tarytum „per atstumą“.

Tuo tarpu vertinant 1996-2000 m. vyravusį visuomenės požiūrį į esamą politinę sistemą, pastebimas santykinis visų trijų šalių piliečių nusivylimas (žr. 16 lentelę). Be to, 1996 m. absoliuti dauguma Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos gyventojų esamą valdžios elitą vertina neigiamai. Akivaizdus nusivylimas demokratijos (ar tiksliau – esamos politinės sistemos) būkle šalyje. Pažymėtina ir tai, kad visų nagrinėjamų šalių atvejais gyventojai sutartinai pritaria nuomonei, kad valstybė tarnauja daugiau stambaus verslo, siauriems interesams, o ne veikia visų piliečių labui. Atitinkamai manoma, kad valdžios pagarba individo laisvėms yra labai ribota – daugiau kaip pusė Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos gyventojų mano, kad tokios pagarbos visai ar beveik nėra. Taip pat akivaizdu, kad virš 80 proc. visuomenės nagrinėjamose šalyse valdžią sieja su korupcija. Taigi panašu, kad tokią neigiamą posovietinių visuomenių nuomonę esamos politinės sistemos atžvilgiu apsprendžia valdantysis elitas bei piliečių lūkesčius nepateisinantis

jo veiksmi. Kitaip tariant, problema slypi ne politinėje ideologijoje (vertybėse), o situaciniuose elito veiksmuose.

Be kita ko, pastebėtina ir tai, kad nusivylimas valdžia apsprendžia ir mažėjantį visuomenės susidomėjimą politika apskritai (žr. 16 lentelę). Nors valdžios atotrūkis nuo visuomenės ir iš to kylanti pastarosios politinė apatija visuomet buvo akivaizdi posovietinė realybė, tačiau, panašu, kad didėjant nusivylimui atotrūkis tarp visuomenės ir politikos dar labiau ryškėja. Matome, kad praėjusio dešimtmečio pabaigoje arti 50 proc. gyventojų nagrinėjamose valstybėse visai nesidomėjo arba tik šiek tiek domėjosi politine situacija šalyje. Didėjanti visuomenės politinė apatija labai riboja bet kokias prielaidas apie lemiamą “reakcijos iš apačios” svarbą “revoliuciniuose” procesuose posovietinėse šalyse.

16 lentelė. Politinės sistemos vertinimas: visuomenės santykis su politika ir valdžia

	BALTARUSIJA		GRUZIJA	UKRAINA	
Esama politinė sistema veikia:	<u>1996</u>	<u>2000</u>	<u>1996</u>	<u>1996</u>	<u>1999</u>
<i>blogai</i>	28,0	19,8	27,4	34,7	33,2
<i>daugiau blogai, nei gerai</i>	32,9	29,6	25,8	27,9	31,2
<i>vidutiniškai</i>	19,0	15,6	18,8	13,4	17,0
<i>daugiau gerai, nei blogai</i>	8,0	14,4	17,5	8,7	8,4
<i>gerai</i>	2,8	10,8	7,4	3,1	2,9
Esamų valdžioje žmonių vertinimas:	<u>1996</u>		<u>1996</u>	<u>1996</u>	
<i>teigiamai</i>	6,7		22,8	6,9	
<i>neigiamai</i>	86,6		75,1	87,1	
Demokratijos plėtros kryptis šalyje:	<u>1996</u>	<u>2000</u>	<u>1996</u>	<u>1996</u>	<u>1999</u>
<i>tenkina</i>	13,8	25,4	15,6	6,4	14,1
<i>netenkina</i>	71,5	51,6	82,4	81,2	76,1
Valstybė tarnauja:	<u>1996</u>		<u>1996</u>	<u>1996</u>	
<i>stambiems interesams</i>	73,2		88,9	75,5	
<i>visų piliečių labui</i>	14,5		6,2	10,0	
Politinės korupcijos mastas:	<u>1996</u>		<u>1996</u>	<u>1996</u>	
<i>labai didelis</i>	84,8		81,7	80,5	
<i>vidutinis (vienas kitas atvejis)</i>	8,6		9,8	8,9	
<i>labai mažas</i>	0,3		0,6	1,0	
Valdžios pagarba individualioms žmogaus teisėms:	<u>1996</u>	<u>2000</u>	<u>1996</u>	<u>1996</u>	<u>1999</u>
<i>didelė</i>	0,6	3,2	1,2	1,1	1,3
<i>nedidelė</i>	25,6	30,4	23,2	16,5	20,3
<i>beveik nėra</i>	45,9	42,7	44,5	41,9	43,8
<i>nėra</i>	23,8	15,9	30,4	36,6	29,5
Domėjimasis politika:	<u>1996</u>	<u>2000</u>	<u>1996</u>	<u>1996</u>	<u>1999</u>
<i>labai domisi</i>	13,6	7,9	10,1	6,2	11,1
<i>šiek tiek domisi</i>	41,2	37,9	39,4	33,2	30,7
<i>nelabai domisi</i>	31,2	36,6	29,0	39,3	41,9
<i>visai nesidomi</i>	12,3	16,1	21,2	18,5	15,4

Pastaba. 1996 m. Baltarusijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2092 respondentų, 2000 m. – 1000. 1996 m. Gruzijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2008 respondentai; Ukrainos – 1996 m. - 2811, 1999 m. – 1195.

Šaltinis: World Values Survey (WVS), žr.: < <http://www.worldvaluessurvey.org/>>.

Be kita ko, nusivylimas valdžios elitu vienaip ar kitaip atsispindi ir politinių institucijų vertinimuose (žr. 17 lentelę). Pastebėtina, kad Ukrainos atveju pasitikėjimas valdžios institucijomis, teisine sistema, saugumo struktūromis 1996-1999 m. laikotarpiu krypta daugiau į neigiamą pusę, t. y. daugiau kaip 50 proc. piliečių minėtomis institucijomis nepasitiki. Tuo tarpu Baltarusijos atveju nėra ryškaus pasitikėjimo institucijomis disbalanso - išskyrus tai, kad 1996-2000 m. ženkliai krito pasitikėjimas valstybės tarnautojais, padidėjo pasitikėjimas parlamentu, policija, labiau pasitikima nei nepasitikima saugumo sistema, vyriausybe. Santykinai aukštesni nei Ukrainos ir Baltarusijos piliečių pasitikėjimo institucijomis rodikliai matomi Gruzijos atveju. Pastebėtina, kad šioje šalyje kitaip nei kitose dviejose labiau pasitikima žiniasklaida – 1996 m. duomenimis, beveik du trečdaliai Gruzijos gyventojų pasitiki spauda ir televizija, tuo tarpu Baltarusijoje ir Ukrainoje daugiau kaip pusė nepasitiki. Tačiau reikėtų pastebėti, kad ryškiausia tendencija, galiojanti visų trijų šalių atvejams, yra ta, jog iš visų politinių institucijų mažiausiai pasitikima piliečių interesus tiesiogiai atstovaujančiomis institucijomis - politinėmis partijomis ir parlamentu. Tai dar labiau išryškina nagrinėjamų visuomenių atotrūkį nuo politikos ir demokratinio valstybės valdymo pagrindų.

17 lentelė. Visuomenės pasitikėjimas institucijomis (proc.)

Pasitikėjimas*	BALTARUSIJA		GRUZIJA		UKRAINA	
	+	-	+	-	+	-
<i>Vyriausybė</i>	47,9 (1996)	45,7 (1996)	50,0 (1996)	47,9 (1996)	40,5 (1996)	52,2 (1996)
<i>Parlamentu</i>	26,1 (1996) 32,7 (2000)	61,3 (1996) 54,6 (2000)	39,5 (1996)	57,8 (1996)	33,9 (1996) 24,8 (1999)	55,8 (1996) 67,2 (1999)
<i>Politinėmis partijomis</i>	13,8 (1996)	72,4 (1996)	32,6 (1996)	64,0 (1996)	17,2 (1996)	67,8 (1996)
<i>Valstybės tarnyba</i>	45,8 (1996) 21,0 (2000)	43,4 (1996) 70,5 (2000)	53,7 (1996)	41,5 (1996)	36,4 (1996) 34,8 (1999)	48,7 (1996) 54,6 (1999)
<i>Teisine sistema</i>	46,6 (1996) 42,5 (2000)	48,8 (1996) 49,0 (2000)	44,4 (1996)	53,0 (1996)	41,1 (1996) 30,3 (1999)	52,6 (1996) 63,6 (1999)
<i>Saugumo sistema</i>	48,1 (2000)	38,1 (2000)	-	-	40,4 (1999)	51,3 (1999)
<i>Policija</i>	36,8 (1996) 38,5 (2000)	60,7 (1996) 57,1 (2000)	37,1 (1996)	60,9 (1996)	35,3 (1996) 31,3 (1999)	58,9 (1996) 65,1 (1999)
<i>Spauda</i>	40,1 (1996) 38,4 (2000)	56,8 (1996) 56,3 (2000)	59,0 (1996)	39,4 (1996)	40,9 (1996) 44,5 (1999)	53,1 (1996) 51,1 (1999)
<i>Televizija</i>	46,7 (1996)	50,9 (1996)	59,8 (1996)	38,6 (1996)	45,3 (1996)	49,4 (1996)

* - pateikiami teigiamo (+) pasitikėjimo („labai pasitikiu“ ir „pakankamai pasitikiu“) ir neigiamo (-) pasitikėjimo („nelabai pasitikiu“ ir „visai nepasitikiu“) rodikliai, likusi visuomenės dalis – neatsakė arba neturi nuomonės.

Pastaba. 1996 m. Baltarusijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2092 respondentų, 2000 m. – 1000. 1996 m. Gruzijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2008 respondentai; Ukrainos – 1996 m. - 2811, 1999 m. – 1195.

Šaltinis: World Values Survey (WVS), žr.: < <http://www.worldvaluessurvey.org/> >.

Esamus pastebėjimus paremia prielaida, jog aptariamoms visuomenėms, nepaisant sąlyginio nepasitenkinimo valdžia, nėra linkusios mėginti įtakoti politinį procesą. 18 lentelės duomenys

rodo, kad Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos gyventojų dalyvavimo pilietinio nepasitenkinimo akcijose praktika yra labai maža. Peticijų pasirašyme bei boikotuose dalyvavusių piliečių skaičius svyruoja atitinkamai – apie 10 ir 5 proc. apklaustųjų visose trijose šalyse. Kiek didesnė yra dalyvavimo teisėtose demonstracijose praktika – iki 20 proc. apklaustųjų. Tačiau daugiau kaip pusę Baltarusijos ir Gruzijos gyventojų tokių pilietinio dalyvavimo formų yra linkę atsisakyti. Neigiamas nusistatymas aptartų pilietinių veiksmų atžvilgiu ryškiausias Gruzijos atveju, tuo tarpu santykinai palankiausiai pilietinį protestą vertina ukrainiečiai. Tuo tarpu visų trijų šalių gyventojai prievartos panaudojimą siekiant politinių tikslų laiko absoliučiai nepateisinamu. Tai iš dalies paaiškina taikų „spalvotųjų revoliucijų“ pobūdį.

18 lentelė. Dalyvavimas pilietinio nepasitenkinimo ir protesto akcijose

	BALTARUSIJA		GRUZIJA	UKRAINA	
	1996	2000	1996	1996	1999
<i>Peticijos pasirašymas</i>					
<i>Esu pasirašęs</i>	9,1	8,2	13,5	11,8	12,8
<i>Pasirašyčiau</i>	26,9	26,1	14,2	29,7	31,6
<i>Niekada nesirašyčiau</i>	59,2	59,2	69,5	46,1	45,3
<i>Dalyvavimas boikotuose</i>					
<i>Esu dalyvavęs</i>	3,3	3,9	5,6	3,5	4,5
<i>Dalyvaučiau</i>	17,9	19,6	9,2	16,7	22,2
<i>Niekada nedalyvaučiau</i>	73,3	70,8	82,3	66,5	62,2
<i>Dalyvavimas teisėtose demonstracijose</i>					
<i>Esu dalyvavęs</i>	19,4	15,5	18,9	16,3	17,3
<i>Dalyvaučiau</i>	29,9	28,1	14,5	30,7	31,2
<i>Niekada nedalyvaučiau</i>	47,4	51,7	64,7	43,3	43,1
<i>Dalyvavimas neteisėtuose streikuose</i>					
<i>Esu dalyvavęs</i>	2,1	1,0	9,6	2,1	2,4
<i>Dalyvaučiau</i>	12,5	14,8	5,7	8,5	14,2
<i>Niekada nedalyvaučiau</i>	80,5	78,5	82,3	75,6	71,4
<i>Prievartos panaudojimas siekiant politinių tikslų yra nepateisinamas</i>					
<i>sutinku</i>	76,0		77,2	59,7	
<i>nesutinku</i>	15,4		16,8	17,1	

Pastaba. 1996 m. Baltarusijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2092 respondentų, 2000 m. – 1000. 1996 m. Gruzijos gyventojų apklausoje dalyvavo 2008 respondentai; Ukrainos – 1996 m. - 2811, 1999 m. – 1195.

Šaltinis: World Values Survey (WVS), žr.: < <http://www.worldvaluessurvey.org/> >.

Apskritai, visų trijų valstybių piliečių požiūris į visuomeninę tvarką ir galimybę ją keisti yra gana nuosaikus. Daugelis laikosi nuomonės, kad visuomenė palaipsniui turi būti reformuojama. Radikalių permainų visuomenėje poreikis kiek ryškesnis Gruzijoje ir Ukrainoje – beveik 10 proc. apklaustųjų palaikytų tokią iniciatyvą, tuo tarpu Baltarusijoje – tik apie 4 proc.¹⁰⁴ Tačiau aptartos posovietinių visuomenių atotrūkio nuo politikos tendencijos – mažas domėjimasis politine situacija, nepasitikėjimais piliečius atstovaujamaiais politiniais organais,

¹⁰⁴ Ten pat, - WVS.

abejingumas ir nenoras pilietinio protesto formomis reikšti nepasitenkinimą valdžia – indikuoja labai ribotus pilietinius resursus „spalvotiesiems“ įvykiams. Juolab, kad pagrindinis aptariamų visuomenių lūkestis valstybės atžvilgiu – tvarkos ir stabilumo palaikymas – nesuponuoja jokių esmingų demokratinių vertybių proveržio pilietinėje sąmonėje tendencijų.

3.1.2. Visuomenės būklės pokyčių įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste

Pastarojo dešimtmečio nacionaliniai rinkimai NVS erdvėje iššaukė nemažą pilietinio nepasitenkinimo bangą. Vienur (Ukrainoje) masiniai protestai pritraukė daugiau žmonių, kitur (Gruzijoje, Baltarusijoje) – susirinko mažiau protestuotojų. Šia tyrimo dalimi buvo siekiama nustatyti, ar „spalvotųjų revoliucijų“ priežastimi galima laikyti nagrinėjamos visuomenės palaipsniui besikaupusį nepasitenkinimą, t. y. ar toks – apčiuopiamas socioekonominis ar vertybinis nepasitenkinimas – artėjant „revoliuciniams“ įvykiams šalyse objektyviai didėjo (tyrimo rezultatai apibendrinti 19 lentelėje).

Kaip posovietinių visuomenių būklės analizė parodė, Gruzijos atveju nusivylimas socio-ekonominėmis sąlygomis (didele nelygybe, skurdu ir pan.) galėjo būti viena pagrindinių politinio nepasitenkinimo priežasčių „rožių revoliucijos“ kontekste. Tuo tarpu Baltarusijos ir Ukrainos visuomenėse socio-ekonominių įtampų pastebėta mažiau, tiksliau tariant - jos nėra tokios ryškios, kaip Gruzijos atveju. Be to, akivaizdus abiejų valstybių socio-ekonominės būklės panašumas, leidžiantis teigti, kad Ukrainos pilietinį nepasitenkinimą režimu išprovokavo kitokio pobūdžio priežastys. Bet kuriuo atveju, socialinės ir ekonominės sąlygos visose posovietinėse šalyse netenkina didelės visuomenės dalies lūkesčių, tačiau šis politinio nepasitenkinimo motyvas nėra toks reikšmingas politinio pokyčio, o ypač jo tęstinumo prasme kaip vertybinių orientacijų pasikeitimas.

Tuo tarpu analizuojant posovietines visuomenes, paaiškėjo, kad nė vienu nagrinėjamų atvejų neįvyko jokių reikšmingų vertybinių orientacijų pokyčių. Akivaizdu, kad istorinė patirtis ir demokratinių tradicijų nebuvimas lemia tai, kad visais trim atvejais visuomenės prioritetą teikia tvarkos ir stabilumo šalyje palaikymui, kas labiau atitinka „stiprios rankos“ politiką, o ne demokratinį valdymą. Nepaisant to, posovietinės visuomenės demokratines vertybes ir jų užtikrinimą taip pat laiko svarbiu politinio gyvenimo aspektu. Toks posovietinių visuomenių požiūrio „paradoksas“ parodo nesugebėjimą diferencijuoti politinių vertybių, todėl atitinkamai analizėje neaptikta ryšio tarp stiprėjančių demokratinių orientacijų ir silpnėjančių autoritarinių nuostatų palaikymo. Visgi, panašu, kad visose trijose nagrinėjamosiose šalyse piliečių esama

politinė sistema netenkina, tačiau šis nepasitenkinimas iš esmės nulemtas situacinių veiksnių – tokių, kaip valdžios elito elgesys, korupciniai ryšiai ir pan. Be to, nusivylimas valdžia įtakoja ir mažą posovietinių visuomenių domėjimąsi politine situacija šalyje, o drauge mažą pilietinį aktyvumą. Atitinkamai, posovietinės visuomenės nėra linkusios bandyti įtakoti politinį procesą ir inicijuoti politinės situacijos pokyčius. Minėtieji pastebėjimai komplikuoja Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos visuomenių diferenciaciją pagal vertybines orientacijas. Laikoma, kad visais trim atvejais visuomenių vertybės bei santykis su politine sistema yra pakankamai panašūs, tuo tarpu „ikirevoliuciniu“ periodu reikšmingų pokyčių nė vienu atveju neįvyko.

19 lentelė. Posovietinių visuomenių būklės įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste

	<i>Socio-ekonominės įtampos</i>	<i>Vertybinės orientacijos pokyčiai</i>
BALTARUSIJA	<p>Įvertinimas (2-3) - ekonominis augimas ir BVP dalis 1 gyv. (2-3) - pajamų nelygybė (2-3) – skurdas</p> <p>Bendras – (2-3)</p>	<p>Įvertinimas (1-3)*</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nė vienu atveju nėra koreliacijos tarp demokratinių orientacijų stiprėjimo ir palankumo autoritarinei tvarkai silpnėjimo. Tai rodo ribotą demokratijos pagrindų išmanymą bei nemažėjančią paramą „stiprios rankos“ politikai. - Visais atvejais ženklus nusivylimas esama politine sistema (valdžios veiksmais, politine korupcija, siaurų interesų atstovavimu). Labiausiai nepasitikima parlamentu ir politinėmis partijomis. - Visais atvejais ryški gyventojų politinė ir pilietinė apatija, t. y. nesidomėjimas politika ir nesuinteresuotumas aktyvesnėmis pilietinio dalyvavimo formomis (dalyvavimu demonstracijose, protestuose ir pan.).
GRUZIJA	<p>Įvertinimas (1) - ekonominis augimas ir BVP dalis 1 gyv. (1) - pajamų nelygybė; (1) – skurdas.</p> <p>Bendras – (1)</p>	
UKRAINA	<p>Įvertinimas (2-3) - ekonominis augimas ir BVP dalis 1 gyv.; (2-3) - pajamų nelygybė; (2-3) – skurdas.</p> <p>Bendras – (2-3)</p>	

Pastaba. Lyginamasis Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos visuomenių įvertinimas dviejose dimensijose atitinka 3 vietų skalę: [I dimensija] 1 vieta – visuomenė pasižymi akivaizdžiai ryškiausiomis socio-ekonominėmis įtampomis, 3 vieta – visuomenėje akivaizdžiai mažiausiai socio-ekonominių įtampų. Jei analizė parodė, kad dviejose valstybėse socio-ekonominės visuomenės sąlygos yra panašios ir geresnės nei trečios valstybės atveju, priskiriama tarpinė (2-3) vieta. [II dimensija] 1 vieta – visuomenėje įvyko akivaizdūs vertybinių orientacijų pokyčiai, 3 vieta – vertybinės orientacijos visuomenėje nepasikeitė.

* Įvertinimas (1-3) – visos trys visuomenės yra panašių vertybinių orientacijų ir jokių pokyčių, artėjant „revoliuciniams“ įvykiams, nė vienu atveju neįvyko.

Šaltinis: lentelė sudaryta darbo autorės.

Apibendrinant galima teigti, kad „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu posovietinių visuomenių pilietiniai „ištekliai“ nebuvo pakankami revoliucinės situacijos susidarymui. Nepaisant to, kad jaučiamos tam tikros įtampos masių lygmenyje - socio-ekonominis netikrumas, nepasitenkinimas, pagrindinis posovietinių visuomenių interesas – stabilumo išlaikymas –

prasilenkia su pokytine „revoliucijų“ idėja. Taigi panašu, kad „spalvotųjų“ įvykių kontekste posovietinės visuomenės neprarado savo vertybinio „posovietiškumo“.

3.2. Elito būklės pokyčiai

Įvertinus posovietinių visuomenių pilietines charakteristikas, galima teigti, kad savarankiška politinio pokyčio iniciatyva „iš apačios“ NVS regiono šalyse mažai tikėtina. Tad aptariamuose konkurencinio autoritarizmo režimuose elito pasirinkimas – atsiriboti nuo visuomenės interesų – ilgą laiką pasiteisino. Nepaisant Vakarų demokratinės paramos bei visuomenės nepasitenkinimo politinės sistemos veikimu daugiau kaip dešimtmetį neįvyko jokių reikšmingesnių politinių pokyčių demokratizacijos prasme. Atsižvelgiant į tai, panašu, kad kol kas analizė nepasiūlė pagrįsto argumento, kodėl vienur XXI a. pradžioje įvyko tam tikras lūžis – susiklostė revoliucinė situacija, o kitur atvirkščiai – bandymai pakeisti politinę sistemą nepavyko.

Bet kuriuo atveju, politinio pokyčio posovietinėse šalyse galimybių struktūroje svarbus vaidmuo tenka veiksniams „iš viršaus“, t. y. elito bei valstybės režimo charakteristikoms, jų pokyčiams. Juolab, kad daugelis autorių pripažįsta, jog posovietiniame regione būtent elitas nustato politinio „žaidimo“ taisykles¹⁰⁵. Todėl atitinkamai tolesnėje darbo dalyje mėginama apibrėžti valstybės aparato implikacijas politinio pokyčio galimybėms bei įvertinti elito būklę „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste – kas elito lygmenyje pakito, kodėl tai įvyko ir ką tai apsprendė.

3.2.1. Posovietinių režimų specifika: tarp demokratijos ir autoritarizmo

Posovietinėse NVS šalyse yra paplitusi tokia politinio režimo forma, kurią apibūdinti vienu žodžiu neįmanoma. Dažniausiai, jeigu tokie režimai ir pavadinami demokratiniais, tai būtinai pridedant tam tikrus epitetus – nekonsoliduotos, „suvaldytos“ demokratijos. Tačiau dažniau šiame darbe nagrinėjamų šalių režimai (bent jau iki „spalvotųjų įvykių“) buvo įvardijami kaip konkurencinis autoritarizmas¹⁰⁶ ir/arba klientelistinis prezidentizmas¹⁰⁷. Svarbu pastebėti

¹⁰⁵ Žr. Jeane J.Kirkpatric „Politics and the New Class“, *Society*, 2, 1998 01/02, <<http://web5.epnet.com/citation.asp>> [žiūrėta 2007 10 23], Henry E.Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 305-329;

¹⁰⁶ Steven Levitsky, Lucan A. Way, „The Rise of Competitive Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002 04, 51-65.

tai, kad aptariamo regiono valstybėse įsitvirtinę režimai turi ir demokratijos, ir autoritarizmo bruožų¹⁰⁸. Viena vertus, toks hibridinis režimo pobūdis išskiria bei susieja posovietines politines sistemas į atskirą šalių grupę, kas leidžia daryti sąlyginius apibendrinimus apie šių politinių sistemų būklę. Kita vertus, posovietinės šalys pastebimai tarpusavyje skiriasi būtent demokratiškumo ir autoritarizmo laipsniu, kas leidžia daryti prielaidą, kad vienos jų yra labiau atviros transformaciniams procesams, tame tarpe - demokratizacijai, kitos – uždaresnės politiniams pokyčiams ir akivaizdžiai juda priešinga demokratijai kryptimi. Tad dažnai nesutariama, ar posovietiniai hibridiniai režimai visgi reflektuoja komplikuoto perėjimo į demokratiją procesą, ar jie tiesiog formuojasi kaip atskiras režimo tipas be jokių ryškių perėjimo iš „sovietiško“ orientyrų¹⁰⁹.

19 lentelė. Režimų vertinimas rinkiminių protestų kontekste

	1994-1995	1995-1996	1996-1997	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2003	2004	2005	2006	2007
Baltarusija	4.4	5.5	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6	6.6	7.6	7.6	7.6
Gruzija	5.5	4.5	4.4	3.4	3.4	3.4	4.4	4.4	4.4	4.4	3.4	3.3	3.3
Ukraina	3.4	3.4	3.4	3.4	3.4	3.4	4.4	4.4	4.4	4.4	4.3	3.2	3.2

Pastaba. Režimo vertinimo skalė - [1;7]. Kuo rodiklis arčiau 1, tuo režimas demokratiškesnis, ir atvirkesnis – kuo arčiau 7, tuo labiau autoritarinis.

Šaltinis: Freedom House 1994-2007 m. ataskaita „Freedom in the World“, žr. <<http://www.freedomhouse.org/>>.

Ryškiausiai autoritarinio valdymo tendencijos iš trijų nagrinėjamų valstybių atveju reiškiasi Baltarusijoje, tuo tarpu Gruzijos ir Ukrainos režimai užima tarpinę poziciją tarp konsoliduotos demokratijos ir autoritarinio valdymo (žr. 20 lentelę). Negana to, pagal pažeidžiamumo indeksą¹¹⁰ (žr. 21 lentelę) Baltarusijos politinė sistema vertinama kaip mažiausiai pažeidžiama, o drauge - ir labiausiai uždara pokyčiams, lyginant su Gruzija ir Ukraina. Toks vertinimas iš esmės paremtas gana aukštais valstybės pajėgumo ir vidaus saugumo palaikymo rodikliais. Be to, lyginant su Gruzijos ir Ukrainos atvejais, Baltarusijos valdžios projektuojama įtaka valstybiniam gyvenimui laikoma efektyviausia, o vykdoma ekonominė politika vertinama geriausiai iš visų trijų analizuojamų valstybių. Tuo tarpu Gruzijos

¹⁰⁷ Henry E.Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 305-329.

¹⁰⁸ Larry J. Diamond, „Thinking About Hybrid Regimes“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002 04, 21-35.

¹⁰⁹ Katya Kalandadze, Mitchell A. Orenstein, „Electoral Protests and Demokratization: Beyond the Color Revolutions“, 2006, <<http://www.maxwell.syr.edu/campbell/programs/sawyer/papers/SLAPP%2006-07/Kalandadze.pdf>>, [žiūrėta 2007 09 27].

¹¹⁰ *Pažeidžiamumo indeksas* skaičiuojamas įtraukiant tokius kintamuosius, kaip valdžios įtaka, pajėgumas, legitimumas, valdymo efektyvumas, ekonominė ir vidaus saugumo politika ir kt., kurie operacionalizuojami Pasaulio Banko politiniais ir ekonominiais rodikliais, „Polity IV“, „Freedom House“ įverčiais, UN World Development duomenimis ir kt. šaltinių resursais. Žr. *CIFP: Country Indicator for Foreign Policy*, <<http://www.carleton.ca/cifp/>>.

politinė sistema, panašu, kad yra labiausiai „trapi“ iš nagrinėjamų šalių trejeto. Didžiausios problemos – valdžios įtakos efektyvumo, valstybės valdymo, ekonomikos veikimo ir vidaus saugumo srityse. Atitinkamai, pagal pažeidžiamumo indeksą Ukraina užima tarpinę poziciją tarp Baltarusijos ir Gruzijos politinių sistemų. Šios šalies atveju santykinai neblogai vertinamas valstybės aparato pajėgumas ir ekonominė politika. Visi šie pastebėjimai rodo, kad politinis kontekstas „spalvotiesiems“ įvykiams buvo pakankamai skirtingas visose trijose posovietinėse šalyse, kas įgalina daryti prielaidas, jog vienur politinėje sistemoje buvo įtvirtinta daugiau „saugiklių“ režimo tęstinumui užtikrinti, kitur tokie „saugikliai“ buvo labai riboti ir menki.

20 lentelė. Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos režimų pažeidžiamumas

	BALTARUSIJA	GRUZIJA	UKRAINA
Pažeidžiamumo INDEKSAS	4.50	5.48	4.97
VALDŽIOS ĮTAKA	4.54	5.65	5.43
LEGITIMUMAS	6.67	5.23	5.83
PAJĖGUMAS	3.51	5.45	4.18
VALDYMAS	6.93	5.91	5.71
EKONOMIKA	4.51	5.93	4.67
VIDAUS SAUGUMAS	4.23	6.37	5.80

[1; 3.5] įvertinimas rodo, kad valstybė veikia toje srityje gerai (yra pranašesnė) lyginant su kitomis pasaulio šalimis; (3.5; 6.5) įvertinimas rodo, kad valstybė toje srityje veikia vidutiniškai – atitinka pasaulio šalių vidurkį; [6.5; 10] įvertinimas rodo, kad valstybė veikia blogai toje srityje ir nusileidžia kitoms pasaulio valstybėms, ir tai gali reikšti despotišką, autokratinį valdymą, neskaidrią šalies politiką; didelių barjerų politiniam dalyvavimui egzistavimą, teisinės sistemos nepakankamumą, žmogaus teisių pažeidimus.

*Pažymėti langeliai rodo ryškius nuokrypius nuo pasaulio vidurkio.

Šaltinis: CIFP: Country Indicator for Foreign Policy, žr.: < <http://www.carleton.ca/cifp/> >.

Bet kuriuo atveju, tiriant veiksmų „iš viršaus“ sudarytas sąlygas ir atvirkščiai - įtvirtintus saugiklius bei apribojimus pokyčiniams politiniams procesams posovietinėse šalyse, svarbu įvertinti esminius Baltarusijos, Ukrainos ir Gruzijos režimų funkcionavimo bruožus, apimančius tiek formaliai įtvirtintos institucinės sąrangos veikimo principus, tiek neformalius politinio elito galios resursus, jų vaidmenį politinėje sistemoje ir įtaką jos stabilumui. Atitinkamai, tolesnėje darbo dalyje bus atsižvelgiama į tokias posovietinio režimo charakteristikas¹¹¹, kaip politinės valdžios centralizacijos laipsnis, pagrindinių valdžios institucijų kompetencijų ribos, demokratinė institucijų stiprumas bei alternatyvūs (neformalizuoti) posovietinio elito galios svertai. Iš esmės, tai turėtų padėti nustatyti visų trijų posovietinių režimų santykį su demokratinėmis politinėmis iniciatyvomis ir identifikuoti esminius stiprumo ar pažeidžiamumo kanalus, kurie įtakotų demokratinio pokyčio galimybes aptariamose valstybėse.

¹¹¹ Politinių režimų kintamųjų svarba besivystančių šalių politiniams pokyčiams detalai nagrinėjama daugelio autorių – žr. Irma Adelman, Cynthia Taft Morris, „An Econometric model of socio-economic and political change in underdeveloped countries“, *The American Economic Review*, Vol. 58, No.5, 1968, 1184-1218.

3.2.1.1. Posovietinių režimų formalios politinio „žaidimo“ taisyklės

Posovietiniai režimai, kaip jau buvo minėta, yra išskirtiniai tuo, kad juose derinamos demokratinės politinės institucijos su autoritarinio valdymo bruožais, atitinkamai ribojančiais demokratinų institucijų įsitvirtinimą politinėje sistemoje bei jų veikimo efektyvumą. Iš vienos pusės, galima daryti prielaidą, kad tokia paradoksali politinės sistemos sąranga yra nulemta instituciniam susipriešinimui. Iš kitos pusės – panašu, kad formalios posovietinio politinio „žaidimo“ taisyklės yra konstruojamos taip, kad išimtinai tarnautų valdžios elito poreikiams ir minimizuotų iššūkių politinei sistemai galimybes.

Taigi, formaliai Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos režimai deklaruoja demokratinį respublikinį valdymą su tiesiogiai piliečių renkamomis valdžios institucijomis – prezidentu ir parlamentu. Pagal 1994 m. Gruzijos ir 1996 m. Ukrainos konstitucijų apibrėžtas valdžios institucijų kompetencijas, abi valstybės „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu¹¹² atitiko pusiau prezidentinio, kitaip - prezidentinio-parlamentinio valdymo modelį. Tuo tarpu Baltarusijos 1994 m. Konstitucija įtvirtino grynai prezidentinį valstybės valdymą. Tačiau bendras visoms trimis politinėms sistemoms vardiklis posovietiniu periodu yra tai, kad politinė galia valstybėje projektuojama į vykdomosios valdžios atšaką, kitaip sakant - tiesiogiai renkamą prezidentą. Bet kuriuo atveju, siekiant įvertinti bei palyginti formalias posovietinių režimų politinio „žaidimo“ taisykles ir politinės valdžios institucinės galios svertus, reikia nagrinėti visus tris šalių atvejus atskirai.

1996 m. (vėliausiai iš visų posovietinio regiono šalių) Ukraina pasirinko prancūziško tipo respublikinį valdymą su stipria prezidento ir silpna vyriausybės vadovo institucija¹¹³. Prezidentas turėjo galią skirti vyriausybės vadovą, kurio kandidatūrą tvirtino parlamentas, bei teisę jį savo nuožiūra atleisti. Be to, Ukrainos prezidentas galėjo naudotis konstitucijoje įtvirtinta teise panaikinti vyriausybės nutarimus, o pati vyriausybė buvo paleidžiama prezidento, ne parlamento rinkimų atveju¹¹⁴. Kalbant apie šalies vadovo galias legislatyvinės valdžios atžvilgiu, reikia

¹¹² Iš karto po „rožių revoliucijos“ 2004 m. vasario mėn. Gruzijoje priimtos nevienareikšmiškai vertinamos šalies Konstitucijos pataisos, susilpninančios parlamento įtaką valstybės valdymui ir sustiprinančios prezidento įgaliojimus. Tuo tarpu „pooranžiniu“ laikotarpiu nuo 2006 m. sausio 1 d. Ukrainoje įsigaliojusios konstitucijos pataisos sustiprino parlamento valdžią vykdomosios valdžios, ypač prezidento, įgaliojimų atžvilgiu. Kitaip tariant prezidentinė-parlamentinė politinė sistema pakeista į parlamentinę-prezidentinę. Visgi, valstybės vadovas V.Juščenka siekia, kad užsitęsusi konstitucinė krizė šalyje bei esama politinė reforma būtų įvertinta piliečių visuotinio šalies referendumo metu.

¹¹³ Kataryna Wolczuk, „Constituting Statehood: The New Ukrainian Constitution“, *The Ukrainian Review*, Vol.45, No. 3, 1998, <<http://www.crees.bham.ac.uk/research/consultstate.pdf>>, [žiūrėta 2007 05 12].

¹¹⁴ Evgeni Tanchev, „Constitutional Safeguards of Legality and Legitimacy“, 1999, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN006508.pdf>>, [žiūrėta 2007 05 12].

pabrėžti, kad nors Ukrainos prezidentas turėjo įstatymo iniciatyvos bei *veto* teises (prezidento *veto* galėjo būti atmestas tik 2/3 parlamentarų balsų pagrindu), tai nesuteikė platesnių kompetencijų kištis ir įtakoti įstatymų leidybos procesą. Tačiau apskritai, L. Kučmai Ukrainos Konstitucija suteikė plačius įgaliojimus užsienio politikoje ir ypač vidaus politikos srityje. Ministras pirmininkas buvo priklausomas nuo prezidento, o tai reiškia, kad visos jo kompetencijos (ministrų kabineto formavimas, ministrų skyrimas/atleidimas) *de facto* buvo diktuojamos šalies vadovo. Be to, Ukrainos valdžios centralizaciją ir konsolidaciją prezidento institucijoje paremia tai, kad valstybės vadovui buvo priskirta kompetencija skirti savivaldos institucijų vadovus. Vienintelis konstitucinis aspektas, neleidžiantis Ukrainą traktuoti grynai prezidentine valstybe, yra tai, jog prezidentui nesuteikta formalių galių kontroliuoti parlamentą ir savo nuožiūra jį paleisti.

Gruzijos atveju beveik analogiška konstitucinė valdžių sąranga 1994 m. įtvirtino taip pat plačias prezidento kompetencijas ne tik užsienio, bet ir vidaus politikoje, pavyzdžiui - skirti vietas savivaldos pareigūnus, gynybos, vidaus reikalų ir saugumo ministrus¹¹⁵. Pastebėtina, kad Gruzijoje nėra ministro pirmininko pareigybės, vietoj jos - valstybės ministras, tiesiogiai pavaldus šalies prezidentui. Jį, kaip ir visus kitus ministrus, parlamentui pritarus, skiria prezidentas (ministrų atleidimui parlamento pritarimo nereikia)¹¹⁶. Be to, kaip ir Ukrainoje, Gruzijos prezidentas turėjo teisę panaikinti vyriausybės aktus. Taigi vyriausybė *de facto* veikė kaip prezidento patariamasis ir vykdomasis organas. Tuo tarpu konstitucinis prezidento ir parlamento galių atskyrimas reiškė, kad formaliai parlamentas buvo tam tikru laipsniu nepriklausomas nuo vykdomosios valdžios – kaip ir Ukrainoje, Gruzijoje prezidentas neturėjo kompetencijos paleisti parlamentą¹¹⁷. Be to, Gruzijos vykdomoji valdžia – prezidentas ir vyriausybė - nepasižymėjo išskirtinėmis kompetencijomis įstatymų leidybos procese (išskyrus įstatymo iniciatyvos ir *veto* teises)¹¹⁸. Rinkimų, pilietybės, politinių partijų veiklos, Konstitucinio teismo, referendumo ir kiti esminiai valstybės įstatymai buvo priimami tik esant absoliučios daugumos paramai parlamente¹¹⁹. Kita vertus, parlamentas buvo apribotas vykdomosios valdžios kontrolės atžvilgiu – galėjo pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe, tačiau jos atstatydinimo

¹¹⁵ Sabine Freizer, „The Pillars of Georgia’s Political Transition“, *Open Democracy*, 2004 02 12, <http://www.opendemocracy.net/democracy-caucasus/article_1732.jsp>, [žiūrėta 2008 05 10].

¹¹⁶ Michel Lesage, „Government Structure: Relations between the President and the Government“, 1998, <<http://www.concourt.am/old/Conferences/1998/unidem/lesag-en.html>>, [žiūrėta 2008 04 30].

¹¹⁷ Ghia Nodia, „The Dynamics and Sustainability of the Rose Revolution“, *Democratisation in the European Neighbourhood*, red. Michael Emerson, *Centre for European Policy Studies*, Brussels, 2005.

¹¹⁸ Žr. Michel Lesage.

¹¹⁹ „Constitutional Watch: Georgia“, *East European Constitutional Review*, Volume 6, No. 2-3, 1997, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol6num2/constitutionwatch/georgia.html>>, [žiūrėta 2008 05 12].

procedūra būdavo gana sudėtinga; tuo tarpu inicijuoti prezidento apkaltą parlamentas galėjo tik su aukščiausios instancijos teismų pritarimu. Bet kuriuo atveju, Gruzijos valdžios centralizacijai ir prezidento galių konsolidavimui itin kliudė separatistinių Adžarijos, Pietų Osetijos ir Abchazijos regionų egzistavimas šalies teritorijoje¹²⁰. Tai drauge įtakojo ir visos šalies valdymo sistemos neefektyvumą. 1997 m. priimtas vietos administracijos ir savivaldos įstatymas, smarkiai apribojęs vietinės valdžios autonomiją nuo centrinės, šių problemų neišsprendė¹²¹.

Bet kuriuo atveju Gruzijos ir Ukrainos konstitucijoje įtvirtintos beveik identiškos formalios politinio „žaidimo“ taisyklės „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu smarkiai skyrėsi nuo daug griežtesnio Baltarusijos prezidentinio valdymo modelio.

1994 m. šalies Konstitucijos įtvirtinta grynai prezidentinė politinė sistema nurodo, jog svarbiausia ir iš esmės vienintelė valdžios „galva“ Baltarusijoje yra prezidentas. Be kita ko, 1996 m. referendumu valstybės vadovo galios buvo dar labiau išplėstos ir sustiprintos kitų valdžios institucijų atžvilgiu. Taigi, nepaisant to, kad konstituciškai vykdomoji valdžia Baltarusijoje deleguojama ne tik prezidentui, bet ir ministrų tarybai, tai, kad jos narius savo nuožiūra skiria pats prezidentas¹²², leidžia teigti, kad A. Lukašenkai faktiškai atitenka ir prezidento (valstybės vadovo), ir vyriausybės vadovo kompetencijos. Tuo tarpu vykdomosios valdžios kontrole šalies vadovo galios neapsiriboja - nepaisant dviejų parlamento rūmų Baltarusijoje egzistavimo, esminiai politiniai sprendimai priimami prezidento dekretu, turinčiu įstatymo galią, forma. Be to, *veto* teisė įgalina prezidentą neribotai kištis į įstatymų priėmimo parlamente procesą, kas visiškai komplikuoja Baltarusijos legislatyvinės valdžios darbą¹²³. Taigi, formaliai įtvirtinta Baltarusijos politinės sistemos sąranga neužtikrina jokių efektyvių „stabdžių“ šalies vadovo įtakai, o tai reiškia, kad valdžios ašyje neveikia horizontalios atskaitomybės principas¹²⁴ – visos institucijos vertikalčiai subordinuotos vienam politinės galios centrui. To iš esmės neįvyko nei Gruzijos, nei Ukrainos politinėje sistemoje - sąlyginę autonomiją nuo vykdomosios išlaikiusi legislatyvinė valdžia dalinai užtikrino „stabdžių ir atsvarų“ sistemos veikimą, o drauge nulėmė nuolatinę įtampą tarp prezidento ir parlamento institucijų, kas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste

¹²⁰ *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, „Georgia: Saakashvili completes year since revolution“, 2004 11 22, žr.: <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].

¹²¹ „Constitutional Watch: Georgia“, *East European Constitutional Review*, Volume 6, No. 4, 1997.

¹²² Pažymėtina, kad Baltarusijos prezidentas teikia parlamentui tvirtinti ministro pirmininko kandidatūrą, tačiau praktikoje parlamentas dar nėra nei karto atmetęs A. Lukašenkos pasiūlytos kandidatūros. Kita vertus, Baltarusijos ministro pirmininko politinė įtaka yra labai apribota prezidento galių vykdomosios valdžios atžvilgiu, todėl jo funkcijos iš esmės yra administracinės bei koordinacinės be jokios sprendimo galios.

¹²³ *Belarus: Reform Scenarios*, red. Ruta Vainiene, Elzbieta Kłolikowska, Josef Płoskonka, Vladislav Romanov, *Stefan Batory Foundation*, Warsaw, 2003, 308, <http://www.batory.org.pl/doc/wybor_a.pdf>, [žiūrėta 2008 03 26].

¹²⁴ Ten pat.

tapo labai svarbia kliūtimi prezidentui ir jam artimam valdančiajam elitui išlaikyti bei toliau konsoliduoti savo valdžią.

Išskirtine partijų gausa pasižyminti Ukrainos partinė sistema¹²⁵ sudarė prielaidas tam, kad šalies parlamente atstovaujamos politinės jėgos ne visuomet eidavo į kompromisą su vykdomąja valdžia¹²⁶. Šią tarpinstitucinę trintį buvo bandoma spręsti įvairiai. Pavyzdžiui, 2000 m. parlamento dauguma, apimanti centro ir dešiniųjų frakcijų narius, iš L. Kučmos pareikalavo politinių „dividendų“ mainais už provyriausybines daugumos koalicijos suformavimą¹²⁷. Tuo tarpu per 2002 m. parlamento rinkimus neblogas pozicijas legislatyvinėje valdžioje užsitikrinusios opozicinės politinės jėgos – V. Juščenkos vadovaujama „Mūsų Ukraina“ – dar labiau susilpnino prezidento instituciją santykyje su Aukščiausiąja Rada. Tuo tarpu Gruzijoje konstitucinis vykdomosios ir legislatyvinės valdžių atskyrimas kiek mažiau kliudė prezidento galios konsolidacijai dėl kelių priežasčių. Pirma, žemas partinės sistemos institucionalizacijos lygis sudarė sąlygas iki 2001 m. dominuoti valdžios partijai - E. Ševarnadzės vadovaujamai Gruzijos piliečių sąjungai. Antra, Gruzijos parlamento „gyvybingumą“ apribojo rinkimų įstatymo pataisos, kuriomis nustatytas aukštas – 7 proc. – patekimo į parlamentą slenkstis, apribojęs daugiapartinės sistemos įsitvirtinimą¹²⁸. Bet kuriuo atveju, Ukrainos ir Gruzijos prezidentų pastangos išsilaikyti valdžios „centre“ galėjo pasiteisinti tik esant palankiai politinio elito konfigūracijai valdžios struktūrose, tuo tarpu politinė sistema nesuteikė formalių galios svertų riboti alternatyvių politinės galios ašių formavimąsi.

Kita vertus, kalbant apie teismų sistemos, kaip trečiosios valdžios atšakos, formalų įtvirtinimą posovietinėse šalyse, reikia pastebėti, kad čia visas tris posovietines šalis sieja nemažai panašumų. Baltarusijoje teisėjų paskyrimo ir kompetencijos ribų klausimus sprendžia prezidentas su praktikoje labai apribotomis išlygomis. Pavyzdžiui, nacionalinių šalies teismų teisėjai skiriami prezidento, tvirtinami - aukštesniųjų parlamento rūmų, tuo tarpu Aukščiausiojo teismo atveju visi teisėjai skiriami išimtinai prezidento. Ukrainoje 2002 m. priimtas teisės ir teisinės sistemos įstatymas sustiprino centrinės valdžios kontrolės teismų sistemai galimybes - įkurta Valstybės teisinė administracija, kaip teisminės sistemos priežiūros organas, veikęs

¹²⁵ 1993 m. Ukrainoje buvo įregistruota 15 partijų ir politinių blokų, 1998 m. šis skaičius išaugo iki 52, 2001 m. – 109, o 2005 m. jau veikė net 125 politinės jėgos.

¹²⁶ Įtampa tarp 1999 m. perrinkto prezidentu L. Kučmos ir Aukščiausios Rados išryškėjo sprendžiant šalies vadovo inauguracijos vietos klausimą – L. Kučma nepritarė parlamento rezoliucijai dėl prezidento inauguracijos parlamente ir pasirinko Koncertų halę. Kai kurie politikai tai įvertino kaip „parlamentarizmo pabaigos pradžia“ Ukrainoje. Žr. „Constitutional Watch: Ukraine“, *East European Constitutional Review*, 2000, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol9num4/constitutionwatch/ukraine.html>>, [žiūrėta 2008 05 14].

¹²⁷ „Constitutional Watch: Ukraine“, *East European Constitutional Review*, 2000.

¹²⁸ Viso Gruzijoje veikia virš 30 politinių partijų, tarp kurių yra nemažai turinčių karinio pobūdžio atšakas.

atskirai nuo Teisingumo ministerijos ir *de facto* pavaldus prezidentui¹²⁹. Be to, žemesnės instancijos teismai L. Kučmos prezidentavimo metais neturėjo galios interpretuoti įstatymus ar ginčyti jų teisėtumą. Tuo tarpu Gruzijoje E. Ševarnadzės 1997 m. inicijuotas teismų įstatymas, kuriuo norėta visą teismų veiklos reguliavimą ir kontrolę sutelkti vykdomosios valdžios rankose, t. y. šią kompetenciją priskirti teisingumo ministerijai¹³⁰ bei tiesiogiai prezidentui pavaldžiam organui - Teisingumo tarybai, nesulaukė pritarimo parlamente. Pasiektas kompromisas – teisinės sistemos reguliavimo kompetencijos paskirstytos įvairiems organams¹³¹. Nepaisant to, dalis šių institucijų buvo vienaip ar kitaip subordinuotos prezidentui, todėl aiškaus vykdomosios valdžios atribojimo nuo teisminės valdžios Gruzijos atveju taip pat neįvyko. Taigi panašu, kad visais trimis posovietinių valstybių atvejais teisminė valdžia „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu dar buvo formavimosi stadijoje arba, kaip itin ryšku Baltarusijos politinėje sąrangoje, nekėlė „iššūkio“ kitų valdžios institucijų, ypač prezidento, kompetencijoms.

Visgi, akivaizdu, kad nors ir visose trijose posovietinėse šalyse ryškios formalių vykdomosios valdžios galių stiprinimo tendencijos, Ukrainos ir Gruzijos atvejais esminių politinių reformų, išplečiančių formalias prezidento galias, „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu nebuvo įgyvendinta¹³². Kita vertus, nebuvo padaryta nieko, kad institucinė šių šalių valdžios sąranga taptų labiau subalansuota. Tuo tarpu Baltarusijos atveju 1996 m. ir 2004 m. referendumų metu priimtose konstitucinės pataisos rodo, kad šalies vadovas inicijavo svarbius politinio „žaidimo“ taisyklių pokyčius, užsitikrindamas formalius galios svertus „spalvotųjų“ įvykių kontekste. Tačiau formalūs politinių institucijų pokyčiai (Baltarusijoje) ir jų nebuvimas (Gruzijoje ir Ukrainoje) tik dalinai paaiškina nagrinėjamų režimų atsparumą ar pažeidžiamumą politiniams pokyčiams – posovietinio valdžios elito politinei įtakai labai svarbūs neformalios galios resursai.

3.2.1.2. Posovietinio valdžios elito neformalios galios resursai

Posovietinėse šalyse formalios politinio „žaidimo“ taisyklės sudaro palankias sąlygas valdžios elitui vykdyti „stiprios rankos“ politiką, tačiau bene svarbiausias posovietinių hibridinių

¹²⁹ Žr. *Oxford analytica: Global strategic Analysis*, „Ukraine: Judicial reform remains incipient“, 2005 11 17, <<http://www.oxan.com/>>,[žiūrėta 2008 02 11].

¹³⁰ Gruzijoje teisingumo ministerija per prezidento skiriamą (parlamentui pritarus) ir atleidžiamą ministrą, kaip ir visos kitos ministerijos šalyje, yra netiesiogiai pavaldi šalies vadovui.

¹³¹ T. y. teisingumo ministerijos (renka kandidatus), Aukščiausiojo teismo (apmoko teisėjus), Teisingumo tarybos (pataria prezidentui), vietos teismų bei Teisėjų suvažiavimo. Žr. „Constitutional Watch: Georgia“, *East European Constitutional Review*, Volume 6, No. 2-3, 1997.

¹³² Pavyzdžiui, Ukrainos Konstitucinis teismas 2003 m. priėmė nutarimą, kad L.Kučma gali siekti trečios kadencijos 2004 m. prezidento rinkimuose. Tačiau praktikoje šis sprendimas nebuvo įgyvendintas.

režimų bruožas yra tai, kad valdžios aparato politinė galia bei įtaka apima ne tiek formalius, kiek neformalios galios šaltinius¹³³. Tuo tarpu neformalių galios institucijų egzistavimas dar kartą patvirtina aptariamų šalių demokratiškos institucijų fiktyvumą, kas iš esmės reiškia, jog rutininė politika konkurencinio autoritarizmo sąlygomis yra formuojama pagal „užkulisinių“ susitarimų bei lojalumo principus. Reikėtų pabrėžti, kad neformalios politinio „žaidimo“ taisyklės veikia praktiškai visose posovietinių valstybių politinio gyvenimo srityse - vykdomosios valdžios elito santykiuose su teisine sistema, saugumo ir jėgos struktūromis, verslo grupėmis ir žiniasklaida. Taigi šiame tyrimo etape svarbu įvertinti neformalių politinio „žaidimo“ taisyklių įtaką režimo tęstinumui ir jų vietą posovietinio elito išlikimo valdžioje strategijose.

Vienas svarbiausių nedemokratinio režimo stiprinimo instrumentų – saugumo bei jėgos struktūros, kurių santykis su valdžios elitu bei panaudojimo galimybės apsprendžia režimo represyvumo laipsnį ir vienaip ar kitaip įtakoja iššūkių sistemai perspektyvas. Galima daryti prielaidą, kad stipri prievartinė valstybės galia užtikrina autoritarinių lyderių išsilaikymą valdžioje nepaisant opozicinių jėgų stiprumo¹³⁴. Tačiau tam reikalingos kelios sąlygos. Pirma, saugumo ir jėgos struktūros turi būti gerai išvystytos bei pasižymėti aukštu profesionalumo laipsniu. Antra, jas su valdžios aparatu turi sieti labai artimas ryšys, grindžiamas prievartinio aparato bekompromisio lojalumu režimui. Remiantis L. A. Way ir S. Levitsky'io tyrimu, nagrinėjamų režimų prievartinio pajėgumo vertinimai pagal minėtuosius kriterijus pateikiami 21 lentelėje.

21 lentelė. Posovietinių režimų saugumo ir prievartos struktūrų pajėgumai 1992-2005 m.

Šalis	Mastas*	Sukibimas**
BALTARUSIJA	Didelis	Vidutinis
GRUZIJA	Mažas	Mažas
UKRAINA	Vidutinis	Mažas → vidutinis

* - saugumo aparato dydis bei profesionalumas;

** - sąsajos, ryšio su valstybės aparatu laipsnis.

Šaltinis: Lucan A. Way, Steven Levitsky, „The dynamics of autocratic coercion after the Cold War“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 398.

Matome, kad „ikirevoliuciniu“ periodu Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos režimai skirtingai disponavo šiuo neformalios galios resursu – skirtingai vertinamas tiek saugumo ir jėgos struktūrų išsivystymo lygis, tiek santykis su valdžios elitu. Mažiausią galią šia prasme

¹³³ Henry E. Hale, „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 305-329.

¹³⁴ Lucan A. Way, Steven Levitsky, „The dynamics of autocratic coercion after the Cold War“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 387-410.

turėjo Gruzijos valdžia. Panašu, kad ekonominis nuosmukis, apribojęs biudžetą, bei nesėkmingi E. Ševarnadzės bandymai konsoliduoti jėgos struktūras nulėmė tai, kad kariuomenė bei policija buvo pakankamai silpna bei nelojali valdančiajam elitui¹³⁵. Tai riboja valdžios aparato efektyvumą bei galią sukontroliuoti pokytinius politinius procesus šalyje¹³⁶. Tuo tarpu Ukrainoje L. Kučmos prezidentavimo laikotarpiu valstybės prievartos aparatas, priešingai nei Gruzijos atveju, buvo gerai išplėtotas. Tačiau valstybę su saugumo struktūromis, kaip ir su bet kuriomis kitomis įtakingomis valstybėje grupėmis (pavyzdžiui, ekonominėmis), siejo klienteliniai ryšiai, iš esmės nepasižymintys patvarumu, ypač krizių metu¹³⁷. Pavyzdžiui, 2001 m. opozicijos suorganizuotą protestą Ukrainos policijos pajėgos sutramdė, tuo tarpu per 2004 m. pab. įvykius jų lojalumas susvyravo¹³⁸. Būtent toks Ukrainos valdžios ir saugumo struktūrų tarpusavio santykis, kurį galima pavadinti tarnavimu „iš išskaičiavimo“, reiškia tai, kad valstybė jėgos struktūrų monopolio neturėjo, todėl šia prasme kučminis režimas buvo dalinai pažeidžiamas¹³⁹. Baltarusijos atveju situacija tam tikrais aspektais pakankamai panaši – prievartos mechanizmų pajėgumai dideli, tačiau „sukibimas“ su valdžios aparatu, pagal L. A. Way ir S. Levitsky'io schemą laikomas tik vidutiniu¹⁴⁰. Tai dalinai paaiškinama tuo, kad Baltarusijos valstybė stokoja jungiamosios grandies, pagrindo, kurį suteiktų iššūkio „iš išorės“ (pavyzdžiui, karo) patirtis. Be to, Baltarusijos atveju saugumo struktūrų besąlygišką „suaugimą“ su režimu šiek tiek silpnina „dvigubas lojalumas“ Minskui ir Maskvai, kas didelės krizės (pavyzdžiui, santykių su Rusija pablogėjimo) atveju gali disorientuoti šiuos iki šiol režimo akivaizdžiai disponuojamus galios resursus. Pavyzdžiui, Baltarusijos KGB vadovo L. Jerino (anksčiau buvusio Rusijos Federacijos saugumo tarnybos generolu) susitikimas su protestuotojais 2004 m. referendumo kontekste gali būti vertinamas, kaip tam tikros režimui „pavojingos“ saugumo struktūrų autonomijos valdžios aparato atžvilgiu apraiška¹⁴¹. Bet kuriuo atveju, šio saugumo pareigūno atleidimas bei po to sekusi aukščiausio KGB struktūrų lygmens personalo reorganizacija rodo, kad pastaraisiais

¹³⁵ Žr. Lincoln Mitchell, „Georgia's rose revolution“, *Current History* 103 (675), 2004, 342-348, <<http://www.currenthistory.com/>>, [žiūrėta 2007 11 21]; Liz Fuller, „Shevardnadze resignation resolves constitutional deadlock“, *RFE/RL Caucasus Report*, 6 (41), 2003, <<http://www.rferl.org/reports/caucasus-report/2003/11/41-241103.asp>>, [žiūrėta 2007 12 04].

¹³⁶ Pavyzdžiui, žemą jėgos struktūrų efektyvaus sukibimo su centrine valdžia lygį iliustruoja ir seperatistinių regionų – Abchazijos ir Pietų Osetijos, sudarančių apie 15 proc. visos Gruzijos teritorijos, nuolatiniai bandymai nutraukti sąsajas su centru.

¹³⁷ Anika Locke Binnedijk, Ivan Marovic, „Power and persuasion: Nonviolent strategies to influence state security forces in Serbia (200) and Ukraine (2004)“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 411-429.

¹³⁸ Ten pat.

¹³⁹ Paul D'Anieri, „Explaining the Success and Failure of Post-communist revolutions“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 331-350.

¹⁴⁰ Lucan A. Way, Steven Levitsky.

¹⁴¹ Žr. *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, str. „Belarus: Lukashenka takes lessons from Kyiv“, 2005 02 08, <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].

metais Baltarusijos režimas ženkliai sustiprino prievartos aparato monopolį, infiltruodamas vis daugiau valdžios lojalistų ir pašalindamas nepatikimus, turinčius pernelyg stiprių ryšių su Maskva¹⁴². Atitinkamai reikėtų pažymėti, kad Baltarusija yra vienintelė iš nagrinėjamų šalių, kuri patenka į *Freedom House* sudaromą represinių režimų sąrašą¹⁴³. Tai visgi indikuoja, kad šioje šalyje, lyginant su Gruzija ir Ukraina, valstybė disponuoja didžiausia prievartos mechanizmų panaudojimo galia.

Šiame kontekste reikėtų pabrėžti ir neformalius vykdomosios valdžios santykius su teismais, juolab, kad, Pasaulio banko duomenimis¹⁴⁴, įstatymo viršenybės principas ignoruojamas visose trijose nagrinėjamose šalyse¹⁴⁵. Jau buvo pastebėta, kad Baltarusijoje įtvirtina prezidento valdžios „vertikalė“ nesudarė prielaidų nepriklausomam teisinės sistemos funkcionavimui. Taip pat Gruzijos atveju, pagal *Amerikos advokatūros asociacijos*¹⁴⁶ tyrimų išvadas, neigiamai vertinamas teismų skaidrumas bei vykdomosios valdžios atšakos įtaka teisėjų sprendimams, manipuliuojant išlikimo poste klausimu¹⁴⁷. Ukrainos atveju ryškūs analogiški Gruzijai teismų sistemos trūkumai - ypač situaciją komplikuoja politinis spaudimas teismų sprendimams¹⁴⁸. Taigi galima konstatuoti, kad nė vienoje iš nagrinėjamų valstybių neišlaikyta teismų sistemos autonomija nuo vykdomosios valdžios, kas iš esmės reiškia, jog teisinė sistema posovietinėse šalyse tarnauja kaip nedemokratinės politinio „žaidimo“ taisyklės „formalizuojanti“ institucija.

Kitas svarbus posovietinių režimų demokratizacijos apribojimas - valstybės ekonomikos ir politikos susiejimas. Panašu, kad ekonomikos, o tuo pačiu ir finansinių resursų kontrolė išplečia tikrosios politinio elito galios ribas, todėl tai galima laikyti antruoju neformalios politinės galios resursu. Pasaulio šalių ekonominės laisvės reitingų lentelėje¹⁴⁹ visos trys šiame darbe nagrinėjamos valstybės užima žemas pozicijas, konkrečiai - 2003 m. Baltarusija užėmė 151-ą, Gruzija – 87-tą, Ukraina – 128-tą vietas¹⁵⁰. Santykinai ekonomikos nepriklausomumas nuo valdžios 1995-2007 m. didėja tik Gruzijos atveju (žr. 22 lentelę). Panašu, kad tokias

¹⁴² Ten pat.

¹⁴³ *Freedom House*, „The Worst of the Worst: The World’s Most Repressive Societies“, žr.: <www.freedomhouse.org/template.cfm?page=138&report=40>.

¹⁴⁴ *World Bank*: „Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004“, žr.: <<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/0,,contentMDK:20696276~pagePK:64214825~piPK:64214943~theSitePK:469382,00.html>>

¹⁴⁵ Pasaulio banko tyrimo duomenimis 1996-2004 m. įstatymo viršenybės užtikrinimas visų trijų šalių atvejais svyruoja apie (-1) skalėje [-2.5; 2.5], žr. ten pat.

¹⁴⁶ Žr.: <http://www.abanet.org/rol/publications/judicial_reform_index.shtml>.

¹⁴⁷ *Judicial Reform Index for Georgia (2005)*, žr. ten pat.

¹⁴⁸ *Judicial Reform Index for Ukraine (2001)*, žr. ten pat.

¹⁴⁹ *Index of Economic Freedom*, žr. The Heritage Foundation, <<http://www.heritage.org/Index/>>.

¹⁵⁰ Ten pat.

tendencijas šioje šalyje paremia pakankamai žemi fiskaliniai barjerai bei palyginti didelės viešojo sektoriaus išlaidos. Tuo tarpu Baltarusijoje ekonominės laisvės yra mažiausiai gyvybingos – valstybė stipriai kontroliuoja privataus sektoriaus investicinę, finansinę veiklą. Manoma, kad Baltarusijos valdžia valdo apie 80 proc. šalies ekonomikos¹⁵¹. Nepaisant to, panašu, kad Baltarusijoje korupcijos yra mažiau (ypač 2001-2005 m. laikotarpiu) negu Ukrainoje ar Gruzijoje. Tai patvirtina ir tarptautinės organizacijos *Transparency International* duomenys.

22 lentelė. Ekonomikos laisvė posovietinėse šalyse

		1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007
Baltarusija	BENDRAS VERTINIMAS	40.4	39.8	35.4	38.0	39.7	46.3	46.4
	<i>Verslo laisvė</i>	70	70	55	40	40	40	55.7
	<i>Fiskalinė laisvė</i>	42.0	38.0	44.9	66.0	65.3	76.2	81.8
	<i>Valstybės išlaidos</i>	31.5	32.9	45.3	41.9	41.1	35.4	60.0
	<i>Investicinė laisvė</i>	50	30	30	30	30	30	20
	<i>Finansinė laisvė</i>	50	50	30	30	30	30	10
	<i>Laisvė nuo korupcijos</i>	10	10	10	34	41.0	42.0	26
Gruzija	BENDRAS VERTINIMAS	-	46.5	52.5	58.3	58.6	56.4	69.3
	<i>Verslo laisvė</i>	-	55	55	55	55	55	80.8
	<i>Fiskalinė laisvė</i>	-	92.0	91.3	90.9	90.6	89.9	91.2
	<i>Valstybės išlaidos</i>	-	82.3	86.6	89.2	88.9	90.5	88.4
	<i>Investicinė laisvė</i>	-	50	50	50	50	30	60
	<i>Finansinė laisvė</i>	-	30	30	30	50	50	70
	<i>Laisvė nuo korupcijos</i>	-	10	10	23	23.0	18.0	23
Ukraina	BENDRAS VERTINIMAS	39.9	43.5	43.7	48.5	51.1	56.1	51.6
	<i>Verslo laisvė</i>	55	55	55	55	55	55	43.6
	<i>Fiskalinė laisvė</i>	61.8	61.1	63.0	63.8	67.1	83.0	83.6
	<i>Valstybės išlaidos</i>	47.1	49.1	43.0	49.6	68.1	78.6	53.2
	<i>Investicinė laisvė</i>	50	50	50	50	30	30	30
	<i>Finansinė laisvė</i>	50	30	30	30	50	50	50
	<i>Laisvė nuo korupcijos</i>	10	30	30	26	21.0	23.0	26

Vertinimo skalė (0-100): kuo rodiklis arčiau 100, tuo aukštesnis ekonominės laisvės laipsnis ir atitinkamai – žemesnis valdžios kišimosi į ekonomiką lygis.

Šaltinis: „Index of Economic Freedom“, žr.: *The Heritage Foundation*, <<http://www.heritage.org/Index/>>.

Korupcijos suvokimo indeksas Gruzijoje 2002 m. siekė 2.4, o 2003 m. smuko iki 1.8, kas šaliai „užtikrino“ tik 124-tą vietą pasaulio šalių reitingo lentelėje¹⁵². Ne ką geresnė situacija ir Ukrainos atveju. 2004 m. ši šalis buvo tik 122-ta pagal korupcijos suvokimo indeksą, prilygintą 2.1 balo¹⁵³. Tuo tarpu Baltarusiją šiame kontekste galima laikyti savotiška lydere – 2004 m. korupcijos suvokimo indeksas siekė 3.3 balus, kas šaliai garantavo 74-tą vietą pasaulio šalių sąrašė. Taigi pastebėtos ekonominės laisvės suvaržymo tendencijos bei korupcijos lygio

¹⁵¹ Lucan A. Way, Steven Levitsky, „The dynamics of autocratic coercion after the Cold War“.

¹⁵² Korupcijos suvokimo indeksas (KSI) atspindi verslo atstovų bei šalies analitikų vertinamą korupcijos lygį valstybėje. Vertinama dešimtbalėje sistemoje, kur 10 reiškia visiškai nekorumpuotą politinę sistemą ir 1 – visiškai korumpuotą. Pažymėtina, kad korupcijos suvokimas ir realus korupcijos lygis šalyje gali skirtis. Žr. *Transparency International*, „Corruption Perception Index“, <http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi>.

¹⁵³ Ten pat.

variacijos Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos atvejais suponuoja šiek tiek skirtingus visų trijų nagrinėjamų šalių valdžios elito santykio su ekonominiu elitu scenarijus.

Baltarusijos atveju akivaizdu, kad centralizuota politinė valdžia disponuoja pakankamai neribota ekonomine galia, kurią iki šiol pavyksta išlaikyti prezidentui ir valdžios lojalistams nuolat balansuojant tarp skirtingų ekonominių interesų¹⁵⁴. Balansavimo sėkmė iš esmės paremta spaudimo priemonių efektyvumu - būtent jų pagalba valdžios centras išlaiko dominuojamas pozicijas ekonominių interesų kovoje. Be to, kaip rodo santykinai iš visų trijų nagrinėjamų šalių atvejų žemiausias Baltarusijos korupcijos suvokimo indeksas, A. Lukašenkos režimo elitas nediskredituoja savo ekonominės galios svertų taip, kaip korumpuoti „ikirevoliuciniai“ Ukrainos ir Gruzijos režimai. Tuo tarpu Ukrainoje verslo grupės, dar kitaip - oligarchų klanus, galima laikyti vienu svarbiausių politinio elito galios resursų, tačiau tai komplikuoja valdžios balansavimą tarp skirtingų šių grupių interesų. Tiksliau tariant, kitaip nei Baltarusijos atveju, Ukrainos politinis elitas yra pernelyg priklausomas nuo finansinių grupių paramos, kas labai riboja savarankiškus politinio elito manevrus ir, aišku, spaudimo priemonių panaudojimą. Pažymėtina, kad nuo 2001 m. ryškiai pradėjus smukti L. Kučmos režimo legitimumui, verslo grupių lojalumas valstybės aparatui atitinkamai taip pat ėmė mažėti¹⁵⁵. Į saugias sau pozicijas pasitraukę oligarchai dar kartą pademonstravo klientelinių ryšių su politiniu elitu sąlygiškumą ir „trapumą“ krizių metu. Gruzijos atveju panašiai, nors dėl dalies ekonominio elito atsiribojimo nuo politikos¹⁵⁶ kiek silpniau veikia klientelinė politinio ir ekonominio elito „abipusės paramos“ schema, ypač susvyravusi E. Ševarnadzės režimo legitimumo sumažėjimo ir ekonominės šalies krizės metu¹⁵⁷. Apskritai, Gruzijos ir Ukrainos atvejais ekonominių ir politinių interesų sąsajos, viena vertus, suteikia valdžios elitui labai svarbius galios resursus, kita vertus – neužtikrina politiniam elitui išlikimo valdžioje saugiklių režimo legitimumo arba ekonominės krizės laikotarpiu. Šiuo atveju Baltarusijos valstybės aparato sugebėjimą balansuoti tarp skirtingų interesų neužleidžiant dominuojamų pozicijų (klasikinis „piramidinis“ oligarchijos modelis) galima laikyti pasiteisinančia strategija siekiant apsisaugoti nuo potencialių iššūkių.

¹⁵⁴ Žr. *Prospects for Democracy in Belarus*, red. Joerg Forbrig, David R. Marples, Pavol Demeš, *German Marshal Fund*, USA, 2006, 103, <<http://www.gmfus.org/doc/Belarus%20book%20final.pdf>>, [2008 05 04].

¹⁵⁵ Taras Kuzio, „Ukraine begins looking to the post-Kuchma era“ *The Ukrainian Weekly*, 12, 2002 03 24, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/2002/120205.shtml>>, [žiūrėta 2007 02 16].

¹⁵⁶ Žr. Vladimir Papava, „The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution“, *East European Democratization*, 2006; Jaba Devdariani, „Georgia: Rise and Fall of the Facade Democracy“, *Democratizatsiya*, 2004, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200401/ai_n9358373>, [žiūrėta 2008 04 26].

¹⁵⁷ Žr. Jaba Devdariani.

Minėtuosius neformalius posovietinio elito galios resursus reikėtų papildyti dar vienu ne mažiau reikšmingu įtakos svertu - informacinės erdvės kontrole. Būtent žiniasklaidos priemonės yra tas kanalas, kuris užtikrina parankios režimui informacijos viešojoje erdvėje sklaidą, taip palaikant politinės sistemos legitimumą bei projektuojant tendencingą viešąją nuomonę apie potencialių politinių iššūkių grėsmes valstybei. Lyginant 22 lentelės duomenis, akivaizdu, kad visų aptariamų valstybių režimai vienokiu ar kitokiu mastu riboja žodžio laisvę bei kontroliavo informaciją viešojoje erdvėje. Visgi panašu, kad sudėtingiausios sąlygos žiniasklaidai veikti yra Baltarusijoje. Nepaisant to, kad 2001-2002 m. matomi tam tikri pozityvūs informacijos sklaidos aspektai – sąlyginė žinių šaltinių įvairovė, dalinė kai kurių žiniasklaidos priemonių autonomija, paremiančių institucijų (NVO ir pan.) veikla, vėlesniais metais (ypač 2005-2006 m.) informacijos šaltinių veikla buvo smarkiai apribojama. Tad iš esmės Baltarusijos žiniasklaidą galima traktuoti kaip visiškai suvaržytą. Kiek kitokios žiniasklaidos veikimo sąlygos identifikuojamos Gruzijos atveju. Panašu, kad „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu šioje šalyje valstybė mažiausiai kontroliavo viešąją erdvę lyginant su Ukrainos ir Baltarusijos atvejais. Ypač aukšti žiniasklaidos profesionalumo ir žinių šaltinių įvairovės vertinimai paremiami sąlyginai aukštu (nedemokratiškos posovietinių šalių kontekste) žodžio laisvės rodikliu. Be to, akivaizdi žiniasklaidos nepriklausomumą bei profesionalumą palaikančių institucijų bei organizacijų gausa. Tuo tarpu Ukrainos žiniasklaidos laisvės vertinimai „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu yra mažiau optimistiški nei Gruzijos atveju. Konkrečiai galima išskirti ypač žemus informacijos šaltinių profesionalumo rodiklius, nusileidžiančius Gruzijos ir Baltarusijos atvejams. Tačiau 2003-2004 m. prieš pat „oranžinius“ įvykius situacija akivaizdžiai pagerėjo. Tam įtakos turėjo paremiančių institucijų, ypač NVO, parama, užtikrinusi žiniasklaidos priemonių finansinę autonomiją, o drauge – optimaliai išplėtusi žodžio laisvės ribas esamo režimo sąlygomis¹⁵⁸. Taigi iš esmės santykinai didesnė žiniasklaidos laisvė nuo valdžios kontrolės Gruzijos atveju bei prieš pat „spalvotuosius“ įvykius pagerėjusi Ukrainos žiniasklaidos padėtis suponuoja, kad šių šalių valdžios elitas nesugebėjo išlaikyti svarbių savo politinės galios bei įtakos skleidimo kanalų, be kurių politinius procesus, o būtent - iššūkius sistemai suvaldyti nėra įmanoma. Tuo tarpu visiškai priešinga situacija Baltarusijoje dar kartą patvirtina, kad valdžios aparato disponuojami neformalios galios resursai nemažėja, veikiau priešingai – yra nuolatos palaikomi ir stiprinami, taip minimizuojant režimo žlugimo tikimybę.

¹⁵⁸ Žr. IREX, *Media Sustainability Index Europe & Eurasia*, 2001-2008, <http://www.irex.org/programs/msi_eur/2006/georgia.asp>.

22 lentelė. Žiniasklaidos palaikymo laisvė posovietinėse šalyse

		2001	2002	2003	2004	2005	2006/2007	2008
Baltarusija	Žodžio laisvė	0.94	1.20	0.54	0.59	0.57	0.50	0.48
	Profesionali žurnalistika	0.93	1.30	1.25	0.86	0.78	0.81	0.89
	Žinių šaltinių įvairovė	1.30	1.50	0.93	0.70	0.54	0.67	0.74
	Nepriklausoma vadyba	1.29	1.52	0.90	0.89	0.69	0.78	0.82
	Paremišios institucijos	1.40	1.65	1.02	0.91	0.72	0.81	0.75
	VIDURKIS	1.17	1.43	0.93	0.79	0.66	0.71	0.74
Gruzija	Žodžio laisvė	1.87	1.82	1.98	2.36	2.31	2.73	2.16
	Profesionali žurnalistika	1.57	1.59	1.94	2.00	2.12	2.09	2.11
	Žinių šaltinių įvairovė	2.15	1.91	2.10	2.25	2.23	2.62	2.09
	Nepriklausoma vadyba	1.54	1.32	1.44	1.85	1.94	2.14	1.77
	Paremišios institucijos	1.97	1.89	2.34	2.26	2.55	2.42	2.23
	VIDURKIS	1.82	1.71	1.96	2.14	2.23	2.40	2.07
Ukraina	Žodžio laisvė	1.62	1.46	1.70	2.08	2.37	2.25	1.93
	Profesionali žurnalistika	0.90	1.01	1.25	1.52	1.99	2.06	1.66
	Žinių šaltinių įvairovė	1.46	1.21	1.60	1.81	2.20	2.34	2.16
	Nepriklausoma vadyba	1.51	1.50	1.99	2.24	2.26	2.83	2.15
	Paremišios institucijos	1.37	1.59	1.90	2.17	2.30	2.37	2.09
	VIDURKIS	1.37	1.35	1.69	1.96	2.22	2.37	2.00

Sėkmingo žiniasklaidos sistemos funkcionavimo objektai: 1) „žodžio laisvė“ – teisinių ir socialinių normų, saugančių ir skatinančių kalbos laisvę bei priėmimą prie viešos informacijos; 2) „profesionali žurnalistika“ – profesionalumo ir kokybės standartų atitikimas; 3) „žinių šaltinių įvairovė“ – patikimumo ir objektyvumo kriterijai; 4) „nepriklausoma vadyba“ – savarankiškas veikimas laisvos rinkos sąlygomis; 5) „paremišios institucijos“ – žiniasklaidos profesionalumą ir nepriklausomą veikimą paremianti aplinka.

Vertinimo sistema: (0-1) – nepalaikoma, nelaisva žiniasklaida; (1-2) – nepalaikoma mišri sistema, t. y. valstybė minimaliai atitinka sėkmingus žiniasklaidos funkcionavimo tikslus, tačiau yra akivaizdžių apribojimų bei kliūčių; (2-3) – beveik palaikoma žiniasklaida (kai matomi pozityvūs pokyčiai); (3-4) – palaikoma laisva žiniasklaida.

Šaltinis: IREX, *Media Sustainability Index Europe & Eurasia*, 2001-2008, žr.: <http://www.irex.org/programs/msi_eur/2006/georgia.asp>.

Apibendrinant neformaliąją posovietinių režimų funkcionavimo pusę, reikėtų pabrėžti, kad aptartieji veiksniai skirtingais atvejais nurodo tiek valdžios elito disponuojamų galios resursų mastą bei „svorį“ politinio stabilumo išlaikymui, tiek režimo pajėgumo bei efektyvumo ribas. Bet kuriuo atveju, neformalių galios resursų egzistavimas smarkiai riboja posovietinių režimų demokratizacijos perspektyvas.

3.2.2. Elito būklės pokyčių įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste

Posovietinių režimų analizė parodė, kad nepaisant valdančiojo elito pastangų konsoliduoti ir centralizuoti valdžią „savo rankose“, nagrinėjamuose posovietinių valstybių atvejuose pastebimi valdančiojo elito būklės skirtumai bei tam tikri reikšmingi jo galios pokyčiai „ikirevoliuciniu“ periodu (žr. 23 lentelę). Panašu, kad Baltarusijoje, Gruzijoje ir Ukrainoje susiformavo skirtingos sąlygų „iš viršaus“ konjunkčūros politinio pokyčio galimybės.

Baltarusijos atveju institucionalizuotas vienas galios centras iki 2006 m. prezidento rinkimų (ir po jų) palaipsniui stiprinamas. Formaliai plečiami prezidento įgaliojimai bei kompetencijos. Visos politinės institucijos pajungtos vykdomosios valdžios kontrolei, todėl savarankiško veikimo sąlygų neturi. Be kita ko, režimą palaiko prezidento disponuojami pakankamai neriboti neformalios galios išteklių. Gerai išvystytos, profesionalios, integruotos į politinę ir socialinę sistemas saugumo ir jėgos struktūros tarnauja kaip efektyvus represijų mechanizmas. Įtvirtinta stabili klasikinė (piramidinė) oligarchinė sistema centrinės valdžios kontrolei pajungia beveik visus šalies ekonominius resursus. Tuo tarpu žiniasklaida veikia kaip režimą legitimizuojantis propagandinis mechanizmas. Visos Baltarusijos politinio režimo galios institucijos veikia integruotai, papildydamos viena kitą – tai apsprendžia stiprėjančias valdžios elito galias ir minimizuoja iššūkių politinei sistemai tikimybę.

Tuo tarpu Gruzijoje „ikirevoliucinis“ režimas pasižymėjo politinės sistemos nestabilumu ir valdymo neefektyvumu. Konstituciškai įtvirtintas pusiau prezidentizmas sudarė sąlygas tam tikrai legislatyvinės valdžios autonomijai. Priešingai nei Baltarusijoje, E. Ševarnadzės bandymai konsoliduoti politinę galią buvo nesėkmingi, taigi formalios politinio „žaidimo“ taisyklės iš esmės „ikirevoliuciniu“ periodu nesikeitė. Be to, kitaip nei Baltarusijos atveju, Gruzijoje neformalios politinės galios institucijos buvo palyginti silpnos - režimas disponavo labai ribotais ekonominiais resursais, tik daline žiniasklaidos kontrole, saugumo ir jėgos struktūros buvo silpnos bei nepakankamai „sukibusios“ su valdžia. Akivaizdu, kad Gruzijos režimas, lyginant su kitais nagrinėjamaisiai posovietinių šalių atvejais, buvo pakankamai pažeidžiamas.

Ukrainoje, kiek kitaip nei Gruzijos atveju, politinė sistema „ikirevoliuciniu“ laikotarpiu buvo pakankamai stabili, pasižymėjusi gana nemažais valdžios pajėgumais kontroliuoti situaciją šalyje. Visgi, kaip ir Gruzijos atveju, konstituciškai atskirtos įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios kompetencijos sąlyginai ribojo prezidento dominavimą politinėje sistemoje. Nepaisant to, esminių formalių galios persiskirstymų tarp atskirų valdžios institucijų „ikirevoliuciniu“ periodu nebuvo. Tačiau Ukrainos atvejis išskirtinis tuo, kad nepaisant to, jog režimo elitas disponavo pakankamai dideliais neformalios politinės galios resursais, kurie buvo itin reikšmingi režimo palaikymo prasme, pernelyg didelė valdžios elito priklausomybė nuo neformalios politinės galios institucijų paramos veikiau ribojo nei užtikrino valdžios konsolidaciją ir centralizaciją. Kitaip sakant, Ukrainoje, priešingai nei Baltarusijos atveju, ekonominiai, prievartiniai ir kiti neformalios elito galios resursai nebuvo konsoliduoti bei integruoti vienoje politinės valdžios vertikalėje. Tai sąlygojo nuolatinio netikrumo būklę elito tarpe, o drauge – ir didesnes režimo pažeidžiamumo galimybes. Atitinkamai, skilus valdžios

elitui įvyko ir neformalių galios institucijų skilimas bei paramos politiniam elitui perskirstymas, kas visiškai išbalansavo „ikirevoliucinės” politinės sistemos veikimą.

23 lentelė. Valdžios elito galios pokyčiai „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste

	<i>POLITINIO „ŽAIDIMO“ TAISYKLĖS</i>	
	<i>FORMALIOS</i>	<i>NEFORMALIOS</i>
<i>BALTARUSIJA</i>	<p><u>Būklė</u> <i>Vykdomosios valdžios galios stiprinamos</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (3)</p>	<p><u>Būklė</u> <i>Valdžios elito galios „resursai“ didėjo</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (3)</p>
<i>GRUZIJA</i>	<p><u>Būklė</u> <i>Vykdomosios valdžios galios nekito</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (1-2)</p>	<p><u>Būklė</u> <i>Riboti režimo galios „resursai“ mažėjo</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (2)</p>
<i>UKRAINA</i>	<p><u>Būklė</u> <i>Vykdomosios valdžios galios nekito</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (1-2)</p>	<p><u>Būklė</u> <i>Dideli valdžios elito galios „resursai“ mažėjo</i></p> <p><u>Įvertinimas</u> (1)</p>

Pastaba: Lyginamasis Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos elito galios pokyčių įvertinimas atitinka 3 vietų skalę: 1 vieta – elito galios akivaizdžiai sumažėjo/nestiprėjo, 3 vieta – elito galios akivaizdžiai išaugo.

Šaltinis: lentelė sudaryta darbo autorės.

4. „Spalvotosios revoliucijos“: politinio pokyčio galimybių posovietinėse šalyse konceptualizavimas

XXI a. I deš. „spalvotųjų revoliucijų“ banga naujai aktualizavo demokratinio pokyčio galimybių posovietinėse šalyse svarstymus. Tačiau pažymėtina, kad „spalvotieji“ įvykiai patys savaime neimplikuoja demokratizacijos nė vienoje posovietinėje šalyje, susidūrusioje su didesnio ar mažesnio intensyvumo politinėmis įtampomis. Visgi, kol kas sudėtinga vertinti, ar šis „revoliucinis“ fenomenas apsiriboja NVS regiono valstybių judėjimu „posovietiškume“, ar jau galima kalbėti apie dalies posovietinių valstybių bandymus pereiti iš „posovietiškumo“. Bet kuriuo atveju, sėkmingi „spalvotųjų revoliucijų“ atvejai, kurių rezultatas - *įvykęs* dalinis pokytis valdžios elito sluoksnyje, iš esmės reiškia politinės sistemos atsivėrimą pokyčiui, kitaip sakant - demokratinio sistemos postūmio galimybę. Tačiau „revoliuciniam“ atsivėrimui būtina tam tikra kritinė politinė sąlygų pokyčiui konjunktūra, kurią šiame tyrime analizuojant tris skirtingus posovietinių šalių atvejus ir buvo siekiama apibrėžti.

Darbo pradžioje buvo keliami hipotezė, jog „spalvotąsias revoliucijas“ posovietinėse šalyse lėmė elito galios praradimas, tuo tarpu nei užsienio įtaka nei visuomenė nesuvaidino lemiamo vaidmens revoliucinių situacijų susidarymui. Šiai hipotezei patikrinti atlikto tyrimo rezultatai, susisteminti 24 lentelėje, gali būti eksplikuojami taip: jei šalies atvejui priskiriama „1 vieta“ kurio nors veiksnio kategorijoje, reiškia, kad to galimai „revoliucinio“ veiksnio įtaka pasireiškė stipriausiai lyginant su kitais dviem šalių atvejais, jei priskiriama „3 vieta“ – „revoliucinės“ įtakos nepastebėta. Tokia vertinimo sistema dalinai leidžia palyginti galimai pokytį skatinančių veiksnių įtaką trijų skirtingai „revoliucinių“ valstybių atvejams.

Taigi, kaip rodo 24 lentelė ir absoliučiai dominuojantys „3 vietos“ įverčiai, Baltarusijos atvejis pasitvirtina kaip labiausiai neįtakojamas šiame darbe nagrinėtų galimai revoliucinę situaciją skatinančių veiksnių. Tyrimas parodė, kad visose „revoliucinių“ priešasčių grupėse Baltarusija juda priešinga – užsidarymo, apsisaugojimo, atsiribojimo nuo pokytinių įtakų - kryptimi. Visgi panašu, kad pagal visuomenės būklės analizę, Baltarusija neužima „blogesnių“ pozicijų nei sėkmingų „spalvotųjų revoliucijų“ atvejai – socio-ekonominių įtampų atžvilgiu Baltarusijos situacija atitinka Ukrainos atvejį, o pagal vertybinius pokyčius socialiniame lygmenyje diferencijuoti trijų skirtingai „revoliucinių“ atvejų apskritai negalima – nė vienos šalies visuomenėje reikšmingų pokyčių neįvyko. Tai suponuoja išvadą, kad visuomenės būklė nėra „revoliucijas“ paaiškinantis veiksnys. Tuo tarpu įvertinant tai, kad daugelis klasikinių

revoliucijos teorijų autorių pabrėžia,¹⁵⁹ jog revoliucines situacijas neretai apsprendžia būtent veiksniai „iš apačios“, reikėtų detaliau pagrįsti minėtą tyrimo išvadą.

**24 lentelė. Pokyčių įvertinimas „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste:
Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos atvejai**

	VIDAUS VEIKSNIAI				UŽSIENIO VEIKSNIAI (ryšys su Vakarais)				REZULTATAS
	Elito pokyčiai		Visuomenės pokyčiai		Ekonominis ryšys	Geopolitinis ryšys	NVO ryšys	Socialinis ryšys	
	Formaliūs pokyčiai	Neformaliūs pokyčiai	Socio-ekonominės įtampos	Vertybinių nusivylimas					
UKRAINA	1-2	1	2-3	1-3	1-2	1	1	1	<i>Dalinis valdžios elito pokytis įvyko</i>
GRUZIJA	1-2	2	1	1-3	1-2	2	2	2	<i>Dalinis valdžios elito pokytis įvyko</i>
BALTARUSIJA	3	3	2-3	1-3	3	3	3	3	<i>Valdžios elito pokyčio neįvyko</i>

Pastaba: Lyginamieji Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos vertinimai atitinka 3 vietų skalę kiekvienoje nepriklausomų kintamųjų grupėje:

[Elito pokyčiai]: 1 vieta – valdžios elito politinė galia akivaizdžiai susilpnėjo/nesustiprėjo; 3 vieta – valdžios elito galia akivaizdžiai sustiprėjo.

[Visuomenės pokyčiai]: 1 vieta – ryškiausias įtampos/nepasitenkinimas lyginant su kitomis dviem valstybėmis, 3 vieta – mažiausiai įtampos/nusivylimo lyginant su kitomis dviem valstybėmis.

[Ryšys su Vakarais]: 1 vieta – stipriausias lyginant su kitomis dviem valstybėmis; 3 vieta – silpniausias lyginant su kitomis dviem valstybėmis.

Šaltinis: lentelė sudaryta darbo autorės.

¹⁵⁹ Žr. Ch. Tilly, T. Gurr ir kt.

Kaip visuomenės būklės analizė parodė, nagrinėjamosiose šalyse „ikirevoliuciniu“ periodu visgi būta tam tikrų įtampų socialiniame lygmenyje, kurias didžia dalimi lemia socio-ekonominės problemos (ypač Gruzijos atveju – „1 vieta“, žr. 24 lentelė) bei iš to kylantis visuomenės nusivylimas valdžios veiksmais bei politinės sistemos veikimu. Tačiau kaip rodo tyrimas – nepaisant gana ryškaus nepasitenkinimo politine situacija, posovietinės visuomenės nėra linkusios bandyti inicijuoti politinių pokyčių šalyje – aktyvesnio pilietinio vaidmens paskatas nusveria stabilumo, tvarkos, saugumo, palaipsninių, bet ne radikalių reformų poreikiai bei suvokimas, kad nieko negalima pakeisti dėl didelio atotrūkio tarp visuomenės ir elito. Negana to, kaip jau buvo užsiminta, šios visuomenės būklės charakteristikos būdingos tiek sėkmingų, tiek nesėkmingų „spalvotųjų revoliucijų“ šalims. Tuo tarpu, atlikta analizė parodė, kad Baltarusijos, Gruzijos ir Ukrainos visuomenių negalima diferencijuoti pagal palankumą demokratinėms vertybėms ir autoritarinėms nuostatomis – nei vienu atveju neaptiktas ryšys, tarp demokratinų nuostatų stiprumo/silpnumo ir autoritarinių – silpnumo/stiprumo. Tai paaiškina tiek nagrinėjamų valstybių istorinė praeitis (demokratinės praktikos nebuvimas), tiek jau pakankamai ribotas posovietinių visuomenių ryšys su Vakarais (išskyrus nebent Vakarų Ukrainos gyventojus). Tad galima teigti, kad revoliucinių situacijų kontekste (ypač turint omenyje sėkmingus Gruzijos ir Ukrainos „spalvotuosius“ atvejus) neįvyko jokių reikšmingų pokyčių posovietinės visuomenės lygiu, kas leistų manyti, jog spaudimas „iš apačios“ turėjo didelės įtakos pokyčiams valdžios elito tarpe. Taigi išvada, jog visuomenės lygmens veiksnių negalima laikyti „revoliuciniais“, patvirtina vieną šalutinių šio tyrimo hipotezių.

Tuo tarpu vertinant galimai pokytį paskatinusių kitų veiksnių įtaką, situacija aiškesnė ta prasme, kad pagal 24 lentelės duomenis akivaizdžiai matome, jog „spalvotosios revoliucijos“ įvyko ten, kur valstybės buvo santykinai „atviresnės“ Vakarų įtakai ir kur įvyko elito būklės pokyčių. Tačiau užsienio ir elito veiksnių įtakos įvertinimai tiek Ukrainos, tiek Gruzijos atveju neleidžia spręsti, kuri šių veiksnių grupė buvo svarbesnė revoliucinės situacijos susidarymui. Panašu, kad „revoliucinius“ pokyčius abiejose šalyse apsprendė abiejų veiksnių sąveika.

Aišku, reikia pripažinti, kad tyrimas parodė tam tikrų ryškių Vakarų ryšio su posovietinėmis valstybėmis ribotumą. Pavyzdžiui, nepaisant sparčiai besiplėtojančių Vakarų ir „revoliucinių“ posovietinių valstybių ekonominių bei politinių santykių, šis ryšys išlieka asimetrinis ir suvaržytas, tuo tarpu santykių pažanga didžia dalimi priklauso nuo pačių posovietinių valstybių pastangų ir iniciatyvumo. Be to, vien šių šalių pastangų nepakanka siekiant didesnio „suartėjimo“ su Vakarais – dvišalį dialogą komplikuoja Europos valstybių neryžtingumas, tarpusavio nesutarimai, strateginiai kaštų ir naudos skaičiavimai, įvertinat savo darbotvarkės

kompleksiškumą ir, žinoma, santykių su Rusija klausimą. Tuo tarpu, tarp visų užsienio veiksnių bei Vakarų įtakos kanalų bene didžiausią „demokratizuojantį potencialą“ turi nevalstybiniai veikėjai (NVO), priešingai nei valstybės, gebantys tikslingai „iš išorės“ įsitraukti į posovietinių valstybių vidaus procesus. Kita vertus, silpniausias išlieka socialinis ryšys tarp Vakarų ir NVS valstybių visuomenių. Tai rodo, kad pagrindinės „demokratizuojančio“ Vakarų poveikio kryptys apsiriboja kontaktais elito lygiu. Taigi, nepaisant to, kad JAV ir ES įtaka aptariamų posovietinių valstybių plėtrai reiškiasi įvairiais kanalais bei skirtingomis kryptimis, Vakarų struktūrų susidomėjimas demokratizacijos procesais posovietinėse šalyse yra sąlyginis. Kita vertus, minėtieji aspektai nors ir atskleidžia Vakarų vaidmens trūkumus, tačiau tenka pripažinti, kad iš esmės palyginamai pasverti Vakarų įtaką santykyje su kitais „revoliuciniais“ veiksniais, kaip šiuo atveju – elito lygmens pokyčiais, - nėra įmanoma. O tai neleidžia vienareikšmiškai teigti, kad užsienio įtaka neapsprendžia revoliucinės situacijos susidarymo. Tad dėl visų aukščiau išvardytų priežasčių negalima nei patvirtinti nei atmesti antrosios šalutinės šio tyrimo hipotezės.

Atskirai vertinant elito lygmens pokyčių įtaką revoliucinės situacijos susidarymui, matome, kad „ikirevoliuciniu“ periodu sėkmingų „spalvotųjų revoliucijų“ atveju formalių politinės sistemos pokyčių neįvyko, t. y. nebuvo formalių kliūčių valdžios elito kaitai ir pati institucinė sąranga sudarė tam tikras sąlygas politinėms įtampoms bei politinės konkurencijos praktikoms, ir (kas labai svarbu) - sumažėjo valdžios elito neformalios galios resursai. Tuo tarpu nesėkmingos „spalvotosios revoliucijos“ atveju, revoliucinė situacija nesudarė ir jokių pokyčių neįvyko, nes tiek formalios politinio „žaidimo“ taisyklės buvo keičiamos stiprinant prezidento statusą politinėje sistemoje, tiek konsoliduojami „vienose rankose“ bei „formalizuojami“ neformalios galios resursai. Be to, „spalvotųjų“ atvejų analizė parodė, kad revoliucinės situacijos susidarymui svarbus valdžios elito skilimas – iššūkis „iš viršaus“. Nesėkmingas bandymas įvykdyti „spalvotąją revoliuciją“ Baltarusijoje indikuoja, kad iššūkis režimui kilo „iš apačios“ - opozicijos lyderiai nepriklausė režimo jėgoms, t. y. neturėjo sąlyčio su pagrindiniais politinės galios resursais. Visi šie pastebėjimai leidžia teigti, kad iššūkiams „iš viršaus“ yra labai reikšmingi politinio pokyčio galimybės posovietinėse šalyse, tačiau tai, kad tyrimas neleido nei patvirtinti nei atmesti šalutinės užsienio veiksnių hipotezės, leidžia tik dalinai patvirtinti pagrindinę šio darbo hipotezę – kad „spalvotąsias revoliucijas“ apsprendžia būtent elito būklės pokyčiai, o tiksliau sakant – sumažėję valdžios elito politinės galios resursai.

Kitas svarbus šio tyrimo pastebėjimas – Gruzija daugelyje kategorijų užima „2 vietą“, kai tuo tarpu Ukraina pagal išskirtų veiksnių „revoliucinę“ įtaką (vertinant elito (valstybės) ir užsienio veiksmus) beveik visose kategorijose „pirmauja“. Tai reikštų, kad Gruzija daugeliu atvejų buvo

blogesnėje situacijoje „revoliucijai“ įvykti nei Ukraina, tačiau visgi – „revoliucija“ šioje šalyje įvyko. Tad negalima išskirti, kuris sėkmingas „revoliucinis“ atvejis revoliucinės situacijos susidarymo prasme buvo pranašesnis. Taigi, viena vertus - tyrimas leidžia nustatyti, kokiomis sąlygomis esant revoliucinė situacija negali susidaryti (tai rodo Baltarusijos pozicija „3 vietoje“, žr. 24 lentelė), tačiau kita vertus – negalime tiksliai atsakyti, kokie veiksniai lemia, jog „revoliucijos“ tikrai įvyks. Be to, sutinkant su tyrimo išvadomis, kad tiek elito galios pokyčiai, tiek užsienio įtaka reikšmingai prisidėjo prie revoliucinės situacijos susidarymo, negalima įvertinti, kokia kritinė kiekvieno šio veiksnio „masė“ yra reikalinga, kad „spalvotoji revoliucija“ įvyktų. Tuo tarpu reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Gruzijos atveju socio-ekonominės įtampos visuomenės lygmenyje visgi galėjo taip pat reikšmingai prisidėti prie revoliucinės situacijos susidarymo šioje šalyje. Visa tai riboja „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo galimybes.

Panašu, kad trijų atvejų analizės nepakanka, siekiant prieiti tikrai patikimų išvadų – tam reikia analizuoti bei lyginti didesnę atvejų skaičių. Tačiau ne mažiau svarbu yra tai, kad kaip rodo tyrimas ir jo rezultatų suvestinė 24 lentelėje - galima santykinai įvertinti tam tikrus veiksnius ir jų įtaką skirtingų šalių atvejais, t. y. – lyginimas pagal valstybes įmanomas (ypač jei nagrinėjami skirtingai sėkmingi atvejai); tačiau daugiau keblumų kyla, kai bandome šiuos veiksnius palyginti tarpusavyje, kitaip sakant – lyginimas pagal veiksnius yra tik dalinai įmanomas. Viena to priežasčių galėtų būti tai, kad šiame tyrime nepriklausomais kintamaisiais laikytus „revoliucinius“ veiksnius visgi gali sąlygoti ir įtakoti kiti veiksniai. Tiksliau tariant – visi nagrinėti galimai „spalvotąsias revoliucijas“ skatinantys veiksniai veikia komplementiškai – papildydami ir paskatindami vieni kitus. Todėl tam tikrais atvejais sunku, o gal net ir neįmanoma nustatyti, kas – kieno yra priežastis (pavyzdžiui, ar Vakarų investicijų ateina daugiau dėl to, kad Vakarai nori remti autoritarinių režimų „spaudžiamas“ visuomenes, ar kaip tik – režimo poslinkis keistis duoda „signalą“ Vakarams investuoti daugiau ir pan.). Visa tai komplikuoja vertinimą - kurios priežastys iš viso veiksnų komplekto turėjo didžiausios įtakos įvykusiam politiniam pokyčiui, o kurios – yra tam tikrų susiklosčiusių sąlygų pasekmė.

Be to, „spalvotųjų revoliucijų“ ir apskritai - pokytinių procesų posovietinėse šalyse analizę komplikuoja ne tik veiksnų kompleksiskumas, bet ir pačių veiksnų bei jų įtakos pobūdis. Kaip jau iš esmės buvo pastebėta, išorinių veikėjų įtaka yra sunkiai „pamatuojama“ ir apibrėžiama dėl jos latentiskumo, difuzinio ir dažniausiai netiesioginio pobūdžio. Taip pat prie „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo problemų galima priskirti ir tai, kad ne visus veiksnius, atsižvelgiant į labiau autoritarinių posovietinių šalių specifiką, galima tiksliai išmatuoti. Akivaizdu, kad neformalios politinio „žaidimo“ taisyklės bei šiame tyrime analizuoti posovietinio valdžios elito

santykiai su verslo grupėmis, jėgos struktūromis ir kt. institucijomis nėra realiai pamatuojami, o daugiau numanomi. Problema - patikimos statistikos trūkumas.

Taigi, įvertinus aukščiau aptartus „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo ribotumus, galima daryti išvadą, kad revoliucinės situacijos posovietinėse šalyse, kurių rezultatas – įvykęs dalinis valdžios elito pasikeitimas, yra sąlygojamos įvairių priežasčių, tarp kurių reikšminga vieta tenka Vakarų įtakai, pačiai valstybės būklei, elito galios pokyčiams. Tuo tarpu, įvertinti, kas turėjo didžiausios įtakos „spalvotosioms revoliucijoms“ – elito ar užsienio veiksniai, vienareikšmiškai (remiantis tyrimo rezultatais) negalima. Galima numanyti, kad posovietinio politinio pokyčio galimybių struktūroje elito lygmens pokyčiams – valdžios elito skilimui ir politinės galios (ypač neformalios) resursų sumažėjimui - iš tiesų tenka labai svarbus vaidmuo. Tačiau „spalvotųjų revoliucijų“ rezultatai galimai apsprendė skirtingos minėtų elito ir užsienio lygmens veiksmų sąveikos. Tuo tarpu „ikirevoliuciniu“ periodu posovietinės visuomenės būklės panašumai skirtingai sėkmingų „revoliucijų“ atvejais bei nepastebėtas reikšmingas visuomenės pokytis sėkmingais „spalvotais“ atvejais suponuoja, kad masių vaidmuo „spalvotųjų“ įvykių kontekste yra labai sąlyginis, todėl ribotas.

IŠVADOS

Šiame darbe nagrinėjamas pastarojo dešimtmečio „spalvotųjų revoliucijų“ reiškiny s ir konceptualizuojamos politinį pokytį – dalinį valdžios elito pasikeitimą - sąlygojančios priežastys posovietinėse šalyse. Pagrindinis dėmesys skiriamas pokytinius procesus skatinančių vidaus bei išorės veiksnių analizei trimis posovietinių valstybių - Gruzijos, Ukrainos ir Baltarusijos - atvejais, tarp kurių pirmosios dvi šalys - sėkmingų „spalvotųjų revoliucijų“ pavyzdžiai, tuo tarpu Baltarusijos atveju revoliucinė situacija nesusidarė. Įvertinus nagrinėjamų posovietinių valstybių ryšius su Vakarais, visuomenės bei elito būklę „spalvotųjų revoliucijų“ kontekste bei pastebėjus tam tikrus posovietinių revoliucinių situacijų teorizavimo ribotumus, sąlyginai palyginama šių veiksnių įtaka revoliucinės situacijos susidarymui ir apibrėžiamos posovietinės politinės sistemos atsivėrimą pokyčiui apsprendžiančios sąlygos. Į tyrimą neįtraukiami „porevoliucinių“ situacijų, kitaip - „spalvotųjų revoliucijų“ pasekmių vertinimai, - apsiribojama revoliucinių situacijų, kurių rezultatas – įvykęs dalies valdžios elito pokytis, priežasčių aiškinimu. Tačiau kai kurie pastebėjimai leidžia daryti tam tikras prielaidas ir apie tolesnes nagrinėjamų šalių demokratizacijos perspektyvas.

Atliktas tyrimas suponuoja šias išvadas:

1. Skirtingai sėkmingų „revoliucinių“ bandymų pavyzdžiai rodo, kad posovietinių valstybių politinės sistemos varijuoja sąlygų politiniam pokyčiui įvykti prasme ir yra ne vienodai pažeidžiamos iššūkių. Tačiau politinį pokytį vienur paskatinusias, kitur – apribojusias priežastis galima paaiškinti remiantis bendra posovietiniams atvejams politinio pokyčio galimybių struktūra. Tai suponuoja „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo galimybes.
2. Revoliucinių situacijų posovietinėse šalyse susidarymui reikšmingos įtakos turi elito būklės pokyčiai, tiksliau tariant – valdžios elito nusilpimas ir susiskaldymas. Iššūkiams „iš viršaus“ – riboti ir/ar sumažėję politinės galios resursai, apspręsti posovietinėse šalyse nusistovėjusių formalių ir neformalių politinio „žaidimo“ taisyklių – sudaro prielaidas politinei kovai dėl valdžios, o ši - atveria politinio pokyčio galimybes.
3. Sėkmingų „revoliucijų“ šalys turėjo artimesnių ir intensyvesnių ryšių su Vakarais lyginant su nesėkmingu „revoliuciniu“ atveju. Tai leidžia tvirtinti, kad išorės veiksniai taip pat reikšmingai prisideda prie revoliucinės situacijos susidarymo posovietinėse šalyse. Tačiau įvertinant tai, kad vienodai sėkmingos „revoliucijų“ šalys skirtingai pirmavo santykiuose su Vakarais, galima manyti, jog nėra aišku, kokia kritinė šio veiksnio „masė“ reikalinga, kad „revoliucija“ įvyktų.

4. Posovietinių visuomenių būklė rodo, kad nors socialiniame lygmenyje ir yra tam tikrų įtampų bei nepasitenkinimo (ypač Gruzijos atveju), tačiau „revoliucinių“ potencialą „iš apačios“ apriboja tai, kad visuomenės nėra angažuotos radikalioms permainoms ar nusiteikusios bandyti inicijuoti politinį pokytį – ši situacija sėkmingų „revoliucijų“ atvejais iki lemtingų rinkimų reikšmingai nepasikeitė. Tai leidžia manyti, kad visuomenės veiksniai nepaaiškina „spalvotųjų revoliucijų“, o tai tuo pačiu riboja prielaidas apie įvykusių pokyčių tęstinumą.
5. Labiausiai „spalvotąsias revoliucijas“ paaiškinančių elito lygmens pokyčių ir užsienio veiksnių analizė skirtingai „revoliuciniais“ atvejais leidžia apibrėžti sąlygas revoliucinei situacijai susidaryti ribojančias priežastis, tačiau neleidžia tiksliai nustatyti, kuris šių veiksnių labiausiai lemia tai, kad „spalvotoji revoliucija“ visgi įvyks. Be to, tam, kad revoliucinė situacija šalyje susidarytų skirtingais valstybių atvejais reikalinga skirtinga šių veiksnių kritinė „masė“, kurios bendruoju lygmeniu apibrėžti negalima.
6. „Spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo galimybes riboja revoliucinės situacijos priežasčių kompleksiskumas - vieni veiksniai gali sąlygoti kitus ir ne visais atvejais galima nustatyti, kuris nagrinėjamų veiksnių yra labiausiai „nepriklausomas“ bei turėjo didžiausios įtakos revoliucinės situacijos susidarymui. Be to, tam tikrų veiksnių ir jų įtakos pobūdis (pavyzdžiui, posovietinių režimų nedemokratinės valdymo specifikos bei užsienio įtakos „matavimo“ keblumai) suponuoja labai sąlyginius, daugiau numanomus įvertinimus.

Atsižvelgiant į tyrimo išvadas, o ypač - pastebėtus „spalvotųjų revoliucijų“ teorizavimo ribotumus, atlikta analizė dalinai patvirtina darbo pradžioje keltą hipotezę, jog „spalvotąsias revoliucijas“ posovietinėse šalyse apsprendė valdančiojo elito galios praradimas. Viena vertus, patvirtinama viena antrinių darbo hipotezių - reikšmingų pokyčių socialiniame lygmenyje neįvyko, todėl visuomenės vaidmuo revoliucinės situacijos susidarymui posovietinėse šalyse yra ribotas. Kita vertus, tyrimo rezultatai rodo, kad negalima vienareikšmiškai tvirtinti, jog išoriniai veiksniai (Vakarų vaidmuo) negalėjo apspręsti politinės sistemos atsivėrimo pokyčiui ir įvykusio dalies valdžios elito pasikeitimo. Todėl tai neleidžia nei patvirtinti nei atmesti kitos antrinės šio darbo hipotezės. Taigi, elito lygmens pokyčių negalima laikyti pagrindiniu revoliucines situacijas posovietinėse šalyse sąlygojančiu veiksnium, - panašu, kad lemiamos įtakos „spalvotųjų revoliucijų“ sėkmei turi tam tikra elito ir išorės veiksnių sąveika. Tai posovietinių revoliucinių situacijų teorizavimo galimybes susiaurina iki pokyčių galimybes ribojančių sąlygų įvertinimo.

Šiame magistro darbe atliktas tyrimas bei bandymai konceptualizuoti politinio pokyčio posovietinėje erdvėje galimybes yra reikšmingi ta prasme, kad analizuojama ir sąlyginai

vertinama įvairių veiksnių įtaka posovietinės revoliucinės situacijos susidarymui. Tuo tarpu skirtingų atvejų analizė leidžia nustatyti, kurie veiksniai visgi turėjo reikšmingos įtakos įvykusiam politiniam pokyčiui, o kurie - tik dalinai prisideda prie „spalvotųjų revoliucijų“ aiškinimo. Be kita ko, šiame magistro darbe pasiūlomi ganėtinai patikimi sąvokų apibrėžimai, ribojant spekuliaciją „spalvotųjų revoliucijų“ sėkmių ir nesėkmių vertinimais. Panašu, kad posovietiniai „spalvotųjų revoliucijų“ atvejai nors ir reflektuoja reikšmingus pokytinius procesus posovietinėje erdvėje, t. y. – politinių sistemų atsivėrimo pokyčiams galimybes, tačiau rezultatas – įvykęs dalinis valdžios elito pasikeitimas - savaime neimplikuoja aptariamo regiono šalių demokratizacijos. Tai patvirtina posovietinės visuomenės charakteristikos bei neformalių valdžios elito galios resursų egzistavimas. Kita vertus, dėl posovietinių pokytinių procesų kompleksiško, plataus tyrimo lauko tiek atvejų įvairovės, tiek galimų pokyčius skatinančių ir ribojančių veiksnių prasme, šį darbą galima vertinti savotiška atspirtimi tolesniems posovietinės erdvės tyrinėjimams, mėginant nustatyti atskirų režimų „atsparumo“ pokyčiams silpnąsias vietas.

SUMMARY

This analysis is aimed to provide a more comprehensive approach towards this century's "coloured revolutions", which have taken place in Georgia (2003), Ukraine (2004) and then moved to other post soviet countries. Obviously, this conspicuous and epidemic phenomenon proved an existing political viability in the slow-moving transitional countries. But still, it is not clear if this post soviet styled political instability reflects anything more than a tremor without long lasting democratic effects to future political and social developments of CIS countries.

The author observes an existing academic confusion while trying to define "colour" events and evaluate the prospects of such kind of "democratic breakthrough" in CIS. Therefore, avoiding any miscalculations in this analysis, "coloured revolutions" are defined as revolution situations without revolution outcomes. That means, the success of "colour" events is limited to the cases where partial change of ruling elite has taken place. "Post colour" political developments are not taken into the account.

The author selects three different cases – Georgia and Ukraine (two examples of successful "colour" change) and Belarus (the case of failed "revolution"). The main aim of these cases' analysis is to define and examine factors which cause high-degree of political instability and partial political changes in elite level and try to explain why the same kind of revolution situation does not evolve in other countries of the region. The analysis consists of three stages – (1) the evaluation of foreign influence; (2) the search of the post soviet society's role; (3) the analysis of a state and power of ruling elite. The results of this three-case and multi-level investigation help in defining the structure of post soviet political change possibilities.

The main findings of the analysis are as follows:

1. The societies didn't experience any significant changes before "colour" events. So that, the role of the mass was very limited in the context of post soviet political change.
2. The role of the West was very important for political developments of post soviet states. Contrary to Belarus, the successful "colour" states – Ukraine and Georgia – were used to develop fairly close ties with US and EU through different economic, geopolitical, NGO's channels. So that, foreign influence can partly explain the "colour" success.
3. One of the main factors determining revolution situations in post soviet states is the change in power resources of the ruling elite. This change enables political struggle between divided elite groups and till then being rather closed political system opens for political change.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Adelman, Irma, Cynthia Taft Morris, „An Econometric model of socio-economic and political change in underdeveloped countries“, *The American Economic Review*, Vol. 58, No.5, 1968, 1184-1218.
2. Anderson, James H., David S. Bernstein, Cheryl W. Gray, *Judicial Systems in Transition economies: Assessing the Past, Looking to the Future*, The World Bank, 2005.
3. Andriole, Stephan J., Gerald W.Hopple, *Revolution and Political Instability: Applied Research Methods*, London, 1984, 15.
4. Bayramov, Vugar, „Globalization and Inequality in CIS Countries“, *Center for Economic and Social Development (CESD)*, Azerbaijan, 2008, <http://www.networkideas.org/ideasact/Jun07/Beijing_Workshop_07/Vugar_Bayramov.ppt>, [žiūrėta 2008 05 07].
5. Baltarusijos statistikos ir analizės ministerija, žr.: <<http://www.belstat.gov.by>> .
6. Baltarusijos užsienio reikalų ministerija, žr. <<http://www.mfa.gov.by/en/>>.
7. Barkov, Valeriy, „Contradictions in the Development of Civil Society in Ukraine“, *Beyond Recognition? Ukraine and Europe after the Orange Revolution*, red. Geir Flikke, Sergiy Kisselyov, Norwegian Institute of International Affairs, 2006.
8. *Belarus: Reform Scenarios*, red. Ruta Vainiene, Elzbieta Klokowska, Josef Ploskonka, Vladislav Romanov, Stefan Batory Foundation, Warsaw, 2003, 308, <http://www.batory.org.pl/doc/wybor_a.pdf>, [žiūrėta 2008 03 26].
9. Binnedijk, Anika Locke, Ivan Marovic, „Power and persuasion: Nonviolent strategies to influence state security forces in Serbia (200) and Ukraine (2004)“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 411-429.
10. Boerzel, T.Risse, „When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change“, *European Integration Online Papers*, Vol. 4, No. 15, 2000, <<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000/015.htm>>, [žiūrėta 2007 12 08].
11. Bunce, Valerie J., Sharon L. Wolchik, „International diffusion and postcommunist elector“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 283-304.
12. Bunce, Valerie, Sharon L. Wolchik, „Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia“, *Transnational and National Politics in Postcommunist Europe*, 2006, <http://sitemaker.umich.edu/comparative.speaker.series/files/bunce_american_democracy_promotion.pdf>, [žiūrėta 2007 05 11].
13. Carothers, Thomas, „Promoting Democracy and Fighting Terror“, *Foreign Affairs*, 2003, <<http://www.foreignaffairs.org/20030101faessay10224/thomas-carothers/promoting-democracy-and-fighting-terror.html>>, [žiūrėta 2007 11 25].
14. Chaulia, Sreeram, „Democratization, NGO's and „colour revolutions“, *Open Democracy*, 2006-01-19, <http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/colour_revolutions_3196.jsp>, [žiūrėta 2007 06 15].

15. *CIFP: Country Indicator for Foreign Policy*, žr.: <<http://www.carleton.ca/cifp/>>.
16. *Communication from the Commission to the Parliament and the Council: Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007*, Commission of the European Communities, Brussels, 2008 04 03, COM(2008) 164, žr. <<http://www.delgeo.ec.europa.eu/en/press/lover.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 28].
17. *Constitutional Watch: Georgia, East European Constitutional Review*, Volume 6, No. 2-3, 1997, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol6num2/constitutionwatch/georgia.html>>, [žiūrėta 2008 05 12].
18. *Constitutional Watch: Ukraine, East European Constitutional Review*, 2000, <<http://www.law.nyu.edu/eecr/vol9num4/constitutionwatch/ukraine.html>>, [žiūrėta 2008 05 14].
19. D'Anieri, Paul, „Explaining the Success and Failure of Post-communist revolutions“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 331-350.
20. D'Anieri, Paul, „Explaining the success and failure of post-communist revolutions“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 331-350.
21. Devdariani, Jaba, „Georgia: Rise and Fall of the Facade Democracy“, *Democratizatsiya*, 2004, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200401/ai_n9358373>, [žiūrėta 2008 04 26].
22. Diamond, Larry J., „Thinking About Hybrid Regimes“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002 04, 21-35.
23. *Economic Survey of Europe*, „Poverty in Eastern Europe and the CIS“, No. 1, 2004, 163-176, <<http://www.unece.org/ead/pub/041/041c7.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 11].
24. Emerson, Michael, G. Noutcheva, *Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation*, CEPS Working Document No. 214, CEPS, Brussels, 2004, 30, žr. <http://iis-db.stanford.edu/pubs/20744/Europeanisation_and_dem>, [žiūrėta 2007 05 14].
25. Fairbanks, Charles H., „Revolution Reconsidered“, *Journal of Democracy*, 2007, Vol. 18, No. 1, žr. <<http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis.html>>, [žiūrėta 2007 05 14].
26. *Freedom House* 1994-2007 m. ataskaita „Freedom in the World“, žr. <<http://www.freedomhouse.org/>>.
27. *Freedom House*, „The Worst of the Worst: The World's Most Repressive Societies“, žr.: <www.freedomhouse.org/template.cfm?page=138&report=40>.
28. Freizer, Sabine, „The Pillars of Georgia's Political Transition“, *Open Democracy*, 2004 02 12, <http://www.opendemocracy.net/democracy-caucasus/article_1732.jsp>, [žiūrėta 2008 05 10].
29. *From Disintegration to Reintegration: Eastern Europe and the Former Soviet Union in International Trade*, red. Harry G. Broadman, The World Bank, USA, Washington, 2005, 444.

30. Fukuyama, Francis, Michael McFaul, „Should Democracy Be Promoted or Demoted?“, *The Washington Quarterly*, 2007 08, <http://www.thewashingtonquarterly.com/08winter/docs/08winter_fukuyama.pdf>, [žiūrėta 2008 01 15].
31. Fuller, Liz, „Shevardnadze resignation resolves constitutional deadlock“, *RFE/RL Caucasus Report*, 6 (41), 2003, <<http://www.rferl.org/reports/caucasus-report/2003/11/41-241103.asp>> [žiūrėta 2007 12 04].
32. *Georgia Investment Guide: Economic Overview*, <http://www.investmentguide.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=>, [žiūrėta 2007 05 14].
33. Gerard, Roland, „Understanding Institutional Change: Fast-Moving and slow-Moving Institutions“, *Studies in Comparative International Development*, 2004, 38, <<http://www.econ.berkeley.edu/~groland/pubs/gr3.pdf>>, [žiūrėta 2007 04 30].
34. Goldstone, Jack A., *Revolutions: theoretical, comparative, and historical studies*, Belmont: Thomson Wadsworth, 2003.
35. Gurr, Ted Robert, „The Revolution – Social-Change Nexus: Some Old Theories and New Hypotheses“, *Comparative Politics*, Vol. 5, No. 3, 1973, 359-392.
36. Hale, Henry E., „Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 305-329.
37. *Index of Economic Freedom*, žr. The Heritage Foundation, <<http://www.heritage.org/Index/>>.
38. *Yearbook of Georgia Statistics Department* (2007), žr. <www.statistics.ge/index.php?plang=1>, [žiūrėta 2008 02 26].
39. JAV Nacionalinė saugumo strategija (2002), žr. <<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>>, [žiūrėta 2008 03 02].
40. JAV Valstybės departamento Europos ir Eurazijos reikalų biuras, žr. <<http://www.state.gov>>.
41. *Judicial Reform Index for Georgia (2005)*, žr.: <http://www.abanet.org/rol/publicns/judicial_reform_index.shtml>.
42. *Judicial Reform Index for Ukraine (2001)*, žr.: <http://www.abanet.org/rol/publicns/judicial_reform_index.shtml>.
43. Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisijos Statistikos departamentas, žr.: <<http://www.unece.org/stats/.htm>>.
44. Jungtinių Tautų Prekybos statistikos duomenų bazė (*COMTRADE*), žr. <<http://comtrade.un.org/>>, [žiūrėta 2008 02 26].
45. Kalandadze, Katya, Mitchell A. Orenstein, „Electoral Protests and Demokratization: Beyond the Color Revolutions“, 2006, <<http://www.maxwell.syr.edu/campbell/programs/sawyer/papers/SLAPP%2006-07/Kalandadze.pdf>>, [žiūrėta 2007 09 27].

46. Karpia, Marka, *Migration Challenges in the European Union's Eastern Neighbourhood*, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2007.
47. Kirkpatrick, Jeane J., „Politics and the New Class“, *Society*, 2, 1998 01/02, <<http://web5.epnet.com/citation.asp>> [žiūrėta 2007 10 23].
48. Kohli, Atul, „Can Democracies Accommodate Ethnic Nationalism? Rise and Decline of Self-Determination Movements in India“, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 56, No.2 (May, 1997) 325-344.
49. Kuzio, Taras, „Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Post-Communist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave“, *Georgia Washington University*, 2007, <http://www.utoronto.ca/jacyk/Kuzio_Co>, [žiūrėta 2006 05 04].
50. Kuzio, Taras, „National identity and civil society in Ukraine: explaining the Yushchenko phenomenon“, RFE/RL Newslines, 19, 2002 01 30, <<http://www.taraskuzio.net/media/yushchenko.pdf>>, [žiūrėta 2006 05 04].
51. Kuzio, Taras, „Regime Type and Politics in Ukraine under Kuchma“, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 38, Issue 2, 2005, 167-190.
52. Kuzio, Taras, „Ukraine begins looking to the post-Kuchma era“, *The Ukrainian Weekly*, 12, 2002 03 24, <<http://www.ukrweekly.com/Archive/2002/120205.shtml>>, [žiūrėta 2007 02 16].
53. Kuzio, Taras, „The Opposition's Road to Success“, *Journal of Democracy*, 2005, Vol. 16, No. 2, 117-130.
54. Larrabee, F. Stephan, „Russia and Its Neighbours: Integration or Disintegration?“, 2001, 851, <<http://web.nps.navy.mil/~relooney/C40Larra.pdf>>, [žiūrėta 2006 05 20].
55. Lesage, Michel, „Government Structure: Relations between the President and the Government“, 1998, <<http://www.concourt.am/old/Conferences/1998/unidem/lesagen.html>>, [žiūrėta 2008 04 30].
56. Levitsky, Steven, Lucan A. Way, „The Rise of Competitive Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002 04, 51-65.
57. Levitsky, Steven, Lucan A. Way, „Ties That Bind? Leverage, Linkage, and Democratization in the Post-Cold War World“, *International Studies Review*, Vol.7, No.3, 2005 10, 519-524.
58. Malynovska, Olena, „Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy“, *Migration Policy Institute*, 2006, <<http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?id=365>>, [žiūrėta 2008 04 05].
59. Marples, David R. „Color revolutions: The Belarus case“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 351-364.
60. McFaul, Michael, „Transitions from postcommunism“, *Journal of Democracy*, 16 (3), 2005, <<http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/McFaul-16-3.pdf>>, [žiūrėta 2007 07 26].

61. McFaul, Michael, „The Missing Variable: The „International System“ as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization“, *CDDRL Working Papers*, Stanford, 2006.
62. *Media Sustainability Index Europe & Eurasia, 2001-2008*, žr.: IREX, <http://www.irex.org/programs/msi_eur/2006/georgia.asp>.
63. Meyer-Resende, Michael, „Exporting Legitimicy: The Record of EU Election Observation in the Context of EU Democracy Support“, *CEPS Working Paper*, No. 241, 2006 03.
64. *Migration Information Source*, <<http://www.migrationinformation.org/>>.
65. Mikadze, Tamar, „Economic Crisis and Educational Migration from Georgia“, *NISCAcce Occasional Papers*, 2003, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN007500.pdf>>, [žiūrėta 2008 03 12].
66. Mitchell, Lincoln, „Georgia’s rose revolution“, *Current History*, 103 (675), 2004, 342-348, <<http://www.currenthistory.com/>>, [žiūrėta 2007 11 21].
67. Muller, Edward N., „Income inequality, Regime Repressiveness and Political Violence“, *American Sociological Review*, Vol. 50, no. 1, 1985, 47-61.
68. Mungiu-Pippidi, Alina, „EU Enlargement and Democracy Proress“, *Democratisation in the European Neighbourhood*, red. M.Emerson, CEPS, Brussels, 2005.
69. *NGO Sustainability Index For Central and Eastern Europe and Eurasia*, Jungtinių Valstijų tarptautinės plėtros agentūra, žr. <http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/>.
70. Nodia, Ghia, „The Dynamics and Sustainability of the Rose Revolution“, *Democratisation in the European Neighbourhood*, red. Michael Emerson, *Centre for European Policy Studies*, Brussels, 2005.
71. Nuscheler, Franz, „Civil-Society Actors: A Democratic Corrective for International Organizations?“, *Dialogue on Globalization*, Berlin, 2003 03, <<http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/02046.pdf>>, [žiūrėta 2008 04 20].
72. *OECD, International Development Statistics (IDS) online*, žr.: <<http://www.oecd.org/lne>>.
73. *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, „Georgia: Saakashvili completes year since revolution“, 2004 11 22, žr.: <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].
74. *Oxford analytica: Global strategic Analysis*, „Ukraine: Judicial reform remains incipient“, 2005 11 17, <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].
75. *Oxford Analytica: Global Strategic Analysis*, str. „Belarus: Lukashenka takes lessons from Kyiv“, 2005 02 08, žr.: <<http://www.oxan.com/>>, [žiūrėta 2008 02 11].
76. Papava, Vladimir, „The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution“, *East European Democratization*, 2006.
77. Parvin, Manoucher, „Economic Determinants of Political Unrest: An Econometric Approach“, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 17, No. 2, 1973, 271-296.

78. *Prospects for Democracy in Belarus*, red. Joerg Forbirc, David R. Marples, Pavol Demeš, German Marshal Fund, USA, 2006, 103, <<http://www.gmfus.org/doc/Belarus%20book%20final.pdf>>, [žiūrėta 2008 05 04].
79. Raik, Kristi, „Promoting Democracy through Civil Society: How to Step up the EU’s Policy towards the Eastern Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 237, 2006 02.
80. Simai, Mihaly, „Poverty and Inequality in Eastern Europe and CIS Transition Economies“, *DESA Working Paper No. 17*, 2006, 2, <http://www.un.org/esa/desa/papers/2006/wp17_2006.pdf>, [žiūrėta 2008 04 10].
81. Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions: A Comparative analysis of France, Russia, and China*, USA: Cambridge University Press, 1999.
82. *Students Abroad (2004)*, UNESCO Database, žr. <<http://www.uis.unesco.org>>.
83. Tanchev, Evgeni, „Constitutional Safeguards of Legality and Legitimacy“, 1999, <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN006508.pdf>>, [žiūrėta 2007 05 12].
84. Tarptautinis valiutos fondas (TVF), *World Economic Outlook Database 2006*, žr. <<http://www.imf.org/external/pu>>.
85. Tarpvalstybinis NVS statistikos komitetas, žr.: <<http://www.cisstat.com/eng/commit.htm>>.
86. Tassinari, Fabrizio, „Whole, free and integrated? A Transatlantic Perspective on the European Neighbourhood“, *CEPS Working Document*, No. 271, 2007 06.
87. Tilly, Charles, „Revolutions and Collective Violence“, 1975, 483-555, *Handbook of Political Science*, III, ed. F.Greenstein, N.Polsby; *From Mobilization to Revolution*, 1978.
88. Tilly, Charles, „Speaking Your Mind Without Elections, Surveys, or Social Movements“, (*Public Opinion Quarterly* 47), 1983.
89. Tilly, Charles, *Big structures large processes huge comparisons*, New York: Russel Sage Foundation, 1984.
90. Transparency International, „Corruption Perception Index“, <http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi>.
91. Ukrainos valstybės statistikos komitetas, žr. <<http://www.ukrstat.gov.ua/>>, [žiūrėta 2008 02 26].
92. Way, Lucan A., Steven Levitsky, „The dynamics of autocratic coercion after the Cold War“, *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (2006), 387-410.
93. Welt, Cory, „Georgia’s Rose Revolution: from Regime weakness to Regime Collapse“, *Center for Strategic and International Studies*, 2006 12 28, 49, <<http://www18.georgetown.edu/data/people/cdw33/publication-32608.pdf>>, [žiūrėta 2008 01 28].
94. Wilson, Andrew, „After the Orange Revolution: The Nature of Post-Soviet Democracy in Ukraine and Russia“, Cambridge, 2007, <<http://ukraineanalysis.wordpress.com/2007/03/09/after-the-orange-revolution-an-article-by-andrew-wilson/>>, [žiūrėta 2008 02 15].

95. Wolczuk, Kataryna, „Constituting Statehood: The New Ukrainian Constitution“, *The Ukrainian Review*, Vol.45, No. 3, 1998, <<http://www.crees.bham.ac.uk/research/consultstate.pdf>>, [žiūrėta 2007 05 12].
96. World Bank: „Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004“, žr.: <<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/0,,contentMDK:20696276~pagePK:64214825~piPK:64214943~theSitePK:469382,00.html>>.
97. *World Values Survey (WVS)*, žr. <<http://www.worldvaluessurvey.org/>>.
98. Žmonijos vystymosi ataskaita 2007 (*Human Development Report 2007*), žr.:<<http://hdr.undp.org/en/>>.